

William S. ...

Ուիլյամ Սարոյան

Անունն Արամ է

Անարտ

1915.info

**Ուիլյամ Սարգյանի
Անունի Արամ է**

Ամսարես
Երևան

William Saroyan
MY NAME IS ARAM

Անգլերենից թարգմանեց
ՆՈՒՆԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆԸ

Խմբագիր՝
ԶԱՎԵՆ ԲՈՅԱԶՅԱՆ

թվայնացրել է 1915-ին և 5-ը

Սարոյան Ուիլյամ

Անունս Արամ է: Պատմվածքներ/Ուիլյամ Սարոյան.– թարգմ.
Նունե Թորոսյան: Եր.: Անտարես, 2019.– 132 էջ:

«Անունս Արամ է» պատմվածքների շարքը Սարոյանի մանկական ու պատանեկան հիշողությունների արձագանքն է՝ յոթնամյա տղայի բացահայտումներից մինչև տասնյոթամյա պատանու ներաշխարհը: Ծայրից ծայր զուտ սարոյանական՝ զարմանալի խանդավառությամբ, խրոխտությամբ ու գաղտնախորհուրդ թախիծով շաղախված, նուրբ հումորով ներծծված պատմություններ՝ հարազատ փոքրիկ քաղաքի զավեշտալի մարդկանց և դրանց դիմակայող՝ Սարոյանների հերստո ու հպարտ ընտանիքի մասին:

Պատմվածքները թարգմանված են գրքի երկրորդ՝ հեղինակի լրամշակումներով հրատարակությունից:

ISBN 978-9939-76-349-1

Անտարես

MY NAME IS ARAM Copyright

© William Saroyan, 1940

Cover © William Saroyan's painting "#21

Saturday October 17, 1964 Fresno

Provided by courtesy of William Saroyan Foundation

© «Անտարես», 2019

ԳԵՂԵՑԻԿ ՍՊԻՏԱԿ ՁԻՈՒ ԱՍՍՈՐ

Հին լավ օրերից մի օր, երբ ինձ տարեկան էի, ու աշխարհը լիքն էր ամեն տեսակ երևակայելի բերկրանքներով, իսկ կյանքն էլ դեռ սքանչելի ու խորհրդավոր երազ էր, զարմիկս՝ Մուրադը, որին, ինձնից բացի, բոլոր ճանաչողները խենթ էին ասում, գիշերվա ժամը չորսին մեր տուն եկավ ու սենյակիս պատուհանը թակելով՝ արթնացրեց:

Արա՛մ, ասաց:

Ես անկողնուց վեր թռա ու պատուհանից նայեցի:

Աչքերիս չհավատացի:

Դեռ առավոտ չէր, բայց ամառ էր, լուսաբացն աշխարհի անկյունը հասել, ուր որ է պիտի շրջանցեր, ու բավական լույս էր, որպեսզի հասկանայի, որ երազ չեմ տեսնում:

Գլուխս պատուհանից հանեցի ու աչքերս տրորեցի:

Հա՛, հայերեն ասաց, ձի է: Երազ չի: Եթե հեծնել ես ուզում, շո՛ւտ արա:

Գիտեի, որ Մուրադ զարմիկս երբևէ սխալմամբ էս աշխարհ եկածներից ամենախելառն էր: Բայց սա նույնիսկ ի՛նձ ապշեցրեց:

Նախ ասեմ, որ ինչքան ինձ հիշում էի, ձիերի մասին էի մտածել, ու առաջին երազանքներս ձի հեծնելու մասին էին եղել:

Սա հարցի լավ կողմն էր:

Մեկ էլ ասեմ, որ աղքատ էինք:

Սա էլ հարցի էն կողմն էր, որ հիմա թոյլ չէր տալիս աչքերիս հավատալ:

Մենք աղքատ էինք: Փող չունեինք: Մեր ամբողջ ցեղն էր չքավոր: Ղարօղլանյանների գերդաստանի բոլոր շառավիղները զավեշտալիության հասնող ծայրաստիճան աղքատ էին ապրում: Ոչ ոք չէր հասկանում, թե որտեղից էինք փող ճարում, որ փորներս գոնե մի բան մտներ. անգամ ընտանիքի տարեցները: Բայց ամենակարևորն էն էր, որ մեր ազնվությունն էլ էր բոլորին հայտնի: Մեր ազնվությունը, կլինե՞ր տասնմեկ դար, բոլորին հայտնի էր: Դեռ էն ժամանակներից, երբ, գոնե մեր կարծիքով, աշխարհի ամենահարուստ ընտանիքն էինք եղել: Նախ հայարտ էինք, հետո՝ ազնիվ, ապա և հավատում էինք խղճով ապրելուն: Մեզնից ոչ մեկը երբե՛ք իրեն թոյլ չէր տա ուրիշ մեկին խաբել: Էլ չասած՝ գողանալ:

Հետևաբար, ինչքան էլ որ ձիուն *տեսնեի՝* էնքա՛ն վեհասքանչ, ինչքան էլ որ *հույն առնեի՝* էնքա՛ն դուրեկան, ինչքան էլ որ շնչառությունն *սկանջիս հասներ՝* էնքա՛ն ցանկալի, քնած թե արթուն *հավալարս* չէր գա, որ իմ Մուրադ զարմիկի կամ մեր գերդաստանից որևէ ուրիշի հետ ինչ-որ կապ ունի, որովհետև *գիտեի*. Մուրադ զարմիկս ձի *գնել* չէր կարող, իսկ եթե չէր գնել, ուրեմն պիտի *գողացած* լինե՞ր, բայց էդ մի բանին երբեք չէի հավատա:

Ղարօղլանյանների ցեղից ոչ ոք չէր կարող գող լինել, էն էլ ձիու գող:

Երկա՛ր զարմիկիս նայեցի, հետո՝ ձիուն: Երկուսի մեջ էլ մի տեսակ բարեպաշտ խաղաղություն ու զվարթություն կար, որ մի կողմից ինձ դուր եկավ, մյուս կողմից՝ վախեցրեց:

Մուրա՛դ, ասի, ձին ումի՞ց ես գողացել:

Դե թռի՛ր, ասաց, թե հեծնել ես ուզում:

Այսինքն՝ ճիշտ էր: Ձին *հենց էլ* գողացել էր: Էլ ի՞նչ կասկած: Հիմա եկել առաջարկում էր, որ հեծնեմ: Կամ չհեծնեմ՝ ո՞նց կուզեի:

Բայց մի պտույտի համար ձի գողանալը հո ուրիշ բան, ասենք՝ փող գողանալ չէր, չէ՞: Ինձ հարցնեիք՝ երևի ոչ էլ գողություն էր: Իմ ու Մուրադի պես ձի պաշտողների համար գողություն չէր: Քանի դեռ վաճառել չէինք ուզել, գողություն չէր դառնա, իսկ էդ մեկը հո հաստա՛տ չէինք անի:

Թող հագնվեմ, ասացի:

Լավ, ասաց, բայց շու՛տ:

Շորերս մի կերպ վրաս քաշեցի:

Հետո պատուհանից դուրս թռա ու ցատկեցի ձիու գավակին՝ Մուրադի հետևը:

Էդ տարի քաղաքի ծայրին՝ Ընկուզենիների փողոցում էինք ապրում: Մեր տնից հետ խաղողի այգիներ էին, մրգաստաններ, առուներ ու ճանապարհներ: Երեք բոսպե չանցած՝ Ձիթենիների ծառուղի էինք հասել, ու ձին վարգի անցավ: Օդը թարմ էր, ու շնչելը՝ անուշ: Ձիու վարզն էլ՝ հեքիաթային: Մուրադ զարմիկս, որին մեր ընտանիքում խենթ էին ասում, սկսեց երգել: Ավելի ճիշտ՝ սկսեց գոռալ:

Ամեն ընտանիք նախնիներից ժառանգած մի խենթություն ունի: Մեր ցեղի ամբողջ խենթությունը Մուրադ զարմիկիս էր անցել: Նրանից առաջ Խոսրով քեռիս էր՝ սև, բաշի նման մազերով ու Սան Խոակին հովտի ամենաթավ՝ երևելի բեղով մի ահռելի հսկա, էնքան անզուսպ ու բռնկվող, էնքան անհամբեր, որ մարդու խոսքը կեսից կկտրեր գոռալու համար. *բան չկա՛, գլխիցդ հանի՛ր*:

Էսքանը. ով ինչից խոսեր՝ ասածը սա էր: Մի անգամ նրա հարազատ որդին՝ Առաքը, ութ թաղ վազելով

անցել, վարսավիրանոց էր հասել, որ բեղը հարդարելու եկած հորն ասի, թե տունը կրակ է ընկել: Էս Խոսրով քեռիս նստած տեղը ձգվել էր ու բղավել. բան չկա՛, գլխիցդ հանի՛ր: Սափրիչը մեջ էր ընկել, թե՛ ակր տղադ ասաց, որ տունդ վառվում է: Խոսրովը ոռնացել էր. հերի՛ք, ասում եմ: Գլխիցդ հանի՛ր:

Մուրադ գարմիկիս էս մարդու շառավիղն էին համարում, թեև նրա հայր Ջոհրաբն ընդամենը պարզ գործունյա մարդ էր: Մեր գերդաստանն էդպես էր: Մարդը կարող էր իր որդու մարմնեղեն հայրը լինել, բայց պարտադիր չէր, որ ոգեղեն հայրն էլ լիներ: Գերդաստանի տարբեր խառնվածքները խառն ու անկանոն էին բաշխված:

Մենք վարգում էինք, Մուրադը երգում էր: Մեզ թվում էր, թե դեռ մեր հին երկրում ենք, այսինքն՝ ինչպես հարևանները կասեին, Էնտեղ, ուր մեր տեղն էր: Ձիուն թողնում էինք, որ վազի, քանի վազելը գալիս էր:

Վերջապես Մուրադ գարմիկս ասաց՝ իջի՛ր, թող մենակ վարգեմ:

Կթողնե՛ս ես էլ մենակ վարգեմ:

Ես ի՞նչ, թողնողը ձին է:

Ձին *կթողնի*:

Տեսնենք: Չմոռանաս, ես ձիերի հետ վարվելու ձևը գիտեմ:

Ինչքան դու գիտես, Էնքան էլ՝ ես:

Ապահովությանդ համար, ասաց, հույս ունենանք, որ գիտես: Իջի՛ր:

Լավ, ասացի, բայց չմոռանաս, որ ինձ էլ ես թողնելու փորձեմ:

Ես իջա, իսկ Մուրադ գարմիկս կրունկները ձիու կողերը խրեց ու գոռաց. վազի՛ր, *Վեզիր*, քե՛զ տեսնեմ: Ձին ծառս եղավ, փնչացրեց ու Էնքան արագ սուրաց, որ

շունչս կտրվեց: Մուրադ զարմիկս, ձին հեծած, խանձ-
ված դաշտը հատեց, հասավ առվին, ցատկեց անցավ
ու հինգ թուփից հետ եկավ, քրտնաթաթախ առաջս
կանգնեց:

Արևը բարձրացել էր, ու չորս կողմը պայծառ շողում
էր, ձին՝ ամենից պայծառ:

Իմ հերթն է, ասի:

Մուրադ զարմիկս վար ցատկեց:

Հեծնիր, ասաց:

Ես ձիու մեջքին թռա ու մի պահ զարհուրելի սար-
սափ ապրեցի: Ձին տեղից չշարժվեց:

Կրունկների կողերի՛ն խփիր, ասաց Մուրադը, ու՞մ
ես սպասում: Քանի մարդիկ չեն զարթնել, պիտի հետ
տանենք, չէ՞:

Կրունկներս կողերին խփեցի: Ձին էս անգամ էլ ծառս
եղավ ու փնչացրեց: Հետո վազեց: Չգիտեի՝ ինչ անեմ:
Առվի կողմը վազելու փոխարեն Տիգրան Հալաբյանի
խաղողի այգու ճամփով սլացավ ու սկսեց տունկերի
վրայով ցատկել: Յոթերորդ տունկից հետո էս ընկա:
Ինձ թողեց ու փախավ:

Մուրադ զարմիկս վազեվազ իմ կողմը եկավ:

Իմ հոգը դու չես, գոռաց: Ձիու՛ն պիտի բռնենք: Դու էս
կողմը գնա, ես՝ էն: Որ տեսնես՝ չխրտնեցնես: Ես կգամ,
կհասնեմ:

Ես ճամփով վազեցի, Մուրադը դաշտը կտրեց,
վազեց առվի կողմը:

Կես ժամ անցավ, մինչև ձիուն գտավ ու հետ բերեց:

Դե լավ, ասաց, գավակին թռիր: Մեկ է՝ բոլորը զարթ-
նել են:

Բա ի՞նչ անենք, հարցրի:

Ի՞նչ պիտի անենք, ասաց, կամ հետ կտանենք, կամ
կպահենք մինչև վաղն առավոտ:

Ոնց որ հանգիստ էր: Հասկացա, որ հետ չի տանի՝
կպահի: Դեռ կպահի:

Բայց որտե՞ղ ենք պահելու:

Ես տեղը գիտեմ:

Ձին ե՞րբ ես գողացել, հարցրի:

Հանկարծ գլխի ընկա, որ առաջին հեծյալ պտույտը
չէր, ու էս առավոտ ինձ մոտ գալու պատճառն էն էր, որ
գիտեր, թե ո՞նց եմ երագում ձի հեծնել:

Ո՞վ ասաց, թե գողացել եմ:

Լավ, քանի՞ առավոտ ես էսպես պտույտի գնում:

Էսօր առաջին անգամ:

Ճի՞շտ ես ասում:

Իհարկե չէ, բայց որ քեզ հարցնեն, եդպես կասես: Հո
երկուսս էլ սուտ չե՞նք ասի: Ինչքան գիտես՝ էսօր առա-
ջին անգամ ենք գնացել:

Լավ, ասի:

Նա առանց խոսելու ձիուն լքված խաղողի այգու ամ-
բարը տարավ: Այգին ժամանակին Վահան Ֆետվաջյան
անունով ագարակատիրոջ հպարտությունն էր եղել:
Ամբարում վարսակ ու առվույտ կար:

Հետո տան կողմը քայլեցինք:

Հեշտ բան չէ, ասաց, ձիուն ընտելացնելը: Սկզբում
չէր լսում, բայց արդեն ասել եմ, ձիերի հետ վարվելու
ձևը գիտեմ, չէ՞: Ինչ ուզեմ՝ ձին ուզածս կանի: Ձիերն ինձ
հասկանում են:

Ո՞նց ես գլուխ հանում, հարցրի:

Նույն լեզվով ենք խոսում:

Հա, բայց ի՞նչ լեզվով:

Պարզ ու հասկանալի:

Երանի ես էլ իմանայի ձիու հետ նույն լեզվով խոսել:

Դեռ փոքր ես, ասաց: Ա՛յ, որ տասներեք տարեկան
դառնաս, դու էլ կիմանաս:

Գնացի տուն ու մի կուշտ նախաճաշեցի:

Էդ օրը Խոսրով քեռիս մեր տուն եկավ մի բաժակ սուրճի ու մի գլանակ ծխելու: Սենյակում նստած՝ սուրճ էր խմում ու ծխում ու մեր հին երկիրը հիշում: Հետո մի հյուր էլ եկավ՝ Ջոն Բայրոն անունով մի ասորի ագարակատեր, որ պարապությունից հայերեն էր սովորել: Մայրիկս հյուրին էլ սուրճ ու ծխախոտ բերեց: Սա էլ գլանակ փաթաթեց ու սկսեց ծխելով սուրճ խմել, հետո տխուր հոգոց հանեց ու ասաց. մի ամիս է՝ սպիտակ ձիս գողացել են, ու դեռ չեմ գտել: Բան չեմ հասկանում:

Խոսրով քեռիս էլի բռնկվեց ու գոռաց, թե բան չկա, եղածը ձի չի: Հայրենիք ենք կորցրել, մարդ է՞լ ձիու համար լաց լինի:

Ձեզ ի՞նչ, դուք քաղաքում եք ապրում: Իմ սայլն առանց ձիու է մնացել: Առանց ձիու սայլն ի՞նչ անեմ:

Գլխիցդ հանի՛ր, թնդաց Խոսրով քեռիս:

Տասը մղոն քայլել եմ, որ ձեր տուն հասնեմ:

Ոտքերդ ինչի՞ համար են:

Ձախ ոտքս ցավում է:

Բանի տեղ մի՛ դիր:

Վաթսուն դուլար փող արժեր, ասաց Ջոն Բայրոն:

Թքած փողի վրա, պատասխանեց քեռիս:

Հետո վեր կացավ, տնից դուրս գնաց ու դուռը շրխկացրեց:

Մայրս փորձեց բացատրել:

Բարի սիրտ ունի, ասաց: Ուղղակի աժդահա է ու հայրենիքը շատ է կարոտում:

Ագարակատերն էլ գնաց, ու ես Մուրադ գարմիկիս մոտ վազեցի:

Ես, դեղձենու տակ նստած, մի կեռնեխի հետ խոսելով՝ վիրավոր թնն էր փորձում բուժել, որ թռչել կարողանա:

Հը՛, ի՞նչ կա, հարցրեց:

Ջոն Բայրոն՝ ագարակատերը, մեր տուն էր եկել: Ձին էր փնտրում: Մի ամիս մոտո՞ է: Խոսք տուր, որ քանի հեծնել չեմ սովորել, հետ չես տանի:

Մինչև սովորես՝ մի տարի կանցնի:

Ի՞նչ կլինի, որ մի տարի պահենք:

Մուրադ զարմիկս տեղից վեր թռավ:

Ի՞նչ, որոտաց: Չլինի՞ առաջարկում ես, որ Ղարոջ-լանյանը գող դառնա: Ձին պիտի տիրոջը վերադարձնենք:

Ե՞րբ:

Ամենաուշը կես տարուց:

Նա կեռնեխին օդ նետեց: Թռչունը ճիգ արեց, երկու անգամ քիչ մնաց ընկնի, բայց վերջը ճախրեց ու թռավ գնաց:

Երկու շաբաթ ամեն առավոտ ծեգին Մուրադ զարմիկս ու ես ձիուն լքված այգու թաքստոցից հանում էինք ու արշավում, և երկու շաբաթ ամեն առավոտ, հենց հեծնելու իմ հերթն էր գալիս, ձին խաղողի վազերի ու մատղաշ ծառերի վրայով ցատկում էր, ինձ մեջքից գցում ու փախչում: Չնայած սրան, հույս ունեի, որ օրը կգա, ու Մուրադ զարմիկիս պես ես էլ ձի հեծնել կսովորեմ:

Մի առավոտ Վահան Ֆետվաջյանի լքված այգու ճանապարհին Ջոն Բայրոյին պատահեցինք. քաղաք էր գնում:

Թող ե՛ս հետը խոսեմ, ասաց Մուրադ զարմիկս: Ագարակատերերի հետ խոսելու ձևը գիտեմ:

Բայրոն շունչը պահած ձիուն էր նայում:

Բարի լույս, իմ բարեկամների զավակներ՛ր, ասաց: Ձեր ձիու անունն ի՞նչ է:

Հոգիս, հայերեն ասաց Մուրադը:

Սիրուն ձիու սիրուն անուն է: Ազնիվ խոսք, ոնց որ շաբաթներ առաջ գողացած ձիս լինի: Կթողնե՞ք ատամները նայեմ:

Ի՛նչ կա որ, ասաց Մուրադը:

Ագարակատերը ձիու բերանը բացեց ու նայեց:

Մեկը մեկին, ասաց: Ազնիվ խոսք, ծնողներիդ չճանաչեի՝ պիտի երդվեի, որ *ձիս* է: Ձեր ընտանիքի ազնվությունը լավ գիտեմ: Բայց ոնց որ ձիուս երկվորյակը լինի: Կասկածամիտ մեկը սրտին հավատալու տեղ աչքերի՛ն կհավատար: Բարո՛վ մնաք, փոքրիկ բարեկամներ:

Բարով գնաս, Ջո՛ն Բայրո, ասաց զարմիկս:

Մյուս առավոտ կանուխ ձին Ջոն Բայրոյի այգին տարանք ու ամբարում թողեցինք: Շները հետևներիցս կպած՝ ձայն չէին հանում:

Մուրա՛դ, ասի, վախենում էի, թե շները կհաչեն:

Մեր տեղն ուրիշը լինե՛ր՝ կհաչեին: Բայց ես շների հետ վարվելու ձևը գիտեմ:

Մուրադ զարմիկս ձիու գլուխը գրկեց, քիթը դնչին հպեց, շոյեց, ու գնացինք:

Էդ օրը Ջոն Բայրոն սայլով մեզ հյուր եկավ, որ մայրիկիս իր գողացած ու հետ բերած ձին ցույց տա:

Չգիտեմ՝ ինչ մտածեմ, ասաց: Ձիս առաջվանից խնամված ու հեզ է դարձել: Փա՛ռք Աստծու:

Խոսքով քեռիս, որ սենյակում նստած չէր երևում, բղավեց. հանգի՛ստ, ա՛յ մարդ: Ձիդ հետ են բերել: Գլխիցդ հանի՛ր:

ՄԵՐ՝ ՀԱՆՖՈՐԴ ԳՆԱԼՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մի տարի մի օր էնպես ստացվեց, որ ժորժի հորեղբայրս պիտի հեծանիվն առներ ու քսանյոթ մղոն հեռով Հանֆորդ գնար. ասում էին, իբր էնտեղ գործ կա: Ես էլ հետը գնացի, չնայած ինձնից առաջ զարմիկիս՝ Վազգին ուղարկելու մասին էին խոսում:

Ընտանիքը չէր ուզում բողոքել, որ ժորժի նման հիմար անդամ ունի, բայց և ուզում էր, որ ամառվա ընթացքում միառժամանակ նրան մտքից հաներ: Եթե Հանֆորդ գնար ու գործ ճարեր՝ ձմերուկ հավաքեր, բոլորը գոհ կմնային: Ժորժին գումար կվաստակեր, համ էլ ոտքի տակ չէր ընկնի: Հիմնական կարևոր բանն էն էր, որ ոտքի տակ չընկնի:

Գրողը տանի դրան էլ, դրա քանոնն էլ, ասաց պապս: Թե մի տեղ կարդաք, որ օրերով ծառի տակ նստած՝ քանոն նվագող մարդը մեծ մարդ է, խո՛սքս լսեք. գրողը սուտ է խոսում: Բանը փողն է: Թող քանոնն առնի ու գնա, մի քիչ քրտինք թափի:

Ասում ես, էլի, պատասխանեց տատս: Մի շաբաթ անցնի, նվագի կարիք զգաս, տեսնեմ ինչ ես ասելու:

Հիմար-հիմար մի՛ խոսիր, ասաց պապս: Թող գնա: Քսանյոթ մղոնը խելքին մոտ հեռավորություն է:

Հիմա ես եդպես ասում, վրա բերեց տատս, բայց երեք օրից կարոտելու ես: Վանդակն ընկած վագրի նման տեղդ չես գտնելու: Ու տեսնողը ես եմ լինելու: Մի լավ վրադ կծիծաղեմ:

Եղածդ կին չի՞, պատասխանեց պապս: Թե մի հաստափոր մանրատառ գրքում կարդաք, որ կինը արարման հրաշքն է, չհավատաք. գրողը կնոջից երեսը թեքած երազող մեկն է: Թող գնա:

Ուղղակի ջահելությունդ անցել է, ասաց տատս: Դրա համար էլ ձենդ գլուխդ ես գցել:

Բերանդ փակիր, ասաց պապս: Բերանդ փակիր, քանի ապտակ չես կերել:

Հետո սենյակում հավաքված զավակներին ու թոռներին նայեց:

Ասում եմ, որ պիտի հեծանիվն առնի ու Հանֆորդ գնա: Ի՞նչ կասեք:

Ոչ ոք ձայն չհանեց:

Ուրեմն որոշեցինք, ասաց պապս: Հիմա տեսնենք, թե հետն ում ենք ուղարկելու: Մեր անպիտան տղաներից որի՞ն պատժի տեղ ժորժիի հետ Հանֆորդ ուղարկենք: Թե մի տեղ կարդաք, որ ջահելի համար հեռու քաղաք գնալը հետաքրքիր արկած է, խո՛ւքս լսեք. գրողը հաստատ ութսուն-իննսուն տարեկան մեկն է, որ երեխա ժամանակ սայլով մի երկու մղոն ճանապարհ է անցել: Լավ, ու՛մ պատժենք: Վազգի՞ն: Վա՛զգն է պատժին արժանի: Առաջ արի, տղա՛:

Ջարմիկս՝ Վազգը, գետնից բարձրացավ ու պապիս առաջ կանգնեց: Սա հոնքերը կիտած վրան նայեց, թավ բեղը ոլորեց, կոկորդը մաքրեց ու ձեռքը երեսին դրեց: Համարյա ամբողջ գլուխը ձեռքն առավ: Վազգը տեղից չշարժվեց:

Հորեղբորդ հետ Հանֆորդ կգնա՞ս, հարցրեց պապս: Եթե պապս ուզի, կգնամ, ասաց Վազգը:

Ծեր մարդը դեմքը խոժոռեց ու սկսեց մտածել:

Թող մտածեմ, ասաց: Ժորժին մեր ցեղի ապուշն է: Մի ապուշն էլ դու ես: Երկու ապուշի մի տեղ ուղարկելը խելո՞ք բան է:

Նստածներին դարձավ:

Ձեր կարծիքն եմ ուզում լսել: Հասակ առած ապուշին հասակ առնող ապուշի հետ տեղ ուղարկելը խելո՞ք բան է: Ո՞վ կշահի: Խոսեք՝ տեսնեմ:

Շատ էլ խելքին մոտ է, ասաց քեռի Ջոիրաբը: Երկու ապուշ իրար հետ: Մեծն աշխատի, փոքրը եփի-թափի:

Միգուցե, ասաց պապս: Թող մտածեմ. ապուշն ու ապուշը: Մեկն աշխատի, մյուսը՝ եփի-թափի: Եփել գիտե՞ս, տղա՛:

Բա ո՞նց չգիտի, ասաց տատս: Փլավ եփել հո գիտի՞:

Հը՛, ճիշտ է ասում. երկու բաժին ջրին մի բաժին բրինձ ու մի թեյի գդալ աղ: Գիտե՞ս ոնց անես, որ փլավդ ուտելու լինի՝ լափ չդառնա:

Բա ո՞նց չգիտի, ասաց տատս:

Ձեռքս քոր է գալիս, հա՛, սաստեց պապս: Թող տղան խոսի: Լեզու ունի: Հը՛, գիտե՞ս: Թե մի տեղ կարդաք, որ ջահել տղան ծերունուն խելացի պատասխան է տվել, խո՛սքս հիշեք. գրողը Հին կտակարանն է կարդացել ու չափազանցել է սիրում: Գիտե՞ս ոնց անես, որ փլավդ լափ չդառնա:

Առաջ էլ եմ եփել, ասաց Վազգը, ու լափ չէր՝ ուտելու էր:

Աղը տե՞ղն էր: Սուտ չասես, թե չէ՝ ձեռքս քոր է գալիս, հա՛:

Վազգը մի պահ վարանեց:

Հասկանում եմ, ասաց պապս, ամաչում ես: Ուրեմն փլավիդ մի բանը տեղը չէր: Ի՞նչն էր պակաս: Ուզածս էն է, որ ճիշտն ասես: Մի՛ վախեցիր: Առանց վախենալու ճիշտն ասա, ավել բան չեմ ուզում: Փլավիդ ի՞նչը տեղը չէր:

Աղի էր, ասաց Վազգը: Հետո ամբողջ օրն ու գիշերը ջուր էինք խմում:

Մի՛ երկարացրո, ասաց պապս: Ինչ եղել է՝ է՛ն ասա. փլավն աղի էր: Պարզ է, որ պիտի ամբողջ օրն ու

գիշերը ջուր խմեիք: Բոլորս էլ աղի փլավ կերած կանք: Ինչ է՝ մինչև մյուս օրը ջուր ես խմել, չկարծես, թե աղի փլավ կերած առաջին հայն ես: Ուղղակի ասա, որ շատ աղի էր: Նոր չեմ սովորելու: *Գիտեմ*: Ասա՛ աղի էր, ու թող որոշեմ. արժի՞ քեզ ուղարկել:

Պապս էլի նստածներին դարձավ: Էլի դեմքը խոժոռեց:

Կարծեմ ճիշտը սրան ուղարկելն է, ասաց, բայց թե ասելիք ունե՞ք խոսե՞ք: Աղին լափից լավ է: Բրինձը հատիկ-հատիկ էր, տղա՛:

Հատիկ-հատիկ էր, ասաց Վազգը:

Կարծեմ ճիշտը սրան ուղարկելն է, ասաց պապս: Ջուրը փորին օգուտ է: Հիմա ի՞նչ. Վազգ Ղարոջլանյանի՞ն ուղարկենք, թե՞ ում:

Մյուս կողմից, ասաց Ջոհրաբ քեռին, երկու ապուշ իրար հե՛տ: Փլավը՝ փլավ, բայց երևի ճիշտ չի լինի: Ես ասում եմ՝ Արամի՛ն ուղարկենք: Թող Արամը գնա. նա էլ է պատժի արժանի:

Բոլորն ինձ նայեցին:

Արամը, հարցրեց պապս, մեր Արամի մասի՞ն ես ասում:

Բա էլ ու՛մ, ասաց տատս: Ինքդ էլ գիտես՝ ում մասին է ասում:

Պապս դանդաղ շրջվեց ու մի կես թուպե տատիս էր նայում:

Թե մի տեղ կարդաք, որ մեկը մի աղջկա է սիրահարվում ու ամուսնանում, խո՛սքս լսեք. գրողը շատ ջահել է ու չի էլ պատկերացնում, որ աղջիկը հետո՞ մինչև իննսունյոթ տարեկան, մինչև գերեզմանի դուռ ամբողջ կյանքը մեջ է ընկնելու ու խոսի:

Արամ Ղարոջլանյա՛նը, հարցրեց:

Հա, ասաց Ջոհրաբ քեռին:

Ինչո՞վ է ես դաժան պատժին արժանացել:

Ինքը գիտի:

Արա՛մ Ղարօղլանյան, ասաց պապս:

Ես վեր կացա ու պապիս առաջ կանգնեցի: Նա երեսս իր մեծ ձեռքն առավ ու շոյեց:

Ի՞նչ ես արել, հարցրեց:

Ո՞ր մեկն ասեմ, հարցրի:

Պապս Ջոհրաբ քեռուս դարձավ:

Տղային ասա, թե մեղքերից ո՞րը խոստովանի: Երևում է՝ մեկից շատ են:

Ինքը գիտի, ասաց Ջոհրաբ քեռիս:

Էն, որ հարևաններին ցույց էի տալիս, թե առամներդ ո՞նց ես փորում: Ու մյուս ձեռքով էլ բերանդ ծածկում ես, որ չերևա՞:

Քեռիս պատասխան չտվեց:

Թե՞ որ քայլելով խոսելի էի ցույց տալիս. թե ոնց ես քայլում ու խոսում:

Ժորժիի հետ ես տղա՛ն պիտի գնա, ասաց Ջոհրաբը:

Փլավ եփել գիտե՞ս, հարցրեց պապս:

Ջոհրաբ քեռուս ծաղրելու մասին խոսել չուզեց: Եթե փլավ եփել գիտեի, ուրեմն ժորժիի հետ ես էի Հանֆորդ գնալու: Էսքանը պարզ էր: Իհարկե *ուզում էի* գնալ, անկախ էն գրողի ասածից, որ տղայի համար ճամփորդելը հետաքրքիր արկած է: Ինձ ապուշ ասեին, ստախոս ասեին, ուրիշ ինչ էլ ասեին՝ *ուզում էի* գնալ:

Փլավ եփել գիտեմ, ասի:

Փլավդ աղի՞ է լինում, լա՞փ, թե՞ ինչ:

Մեկ-մեկ աղի, մեկ-մեկ լափ, մեկ-մեկ էլ՝ հատիկ-հատիկ:

Թող մտածեմ, ասաց պապս:

Մեջքը պատին դեմ տվեց ու սկսեց մտածել:

Երեք բաժակ ջուր բեր, ասաց տատիս:

Տասու գնաց խոհանոց ու իսկոյն սկուտեղով երեք մեծ բաժակ լիքը ջուր բերեց: Պապս մեկը մյուսի հետևից երեքն էլ խմեց, հետո նստածներին դարձավ ու էլի խոժոռվեց:

Մեկ-մեկ աղի, ասաց: Մեկ-մեկ՝ լափ, մեկ-մեկ՝ հատիկ-հատիկ: Կարծում եք՝ սրա՞ն պիտի ուղարկենք:

Հա, ասաց Ջոհրաբ քեռիս: Հենց սրան:

Լավ, էդպես էլ կանենք, ասաց պապս: Որոշեցինք: Հիմա ինձ մենակ թողեք:

Շրջվեցի, որ ես էլ գնամ: Պապս վզիցս բռնեց:

Դու մնա, ասաց:

Երբ մենակ մնացինք, ասաց. Ջոհրաբ քեռուդ պես քայլելով խոսիր:

Ցույց տվեցի, ու պապս փորը բռնած քրքջաց:

Դե Հանֆորդ կգնաս, ասաց: Ապուշ ժորժիի հետ դո՛ւ կգնաս՝ փլավդ կուզի աղի լինի, լափ լինի, թե հատիկ-հատիկ:

Էսպես էլ որոշվեց, որ ժորժի հորեղբորս Հանֆորդ ուղեկցողը ես եմ լինելու:

Մյուս առավոտ լույսը չբացված՝ ճանապարհ ընկանք: Ժորժի հորեղբայրս հեծանվի թամբին նստեց, ես՝ առջևի երկաթե ձողին, բայց հենց հոգնեցի, իջա ու ոտքով քայլեցի: Հետո ժորժի հորեղբայրս իջավ, ես նստեցի, իսկ ինքը քայլեց: Մինչև Հանֆորդ հասանք, համարյա երեկո էր:

Հանֆորդում պիտի էնքան մնայինք, մինչև ձմերուկ հավաքելը վերջանար: Էդպես էր որոշված: Սկսեցինք քաղաքով շրջել, որ մնալու տեղ գտնենք՝ մի տուն, որ վառարան, գազ ու ջուր ունենար: Հոսանքը կարևոր չէր, էնքան որ գազ ու ջուր լիներ: Մի վեց թե յոթ տուն նայեցինք, վերջը մեկը տեսանք, որ ժորժի հորեղբորս դուր եկավ, ու հենց նույն օրը վարձեցինք: Տասնմեկ

սենյականոց տուն էր: Գագօջախ կար, հոսող ջրով լվացարան կար, ու սենյակ կար, մեջը՝ մի բազմոց, մի մահճակալ: Մյուս սենյակները դափ-դատարկ էին: Ժորժի հորեղբայրս մոմ վառեց, քանոնը հանեց, նստեց հատակին ու սկսեց նվագելով երգել: Ի՛նչ սիրուն էր: Տեղ-տեղ թախծոտ, տեղ-տեղ՝ զվարթ, բայց միշտ սիրուն: Չգիտեմ, թե ինչքան ժամանակ անցավ, մինչև հասկացավ, որ սոված է, բայց մեկ էլ տեղից վեր թռավ ու ասաց. Արա՛մ, փլավ եմ ուզում:

Մի աման փլավ եփեցի, որ հա՛մ աղի էր, հա՛մ լափի նման, բայց հորեղբայրս ասաց. ի՛նչ համով է, Արա՛մ:

Լուսաբացին թռչունների ծլվլոցից զարթնեցինք:

Բա գո՛րծը, ասացի: Չե՞ս մոռացել, էսօր գործի ես գնալու:

Էսօ՛ր, հառաչեց ժորժի հորեղբայրս:

Ինքը դատարկ տնից դուրս եկավ, իսկ ես սկսեցի ավելը փնտրել: Ավել չկար, ու ես գնացի՝ շենքի աստիճանին նստեցի: Լույսով էս տեղը աշխարհի սիրուն անկյուններից մեկը թվաց: Ընդամենը չորս տնով փողոց էր: Դիմացը՝ երկու տուն էն կողմ, եկեղեցու զանգակատունը տեսա: Էսպես մոտ մի ժամ մնացի նստած: Ժորժի հորեղբայրս հայտնվեց՝ անթաքույց հրճվանքը դեմքին, հեծանիվը գլոր-գլոր քշելով:

Փա՛ռք Աստծու, էս տարի չստացվեց, ասաց:

Ի՞նչը:

Փա՛ռք Տիրոջը, էս տարի էլ գործ չկա:

Ինչու՞:

Բերքահավաքը վերջացել է:

Սուտ ես ասում:

Բերքահավաքը արել, վերջացրել են, էլ գործ չկա:

Հայրդ գլուխդ կջարդի:

Աստծուն փառք, ինչքան ձմերուկ կար՝ հավաքել են:

Ի՞նչ իմացար:

Ագարակատերն իր բերնով ասաց:

Բան է՝ ասել է: Չի ուզել, որ տխրես: Ուղղակի տեսել է, որ սիրտդ գործին կպած չի:

Բերքահավաքը վերջացել է, Աստծու՛ն փառք: Բոլոր քաղցր հասած ձմերուկները հավաքել պրծել են:

Բա ի՞նչ անենք: Ախր բերքահավաքը նոր պիտի սկսվի:

Վերջացել է: Մի ամիս էս տանը կապրենք ու հետ կգնանք: Վեց դոլար վարձ ենք տվել, դեռ բրնձի փող ունենք: Մի ամիս հանգիստ կապրենք, հետո կգնանք:

Անփող, ասի:

Բայց ողջ-առողջ, պատասխանեց: Աստծուն փառք տանք, որ էս տարի ձմերուկը շուտ է հասել:

Ժորժի հորեղբայրս ուրախ-զվարթ տուն մտավ, ու չէի հասցրել մտածել, թե ինչ ենք անելու, որ քանոնն առած՝ սկսեց նվագել ու երգել: Երգն ու նվագն էնքան սիրուն էին, որ չփորձեցի էլ, թե տեղիցս շարժվեմ ու տնից դուրս անեմ: Ծեմքին նստած՝ նվագն էի լսում:

Մի ամիս ապրեցինք ու հետ դարձանք: Առաջինը տատս մեզ տեսավ:

Լավ էր՝ եկաք, ասաց: Վանդակն ընկած վագրի պես տեղ ու դադար չէր գտնում: Փողը տվեք տեսնեմ:

Փող չունենք, ասի:

Բայց աշխատե՛լ է:

Չէ: Մի ամիս քանոն է նվագել ու երգել:

Փլավդո՞նց էր ստացվում:

Մեկ-մեկ՝ աղի: Մեկ-մեկ՝ լափի պես: Մեկ-մեկ՝ հատիկ-հատիկ: Բայց ինքը չէր աշխատում:

Մենակ թե հայրը չիմանա: Ես մի քիչ փող ունեմ:

Փեշը բարձրացրեց, վարտիքի գրպանից փող հանեց ու ձեռքս դրեց:

Որ պապդ գա, էս փողը նրան կտաս:

Հետո աչքերիս նայեց ու ավելացրեց. *Արամ Ղարոջ-լանյան:*

Ոնց ասեցիր՝ էդպես կանեն:

Պապս տուն եկավ թե չէ՝ սկսեց գոռալ:

Հը՛, արդեն եկա՞ք: Բերքահավաքը շուտ չվերջացա՞վ:
Ձեր փողը տեսնե՛մ:

Փողը տվեցի:

Չեմ թողնելու, որ պարապ երգի, բղավեց պապս: Ամեն բան չափ ու սահման ունի: Թե մի տեղ կարդաք, որ հայրը ապուշ տղային խելոքից շատ է սիրում, խո՛սքս հիշեք. էդ գրողն ամուրի է:

Բակում՝ նշենու ծառի տակ, ժորժի հորեղբայրս նվագեց ու երգել սկսեց: Պապս պապանձվեց ու սկսեց լսել: Նստեց թախտին, կոշիկները հանեց ու խոժոռվեց:

Ես խոհանոց գնացի՝ երեք-չորս բաժակ ջուր բերելու, որ նախորդ օրվա փլավից հետո ծարավս հագեցնեմ: Երբ հետ եկա, պապս թախտին մեկնված քնած էր, դեմքին ժպիտ, իսկ նրա որդի ժորժին իր գեղեցիկ, թախժոտ ձայնը գլուխը գցած երգում, տիեզերքն էր փառաբանում:

ՆՈՆԵՆԻՆԵՐԸ

Մելիք հորեղբայրս երևի աշխարհի ամենաձախտ-
ղակ ագարակատերն էր: Սեփական երևակայության
ձեռքը կրակն էր ընկել: Սիրտը գեղեցկություն էր ուզում.
ուզում էր, որ ծառ տնկի ու աճելը տեսնի: Ես իմ ձեռքով
հարյուրից ավելի նռնենի եմ տնկել: Ես էլ հորեղբորս
պես «Ջոն Դիրի» տրակտոր եմ քջել: Սա հողագործու-
թյուն չէր՝ զուտ արվեստ էր: Հորեղբորս դուր էր գալիս
ծառեր տնկել ու նայել, թե ոնց են աճում:

Հակառակի պես չէին աճում: Պատճառը հողն էր:
Չոր էր: Ոնց որ անապատ: Հորեղբայրս, ձեռքը իր
գնած վեց հարյուր քառասուն ակր տափաստանի
կողմն անելով, երբևէ արտաբերած ամենահուզական
հայերենով ասել էր. էստեղ, էս ահավոր անապատում
ծաղկանոց կբացվի, հողի տակից սառն աղբյուրներ
կբխեն, ու մի սքանչելի հեքիաթային գեղեցկություն
կսարքենք:

Հա, հորեղբայր, ասացի:

Մեր ընտանիքից հողակտորը տեսած առաջին ու
միակ անդամն էի: Գիտեր, որ կհասկանայի, թե նրան
ի՛նչ ուժ էր սնանկացման մղում: Հասկանում էի: Գիտեի,
ու ինքն էլ գիտեր, որ գնածը գրողի ծոցում՝ Սիեռա Նևա-
դայի ստորոտում, մի անպետք անապատ էր՝ չոր ցամաք
հողից դուրս պրծած բոլոր տեսակի բուսականությամբ
ծածկված, մեջը վխտացող մարգաշներ, սկյուռներ,
քարադողոշներ, օձեր ու հազար ու մի անապատային

արարածներ: Վերի երկինքը բազեներից, ճուռակներից
ու արծիվներից բացի, ուրիշ ներկայություն չէր իմացել:
Լռության, մենության, ունայնության, շիտակության
ու արժանապատվության տարածք էր՝ բնությունն իր
ամենից հպարտ, ամենից չոր և ամենից գեղեցիկ պար-
զությանը:

Հորեղբորս հետ մեր երկտեղ ֆորդից դուրս եկանք
ու քայլեցինք պապակ հողի վրայով:

Էս հողն իմն է, ասաց հորեղբայրս:

Ուտքով չոր հողը բոթբոթելով՝ կամաց քայլեց: Ու-
քերի տակից մի մողես դուրս թռավ: Հորեղբայրս ուսս
բռնեց ու գամվեց տեղում:

Էս արարածն ի՞նչ էր:

Էս պատիկ մողես՞ը:

Հա, ի՞նչ էր:

Հաստատ չգիտեմ, բայց դրանց քարադողոշ ենք
ասում:

Քարադողոշը մեզնից երեք ոտնաչափ հեռու կանգ
առավ ու գլուխը շրջեց:

Հորեղբայրս պատիկ արարածին նայեց:

Թունավո՞ր է, հարցրեց:

Ուտե՞լը, հարցրի, թե՞ կծելը:

Էն էլ, էն էլ:

Չէ, ուտելու չի: Բայց ոնց որ անվնաս է: Էնքա՛ն են
բռնել: Որ բռնում են՝ տրտմում են, բայց չեն կծում: Կու-
զե՞ս բռնեմ:

Լավ կանեիր:

Կամա՛ց մոտեցա ու հանկարծակի վրան ընկա:
Հորեղբայրս նայում էր:

Զգո՛յժ, ասաց: Հաստա՞տ թունավոր չի:

Շատ են բռնել:

Մողեսին մոտ տարա: Փորձեց վախը ցույց չտալ:

Ինչ լավ պատիկ արարած է, չէ՞: Բայց ձայնը դողում էր:
Կուզե՞ս բռնել:

Չէ, դու բռնիր: Ոչ մի անգամ սրա նման արարած
մոտիկից չէի տեսել: Ոնց որ աչքեր ունի: Երևի մեզ
կտեսնի:

Քե՛զ է նայում:

Հորեղբայրս ուղիղ քարադողոշի աչքերին նայեց:
Քարադողոշն ուղի՛ղ հորեղբորս աչքերին նայեց: Էսպես
կես թույլ իրար աչքերի էին նայում, վերջը մողեար
գլուխը շրջեց ու նայեց գետնին: Հորեղբայրս թեթևա-
ցած շունչ քաշեց:

Հազարով լինեն՝ վայ թե մարդ էլ կսպանեն, ասաց:

Էդքան շատ մի տեղ չեն հավաքվում: Մի տեղում
դժվար մեկից ավելի տեսնես:

Դրանց մեծը վայ թե կծելով մարդ էլ կսպանի:

Էդքան չեն մեծանում: Սրանց չափն էս է:

Փոքր չափի համեմատ ի՛նչ էլ մեծ աչքեր ունի: Հաս-
տատ գիտե՞ս, բռնելուց հո չե՞ն կատաղում:

Հենց ցած դրեցիր, մոռանում են:

Հաստա՞տ գիտես:

Չեմ կարծում, թե երկար հիշողություն ունեն:

Հորեղբայրս, ծանր շնչելով, մեջքն ուղղեց:

Պատիկ արարածին ցա՛ծ դիր, ասաց: Ամենակարող
Աստծու անմեղ արարածների հանդեպ բարի լինենք:
Թե թունավոր չի ու մկան չափի է մնում ու հազարներով
մի տեղ չես տեսնի, ու հիշողությունը կարճ է, խեղճու-
կրակին տեղը դիր: Մեր կողքին ապրող էս պատիկ
արարածներին պիտի սիրենք:

Հա՛, սը՛ր:

Քարադողոշին ցած դրեցի:

Կամա՛ց: Իմ հողի էս տարօրինակ բնակչին չվնասես:

Քարադողոշը ծկեց, փախավ:

Էս պուճուր արարածները հազար տարի էս հողե-
րում են ապրել, ասացի:

Հազա՞ր, ասաց հորեղբայրս, հաստա՞տ գիտես:

Չէ, ասացի, բայց կարծում եմ: Ինչ որ է, հիմա էստեղ
են:

Հորեղբայրս շուրջը նայեց՝ իր հողին, դեսուդեն
աճած կակտուաներին, բիզ-բիզ խոտին ու վեր՝ կապույտ
երկնքին:

Էսքան տարի սրանք ի՞նչ են *կերել*, հարցրեց:

Երևի միջատներ:

Ի՞նչ միջատներ:

Պատիկ բզեզներ:

Շարունակեցինք չոր հողով քայլել: Գետնի մեջ ինչ-
որ անցքերի հասանք, հորեղբայրս դրանց գլխին կանգ-
նեց ու հարցրեց. սրանց մեջ ո՞վ է ապրում:

Մարգաշները:

Դրա՞նք ինչացու են:

Առնետի պես բան են՝ կրծողների դասից:

Էս բոլոր արարածներն իմ հողում ի՞նչ գործ ունեն:

Ի՞նչ իմանան՝ ում հողն է: Ապրում են, էլի՛:

Տեսնես էն քարադողոջն առաջ մարդու աչքերի
նայած կա՞ր:

Չեմ *կարծում*:

Հո չվախեցա՞վ:

Ի՞նչ իմանամ:

Թե վախեցրել եմ, դիտմամբ չեմ արել: Մի օր էստեղ
տուն եմ սարքելու:

Չգիտեի:

Մի հոյակապ շքեղ տուն եմ սարքելու:

Մի քիչ հեռու չի՞:

Քաղաքից կես ժամվա ճանապարհ է:

Եթե ժամում հիսուն մղոն անցնես:

Մինչև քաղաք հիսուն մղոն չկա. երեսունյոթ է:
 Հա, բայց էս ճանապարհով արագ չես գնա:
 Աշխարհի ամենասիրուն տունն են սարքելու: Էստեղ
 ուրիշ ապրողներ կա՞ն:
 Մի երեք-չորս տեսակի օձեր:
 Թունավո՞ր, թե՞ չէ:
 Մեծ մասը՝ չէ: Բացի բոժոժավոր օձերից:
 Չլինի՞ ուզում ես ասել, որ էստեղ *բոժոժավոր օձեր*
 կան:
 Բոժոժավոր օձերը *սովորաբար* էս հողերում են ապ-
 րում:
 Քանի՞սը կլինեն:
 Մի ակրի՞ վրա, թե՞ վեց հարյուր քառասունի՞ միասին
 վերցրած:
 Մի ակրի վրա:
 Մոտավոր ասած՝ երևի երեքը:
 Ամեն ակրին՝ երեք հա՞տ: *Մուրավոր ասա՞ծ*:
 Կամ երկուսը:
 Այսինքն՝ բոլորն իրար հետ քանի՞սը կանեն:
 Հիմա հաշվեմ. մի ակրին՝ երկու, անգամ վեց հարյուր
 քառասուն: Համարյա հազարուկես:
 Հազարուկես բոժոժավոր օ՞ձ:
 Ակրը մեծ է: Մի ակրի վրա երկու օձը շատ չի: Հազիվ
 աչքովդ ընկնեն:
 Ուրիշ ի՞նչ թունավոր արարածներ կան էս կողմե-
 րում:
 Ուրիշ չգիտեմ: Մյուսները վտանգավոր չեն: Բոժո-
 ժավոր օձն էլ վտանգավոր չի, եթե վրան չկանգնես:
 Լավ, ասաց հորեղբայրս: Առաջ անցիր, բայց ուռքե-
 րիդ տակ նայիր: Բոժոժավոր օձ տեսնես՝ վրան չկանգ-
 նես: Չեմ ուզում, որ տասնմեկ տարեկանում մեռնես:
 Հա՛, սը՛ր, զգույշ կլինեմ:

Շուռ եկանք ու հետ գնացինք: Ճանապարհին ոչ մի բոժոժավոր օձ աչքովս չընկավ: Հորեղբայրս նստեց մեքենան ու գլանակ վառեց:

Էս անկենդան անապատն այգի պիտի դարձնեմ:

Հա՛, սը՛ր:

Դժվարություններս գիտեմ ու դրանց հախից գալու ձևն էլ գիտեմ:

Ո՞նց:

Քարադողոշների մասի՞ն ես ասում, թե՞ օձերի:

Դժվարությունների:

Հը՛մ: Նախ մեքսիկացիներ կվարձեմ ու գործի կդնեմ:

Որ ի՞նչ անեն:

Հողը մաքրեն: Հետո ջրհոր փորեն:

Ջրհորը որտե՞ղ են փորելու:

Հողի մեջ: Հետո՝ հենց ջուր ունեցանք, կասեմ, որ հողը վարեն: Հետո կսկսեմ աճեցնել:

Ցորե՞ն:

Ցորե՞ն, գոռաց հորեղբայրս: Ցորենն ինչի՞ս է: Հացի եղածը հիսուն սենթ չի՞: Նու՛ն եմ աճեցնելու:

Բա նու՛ռն ինչ արժի:

Ի՞նչ իմանամ: Էս երկրում ո՞վ է նուռ տեսել: Հասը՛ տասը, տասնհինգ, քսան սենթ:

Էլ ուրիշ բան չե՞ս աճեցնելու:

Մի քանի ուրիշ պտուղներ էլ եմ մտքիս դրել:

Դե՞ղձ:

Հա, մի տասը ակր:

Ծիրան է՞լ:

Անպայման՝: Ծիրանը շատ անուշ պտուղ է: Ինքը՛ սիրուն, բույրը՛ փառավոր, կորիզը՛ քաղցր: Մի քսան ակր էլ ծիրանենի կտնկեմ:

Երանի մեքսիկացիները ջուրը գտնեն: Էս հողի տակ ջուր կլինի՞:

Անպայման, ասաց հորեղբայրս: Կարևորը՝ գործը սկսենք: Կասեմ, որ օձերից զգույշ մնան: Նուռ, դեղձ, ծիրան...Է՞լ ինչ:

Թու՛գ:

Մի երեսուն ակր էլ թուգ:

Բա թթի՞ն ինչ կասես:

Թթենին շա՛տ սիրուն ծառ է, ասաց հորեղբայրս: Մեր երկրում դրանք շատ էին աճում: Հը՞, ինչքա՞ն տնկեմ, որ լավ լինի:

Մի տասը ա՞կր:

Լավ, է՞լ ինչ:

Ձիթենիներն էլ են սիրուն:

Հա, սիրուն են: Մի տասը ակր էլ ձիթենիներ: Է՞լ:

Վախենամ էս հողում խնձորենի չաճի:

Երևի, բայց խնձոր չեմ էլ սիրում:

Նա շարժիչը միացրեց, ու չոր հողից չոր ճանապարհ դուրս եկանք: Մեքենան, թափ տալով, կամաց առաջ էր գնում, մինչև հարթ տեղ հասանք, ու ավելի արագ ընթացավ:

Տե՛ս, ասաց հորեղբայրս, որ տուն հասնենք, էս ագարակիս մասին մերոնց մոտ չխոսես:

Հա՛, սը՛ր: (*Ագարակի՞, մտածեցի: Ի՞նչ ագարակ*):

Թող անակնկալ լինի, թե չէ տատիդ գիտես: Ինչ որ մտքիս դրել եմ, կանեմ, հետո, որ գործն անենք, բոլորին ագարակ կբերեմ, թող զարմանան:

Հա՛, սը՛ր:

Տես՝ ոչ մի շունչ չիմանա:

Հա՛, սը՛ր:

Մի խոսքով, մեքսիկացիները գործի անցան ու հողը մաքրեցին: Համարյա տասը ակրը՝ համարյա երկու ամսում: Յոթ հոգով էին: Քլունգներով ու բահերով էին աշխատում: Ոչ մի բան չէին հասկանում: Տարօրինակ

գործ էր, բայց չէին բողոքում: Կարևորը, որ իրենց վարձը ստանում էին, էլ ի՞նչ էր պետք: Երկու եղբայր էին իրենց որդիներով: Մի օր եղբայրներից մեծը՝ Դիեգոն, հորեղբորս քաղաքավարությամբ հարցրեց, թե արածի նպատակն ինչ էր:

Սենյո՛ր, ասաց, հազա՛ր ներողություն, կակտուսներն ինչու՞ ենք կտրում:

Ուզում եմ էս հողը մշակել, ասաց հորեղբայրս:

Մյուս մեքսիկացիներն իրենց լեզվով Դիեգոյին հարցրին, թե հորեղբայրս ինչ ասաց, ու սա թարգմանեց:

Սրանք մտածեցին, թե չարժի նեղություն քաշել ու հորեղբորս բացատրել, որ ուզածն անօգուտ է: Ուղղակի շարունակեցին կակտուսները կտրել:

Ինչևէ, կակտուսները երկար կտրած չմնացին. մաքրած հողը շատ շուտով նորից կտրածի տեղն աճած կակտուսներով ու մացառներով ծածկվեց: Հորեղբորս էս բացահայտումը, կասե՛ի, ապշեցրեց:

Երևի կակտուսից ազատվելու համար հողը խոր պիտի փորվի, ասացի: Երևի ճիշտ կանես՝ *վարես*:

Հորեղբայրս խնդիրը Ռայանի հետ քննարկեց, որը գյուղատնտեսական մեքենաների գործ էր անում: Ռայանն ասաց՝ մեր օրերում ձիերի վրա հույս չեն դնի. ճիշտը տրակտոր աշխատեցնելն է, որ մի տարվա գործը մի օրում անի:

Մի խոսքով, հորեղբայրս «Ջոն Դիրի» տրակտոր գնեց: Ծա՛տ սիրուն էր: Ռայանի մեխանիկներից մեկը Դիեգոյին տրակտոր վարել սովորեցրեց, և մյուս օրը հողամաս հասնելով՝ ես ու հորեղբայրս հեռվում անապատի քար լռության մեջ դղրդացող տրակտորը տեսանք: Ասես խենթություն լիներ: Խենթություն էր, *որ կար*: Հորեղբորս կարծիքով հրաշալի էր:

Առաջընթաց եմ ասել, վրա բերեց: Էս էլ քեզ նոր ժամանակները: Տասը հազար տարի առաջ հարյուր հոգով մի շաբաթում էնքան գործ չէին անի, ինչքան տրակտորը մի օրում է արել:

Տասը հազար տարի առաջ: Ուզում էիր ասել՝ երե՞կ:

Ինչ որ է: Էս նոր հարմարանքներին ոչինչ չի հասնի:

Տրակտորը հարմարանք չի:

Բա ի՞նչ է, առարկեց հորեղբայրս: Վարորդը նստած է:

Ո՞նց պիտի կանգներ:

Հենց որ գործը նստած ես անում, ուրեմն հարմարանք է: Սուլել գիտե՞ս:

Հա, հորեղբայր: Ի՞նչ մեղեդի կուզես սուլեմ:

Ոչ մի մեղեդի էլ չեմ ուզի: Տրակտոր վարող մեքսիկացուն՝ սուլիր:

Ինչի՞ համար:

Կարևոր չի, դու սուլիր: Թող իմանա, որ էստեղ ենք ու արած գործից գոհ: Երևի մի քսան ակր վարած կլինի:

Երկու ձեռքիս ցուցամատն ու միջնամատը բերանս դրի ու ինչքան ուժ ունեի՝ փչեցի: Լավ, բարձր սուլեցի: Բայց Դիեգոն ոչ մի նշան ցույց չտվեց, թե լսել է: Ահագին հեռու էր: Չհասկացա, թե սուլելը հորեղբորս ինչին էր պետք, մեկ է՝ նրա կողմն էինք գնում:

Էլի, ասաց հորեղբայրս:

Էլի սուլեցի, բայց Դիեգոն էլի չլսեց:

Մի քիչ էլ ուժեղ:

Երրորդ անգամ՝ թոքերումս ինչքան շունչ կար՝ սուլեցի, էնպես, որ հորեղբայրս ականջները փակեց: Երեսս կաս-կարմիր կտրեց, բայց սուլոցս մեքսիկացուն հասավ: Սա ընթացքը դանդաղեցրեց, տրակտորը շրջեց ու հողը մեջտեղից վարելով՝ դեպի մեզ շարժվեց:

Ուզում էիր, որ էսպես վարի՞:

Կապ չունի:

Բոպեուկես չանցած՝ տրակտորն ու մեքսիկացին մեզ հասան: Մեքսիկացին երջանիկ էր: Փոշի-քրտինքը դեմքից սրբեց ու ցած իջավ:

Սենյո՛ր, ասաց, հրաշալի է:

Ուրախ եմ, որ հավանեցիր, ասաց հորեղբայրս:

Կուզե՞ք մի պտույտ տալ:

Հորեղբայրս հեչ չէր ուզում: Ինձ նայեց:

Հը՛, ասաց, նստի՛ր: Մի պտույտ տուր:

Դիեգոն մեքենան բարձրացավ ու օգնեց, որ ես էլ բարձրանամ: Ինքը նստեց վարորդի մետաղե աթոռակին, ես, նրանից բռնած, հետևում կանգնեցի: Տրակտորը ցնցվեց ու տեղից շարժվեց: Մեքսիկացին մի մեծ շրջան արեց ու հորեղբորս կանգնած տեղը վերադարձավ: Ցած իջա:

Լավ, ասաց հորեղբայրս: Գործիդ գնա:

Մեքսիկացին վարած տեղը հետ գնաց:

Ամիսներն անցնում էին, բայց հորեղբայրս ջուրը չէր գտնում: Չորսբոլորը հորեր էին փորել, բայց ոչ մեկում ջուր չկար: Պոմպեր տեղադրել տվեց, բայց ջուրը չկար ու չկար: Տեխասից Ռոյ անունով ջրի մասնագետ եկավ, ու եղբայրների հետ սկսեցին տեղանքը հետազոտել: Վերջը հորեղբորս ասացին, որ ջուրը կգտնեն: Երեք ամիս տևեց: Ջուրը ցեխոտ էր ու սակավ: Մասնագետն ասաց, որ ժամանակի հետ կարգի կընկնի, ու Տեխաս վերադարձավ:

Երբ հողի կեսն արդեն մաքրած էր, ջուրը՝ գտնված, տնկելու ժամանակը եկավ:

Նռնենիներ տնկեցինք: Ամենալավ տնկիներն էինք առել ու շատ թանկ: Ընդհանուր առմամբ յոթ հարյուր ծառ տնկեցինք, մի հարյուրը՝ ես, հորեղբայրս՝ ութ թե

ինը հատ: Պապակ անապատում կորած՝ քսան ակր նռնենիների այգի ունեինք: Հորեղբորս խելքն իրենը չէր: Մենակ մի խնդիր կար. փողը վերջանալու վրա էր: Ու փոխանակ գործը շարունակելու՝ ամբողջ վեց հարյուր քառասուն ակրը այգի դարձնելու, հորեղբայրս որոշեց ժամանակը, փողն ու եռանդը միայն նռնենիներին նվիրել:

Առա՛յժմ, ասաց: Մինչև սկսենք նուռը ծախել ու փող վաստակենք:

Հա՛, սը՛ր:

Հաստատ չգիտեի, բայց ինձ թվում էր՝ էդ փոքրիկ ծառերից գոնե դեռ մի երկու-երեք տարի կարգին բերք չէինք ստանալու, թեև բան չասացի: Հորեղբայրս մեք-սիկացի բանվորներին ազատեց, ու ազարակը երկու-սիս մնաց: Տրակտորը մերն էր, հողը՝ մեծ, և ժամանակ առ ժամանակ գնում էինք տրակտորն աշխատեցնելու, որ կակտուսները հանենք ու նռնենիների արանքի հողը փխրեցնենք:

Ինչևէ, ժամանակի հետ ջրի խնդիրը կարգի չընկավ: Մեկ էլ տեսար՝ հանկարծակի առատ աղբյուր կբխեր՝ համարյա մաքուր, ու հորեղբորս քեֆին քեֆ չէր հասնի, բայց մյուս օրը ջուրն էլի ցեխոտ ու նվազ կդառնար: Ծառերն արմատ էին գցել ու ամրացել, բայց ծարավ էին մնում:

Երկու տարուց ծաղկեցին: Հորեղբորս համար իսկական ցնծություն էր, բայց էդպես էլ պտուղ չտվեցին: Ուղղակի գեղեցիկ էին. մեջը բան չկար:

Էդ տարվա բերքը երեք փոքրիկ նուռ էր:

Մեկը ես կերա, մյուսը՝ հորեղբայրս, իսկ երրորդը նրա սենյակում դրեցինք:

Հաջորդ տարի տասնչորս տարեկան դարձա: Տարվա ընթացքում ինձ մի շարք լավ բաներ էին

պատահել. հասկացել էի, որ գրել եմ սիրում ու հորեղբորս չափ հասակ էի առել: Նռնենհներն էդպես էլ մեր գաղտնիքն էին մնացել: Հորեղբորս թանկ էին արժեցել, բայց նա շարունակում էր հավատալ, թե շուտով մեծ բերք պիտի հավաքի, վաճառքից փողը հետ բերի ու անցնի անապատի մեջտեղը այգի սարքելու իր երազին:

Ծառերը մի փոքր մեծացան՝ համարյա աննկատ: Մի մասը չորացավ ու մեռավ:

Թույլատրելի կորուստն է, ասաց հորեղբայրս: Ակրից քսան ծառը թույլատրելի կորստի չափն է: Բայց հիմա նորերը չենք տնկի: Հետո:

Դեռ շարունակում էր հողի վարկը վճարել:

Հաջորդ տարի մի երկու հարյուր նուռ բերք հավաքեցինք: Սիրուն արկղերի մեջ շարեցինք ու առաքեցինք Չիկագո՝ մի մեծածախ ընկերության: Տասնմեկ արկղ եղավ:

Մի ամիս մեծածախ ընկերությունից ոչ մի լուր չունեինք, ու հորեղբայրս միջքաղաքայինով զանգ տվեց: Ընկերության տերը՝ Դ'Ագոստինոն անունով մի մարդ, հորեղբորս ասաց, որ նուռը չի ծախվում:

Արկղը քանիստ՞վ ես տալիս, գոռաց հորեղբայրս:

Մի դոլարով՝ ի պատասխան գոռաց Դ'Ագոստինոն:

Քի՛չ է, գոռաց հորեղբայրս: Արկղը հինգ դոլարից մի սենթ պակաս չտաս:

Մի դոլարով էլ չեն առնում, գոռաց Դ'Ագոստինոն:

Ինչո՞ւ, գոռաց հորեղբայրս:

Զգիտեն ինչ է, գոռաց Դ'Ագոստինոն:

Հետո կասես՝ գործարար ես, գոռաց հորեղբայրս: Նու՛ն են, ի՛նչ են: Հինգ դոլարից պակաս չե՛մ տալիս:

Զի՛ վաճառվում, գոռաց մարդը: Մի հատն ինքս կերա ու ոչ մի երևելի բան չտեսա:

Գի՞ժ ես, գոռաց հորեղբայրս: Նռան պես պտուղ աշխարհում չկա: Հինգ դուլարը կես գինն է:

Ի՞նչ անեմ, գոռաց Դ'Ագոստինոն: Չե՛ն վաճառվում: Պե՛տքս չեն:

Եղավ, կամաց ասաց հորեղբայրս: Հետ ուղարկիր: Արագ առաքումո՛վ:

Տասնմեկ արկղերը ստացանք:

Ամբողջ ձմեռ ես ու հորեղբայրս ազատ ժամանակ նուռ էինք ուտում:

Հաջորդ տարի հորեղբայրս հողի վարկը չկարողացավ վճարել: Փաստաթղթերը նախկին տիրոջը վերադարձրեց: Իմ ներկայությամբ:

Պարո՛ն Գրիֆիթ, ասաց, ստիպված եմ ձեր ունեցվածքը ձեզ վերադարձնել, բայց մի փոքրիկ խնդրանք ունեմ: Քսան ակր նոնենի եմ տնկել ու շատ երախտապարտ կլինեի, եթե թույլ տայիք ծառերը խնամել:

Խնամե՛լ, զարմացավ Գրիֆիթը, ինչի՞ համար:

Հորեղբայրս փորձեց բացատրել, բայց չկարողացավ: Ո՞նց բացատրես մեկին, որ կարեկից չի:

Մի խոսքով, հորեղբայրս հողը կորցրեց, ծառերն էլ հետը:

Մի քանի տարի անց միասին էդ հողամասը գնացինք ու քայլեցինք նոնենիների այգու կողմը: Ծառերը մեկի պես չորացել էին: Հողը էլի կակտուսներով ու տափաստանային մացառներով էր ծածկվել: Չորացած նոնենիները չհաշված՝ տեղանքը աշխարհի արարումից ի վեր ունեցած՝ առաջվա տեսքն էր ստացել:

Մեռած այգու մեջ մի քիչ պտտվեցինք ու մեքենան վերադարձանք:

Նստեցինք ու քաղաք քջեցինք:

Ոչինչ չասացինք, որովհետև էնքա՛ն ասելիք կար, որ ոչ մի լեզվով չէիր ասի:

ՄԵՐ ԱՊԱԳԱ ՊՈՆՏՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ՝ ԿԱՍԵԻ

Ես Էմերսոնի դպրոցի երրորդ դասարանում էի: Մի օր հոգաբարձուների խորհուրդը խորհուրդ գումարեց:

Ութ տարիս բոլորել, իննի մեջ էի կամ ամենաշատը՝ իննս բոլորել, տասի մեջ էի ու բարեհոգի:

Էն օրերին խորհուրդները սովորաբար փոքր քաղաքի երեխաների հանդեպ խստապահանջ չէին, ու եթե ինչ-որ երեխաներ խելքով չէին փայլում, համարվում էր, որ նորմալ է, բան չկա, ու չէին միջամտում:

Բայց որոշ բողոքական քարոզիչներ, մեկ էլ տեսար, առջևը հավաքված փոքրիկ դեմքերին կնայեին ու կասեին. դուք Ամերիկայի ապագա առաջնորդներն եք, արդյունաբերության առաջատարները, ապագա քաղաքական գործիչները, ապագա պոետները՝ կասեինք... Էս տեսակ խոսքերն ինձ դուր էին գալիս, քանի որ սիրում էի պատկերացնել, թե ընկերներս՝ Ալ Վիտտորեն, Դիք Բասմաջն ու Ֆրանքի Ագլետոն ոնց են արդյունաբերության ապագա առաջատարներ դառնալու:

Էս տղաներն ընտիր բեյսբոլ խաղացող էին, բնավորությամբ՝ անհոգ ու զվարթ. առողջ էին, ամրակազմ ու միամիտ: Եթե մեկը հարցներ, թե ինչ են երազում դառնալ, անկեղծ կպատասխանեին. չգիտեմ, երևի ոչինչ:

Հրապարակված ու աղյուսակած փաստացի տեսության համաձայն մեր թաղի բոլոր բնակիչները պիտի

որ դանդաղաշարժ ու թուլակազմ լինեին, գլխի սխալ կառուցվածքով, կուրծքը՝ ներս ընկած, ոսկրերը՝ ծուռումուռ, ձայնը՝ խուլ, ու սրանց նման մի քանի այլ խախտումներով:

Մինչդեռ ըստ դպրոցական ուսուցիչների աչքով տեսածի՝ աղքատ թաղերի էս նվաստ արարածների գլխի ձևը կանոնավոր էր, կուրծքը՝ առողջ, մարմնի կառուցվածքը՝ գեղեցիկ, ձայնը՝ զնգուն, եռանդը՝ անսպառ, իրենք՝ չարաճճիության ծարավ:

Մի տեղ մի բան սխալ էր:

Մեր դպրոցի խորհուրդը որոշել էր սխալը պարզել:

Եվ պարզեց:

Պարզեց, որ սխալը հրապարակված ու աղյուսակած փաստացի տեսությունն էր:

Հենց էս ժամանակ էլ առաջին անգամ հրճվանքով ու ցնծությամբ իմացա, որ պոետ եմ: Հիշում եմ, կեսօր էր, ու վեց հարյուր ուրիշ ապագա քաղաքական գործիչների հետ դահլիճում էինք հավաքվել: Հիշում եմ ծեր օրիորդ Օգիլվիի զնգուն հիստերիկ սոպրանոն, որ իմ անունը կանչեց ըստ այբբենական կարգի:

Հերթն իմն էր, որ տասնյոթ աստիճան բարձրանայի, բեմի մեջտեղը կանգնեի, մինչև գոտկատեղս հանվեի, շնչեի, արտաշնչեի ու թողնեի, որ ինձ չափչփեն:

Առաջին պահի շփոթմունքս ու վարանումն արագ տեղի տվեցին, և ի սարսափ խորհրդի, երեք տարեց բժիշկների, մի քանի մասնագետ բուժքույրերի ու արդյունաբերության վեց հարյուր ապագա առաջատարների՝ արժանապատիվ ներկայանալու մի գերբնական մղում ունեցա:

Փոխանակ տասնյոթ աստիճանը բարձրանալու՝ ես բեմ *ցարկեցի*:

Հիշում եմ, որ օրիորդ Օգիլվին հանրակրթության տեսուչ պարոն Ռիքենբաքերին դարձավ ու վախվորած շշնջաց:

Արամ Ղարօղլանյանն է՝ մեր ապագա պոետներից մեկը՝ կասեի:

Պարոն Ռիքենբաքերը վրաս հայացք նետեց, ու ինքն էլ շշուկով հարցրեց:

Ումի՞ց է հերստտած:

Աշխարհից:

Ես էլ, սասց պարոն Ռիքենբաքերը, բայց Աստված վկա, էդպիսի ցատկ չէի կատարի: Լավ, ինչ որ է:

Շապիկս դեն նետեցի ու ցից-ցից մազերը կրծքիս՝ մինչև գոտկատեղը մերկացած կանգնեցի:

Տեսա՞ք, սասց օրիորդ Օգիլվին: Գրո՞ղ է:

Շու՛նչ քաշիր, սասց պարոն Ռիքենբաքերը:

Ինչքա՞ն, հարցրի:

Ինչքան կարողանաս, սասց պարոն Ռիքենբաքերը:

Սկսեցի շունչ քաշել: Չորս բույե անց դեռ ներշնչում էի: Բնական է, որ հանձնաժողովն ապշել էր: Նրանք տեղում խորհուրդ գումարեցին, իսկ ես շարունակում էի ներշնչել: Երկու բույե բորբոքված բանավիճելուց հետո որոշեցին խնդրել, որ էլ չներշնչեմ: Օրիորդ Օգիլվին բացատրել էր, որ քանի դեռ չեն ասել, ով գիտի՝ մինչև երեկո չդադարեմ:

Լավ, առայժմ բավական է, սասց պարոն Ռիքենբաքերը:

Ո՞նց, արդե՞ն: Նոր եմ սկսել:

Հիմա արտաշնչի՞ր:

Ինչքա՞ն:

Տե՛ր Աստված, տնքաց պարոն Ռիքենբաքերը:

Լավ կանեք ասեք, շշնջաց օրիորդ Օգիլվին, թե չէ մինչև երեկո կարտաշնչի:

Երեք-չորս թույլ, ասաց պարոն Ռիքենբաքերը:

Երեք թույլ արտաշնչելուց հետո ինձ խնդրեցին, որ հագնվեմ ու գնամ:

Հը՛, ո՞նց էր, հարցրի հանձնաժողովին: Առողջությունս տե՞ղն է:

Արի չխոսենք, ասաց պարոն Ռիքենբաքերը, ի՞նչ կլինի, հեռացի՛ր:

Հաջորդ տարի խորհուրդը որոշեց ինձ բժշկական քննությունից ազատել: Արդյունաբերության ապագա առաջատարներին ու ապագա քաղաքական գործիչներին, ինչ խոսք, պետք էր, բայց ապագա պոետների դեպքում փոքր-ինչ շփոթություն էր առաջացնում:

ՀԻՍՈՒՆ ՅԱՐԴ ՎԱԶՔԸ

Մի անգամ Նյու Յորքից նամակ ստացա, որից հետո որոշեցի, որ մեր կողմերի ամենագորեղ մարդն եմ դառնալու: Նամակը Լայոնել Սթրոնգֆորթ անունով ընկերոջիցս էր: Ես «Արգոսի» հանրամատչելի գրական հանդեսից մի կտրոն էի կտրել, ստորագրել, ծրարը դրել ու նրան ուղարկել: Իսկույն պատասխանել էր՝ համարյա անթաքույց հրճվանքի հասնող խանդավառությամբ: Դու, գրել էր, անկասկած, արտակարգ խելքի տեր, ականավոր դառնալու նախադրյալներով մարդ ես՝ ի տարբերություն աշխարհը լցրած միջակությունների, որոնք, թող թույլ տրվի ասել, կյանքից կտրված դատարկ երազողներ են: Ու մարդիկ դեռ անունդ կլսեն:

Իմ մասին ունեցած նրա կարծիքն իմ սեփականից քիչ էր տարբերվում: Բայց մեկ է՝ հաճելի էր էսքան խանդավառ համախոհ ունենալը, էն էլ՝ Նյու Յորքից, էն էլ՝ երբ համախոհդ աշխարհի ամենահզոր կրծքավանդակն ունեցող մեկն էր: Նամակի հետ պարոն Սթրոնգֆորթի լուսանկարները կային. կիսամերկ, վրան ընծառյուծի մորթի գցած: Էս աժդահայի ասելով՝ ժամանակին փոքրամարմին ու տկար էր եղել: Հիմա ոտքից գլուխ էնպիսի պիրկ մկաններ ուներ, որ երկտեղ ֆորդը հեշտ ու հանգիստ կբարձրացներ ու շուռ կտար:

Էսպիսի մարդու ընկեր լինելը մեծ պատիվ էր:

Մի խնդիր կար՝ փող չունեի: Չեմ հիշում, թե մեր ծանոթության առաջին օրերին խոսքն ինչ գումարի մասին էր, մենակ գիտեմ, որ ինձ աստղաբաշխական թվաց: Շատ էի ուզում պարոն Ստրոնգֆորթին ջերմ խոսքերի համար շնորհակալություն հայտնել, միայն թե ոչ մի կերպ փող չունենալուս մասին գրելու էն բառերը չէի գտնում, որ ինձ էլ մի զարկով դատարկ երազող միջակություն չդարձնեին: Էսպես՝ ամեն օր վաղվան թողնելով, շուրջս տակնուվրա անելով, որ մեր ընկերությանը չսպառնացող ու ինձ նվաստ միջակության չվերածող բառեր գտնեմ, հոգսս հորեղբայր Գիքոյին պատմեցի, որ էն օրերին արևելյան փիլիսոփայությամբ էր տարվել: Տարօրինակ փափագիս վրա զարմացավ, բայց գոհ մնաց: Ըստ յոգայի, ասաց, մեծության գաղտնիքը բոլորիս ներսում եղած խորհրդավոր կենսական ուժերին ազատություն տալու մեջ է:

Էս ուժը, ասաց անգլերեն, որին սիրում էր դիմել ինձ հետ խոսելիս, ու ձայնավորները ձգելով, Աստծուց է գալիս: Այո՛ւ, Արա՛մ, ասաց, հրաշալի ուժ է:

Պատասխանեցի, որ մինչև պարոն Սթրոնգֆորթին փող չուղարկեմ, ուզածս զորեղ մարդը չեմ կարենա դառնալ:

Փողը, ասաց արհամարհանքով, քեզ ասեմ, Արա՛մ, փուչ բան է: Աստծուն չե՛ս կաշառի:

Հորեղբայր Գիքոն, իհարկե, փոքրամարմին ու տկար չէր, բայց Լայոնել Սթրոնգֆորթին չէր հասնի: Համարյա չէի կասկածում. որ ըմբշամարտի բռնվեին՝ պարոն Սթրոնգֆորթը հորեղբորս մեջքը գետնով կտար կամ թևը կոլորեր, կամ մի այլ հնարքով կստիպեր հանձնվել, կամ էլ կճգմեր, մինչև շունչը փչի: Հա, բայց մյուս կողմից, թեկուզ հորեղբայրս պարոն Սթրոնգֆորթի չափերը չունեմ, ոչ էլ պարոն

Սթրոնգֆորթը հորեղբորս վայրի կատաղությունն ուներ: Մտածեցի՝ հեչ որ չլիներ, պարոն Սթրոնգֆորթը, հորեղբորս դեմ դուրս գալով, իր համար անսպասելի լուրջ փորձանքն էր ընկնելու. նկատի ունեմ էն խորհրդավոր կենսական ուժը, որին հորեղբայրս միշտ ազատություն էր տալիս, ու շատ հաճախ նրա նետած մի հայացքից աժդահան կերերար ու շուռ կգար կամ եթե խոսելիս լիներ՝ տեղնուտեղը կպապանձվեր:

Պարոն Սթրոնգֆորթին փող չունենալուս մասին բացատրելու խոսքեր դեռ էդպես էլ չգտած՝ նրանից երկրորդ նամակը ստացա: Էս մեկն էլ առաջինի պես ջերմ էր, կասեի՝ մի բան էլ ավելի ջերմ: Հրճվանքս չափ չուներ. խորհրդավոր կենսական ուժիս ազատություն տալով՝ սկսեցի վազվզել, գլուխկոնծի տալ, ծառերը մագլցել ու ցատկոտել, փորձեցի երկտեղ ֆորդեր շրջել, ամեն պատահածի հետս կռվելու էի կանչում և զանազան ուրիշ ձևերով հարազատներիս վախեցնում ու հարևաններիս գրգռում:

Պարոն Սթրոնգֆորթը ոչ միայն չէր նեղացել, այլև դասընթացի գինը զեղչել էր: Ճիշտ է, անհրաժեշտ գումարը դեռ հնարավորություններիցս մեծ էր: Ես ամեն օր թերթեր էի վաճառում, բայց էդ փողը հացի ու մյուս բաների համար էր: Մի որոշ ժամանակ սկսեցի առավոտ լույսը չբացված վեր կենալ ու քաղաքում թափառել, որ փողով լիքը պայուսակ գտնեմ: Խիզախումներս վեց օր տևեցին և պսակվեցին մեկ հինգփենսանոց ու երկու մեկփենսանոց կարողությամբ: Բացի դրանից, մի կանացի պայուսակ էի գտել առանց մի դրամի, ինչ-որ զգվելի կոսմետիկ պարագաներով ու թղթի պատառիկով, որի վրա տառասխալներով գրված էր. Սթիվ Հերթվիզ, Վենտուրա պող. 3764:

Երկրորդ նամակս ստանալուց երեք օր անց երրորդը եկավ: Էս պահից մեր նամակագրությունը դարձավ միակողմանի: Այսինքն՝ ես առհասարակ ոչ մի նամակ չէի գրում: Պարոն Սթրոնգֆորթի նամակները նեղն էին գցում, ու առանց փողի դրանց պատասխանելն էնքան էլ հեշտ չէր: Փաստորեն համարյա ասելիք չկար:

Առաջին նամակը ձմռանն էր եկել, ու հենց ձմռանն էլ որոշել էի, որ մեր թաղի, իսկ վերջիվերջո, ըստ իմ պատկերացման, աշխարհի ամենահզոր մարդկանցից մեկն էի դառնալու: Դրան հասնելու սեփական գաղափարներն ունեի, համ էլ Նյու Յորքի պարոն Սթրոնգֆորթի ջերմ բարեկամությունն ու հարգանքն ունեի, իսկ տանը՝ հորեղբայր Գիքոյի խորհրդավոր ու մոլեգին խովանավորությունը:

Ամբողջ ձմեռ ու գարուն շարունակում էի երկուերեք օրը մեկ պարոն Սթրոնգֆորթից նամակ ստանալ: Հիշում եմ, էն օրը, որ ծիրանները հասել՝ գողանալու պատրաստ էին, նյույորքցի բարեկամիցս մի սքանչելի նամակ եկավ: Նամակը ձոն էր աշխարհի զարթոնքին, գարնան գալստյանը, ջահել սրտերին, նոր կյանքին, նոր ուժին, նոր խիզախումներին ու շատ ուրիշ բաների: Գրավոր խոսքի գեղեցիկ նմուշ էր, երևի նույնքան գեղեցիկ, որքան Պոլոս առաքյալի նամակը հռոմեացիներին կամ ցանկացած մեկին: Համակված էր առասպելական ոգով, աշխարհի շնչով ու բիբլիական ժամանակներին բնորոշ արժանապատիվ զորությամբ: Գեղեցիկ ձոնի վերջին պարբերությունը՝ մի փոքր երկչոտ, դրամական գռեհիկ հարցերին էր դառնում: Գումարը վեց կամ յոթ անգամ սկզբնականից քիչ էր, իսկ ինձ անհայտ մեկից դյուցազնական ուժի տեր և կանանց համար անդիմադրելի հնայքով անձնավորություն

դարձնելու՝ պարոն Սթրոնգֆորթի ծրագրում նոր տարրեր էին հայտնվել: Որոշել էր, գրում էր նա, որ ամեն ինչ մի թափից կամ մի զարկով կամ դրա պես մի ձևով կսովորեցնի: Մի խոսքով, երեք դուլարով, ասում էր, մեկ նամակով իր բոլոր նվիրական գաղտնիքները կուղարկի, իսկ մնացածը թող է՛ս որոշեմ:

Առաջարկը հորեղբայր Գիքոյին պատմեցի, որն էդ միջոցին ծոմ պահելու, խորհելու, ժամերով քայլելու և մարմինն ու միտքը կարգավորելու մյուս հնարքների մակարդակին էր հասել: Ամբողջ ձմեռ շաբաթը երկուերեք անգամ զրույցներ էինք վարել, ու իր անկրկնելի կոտրված անգլերենով ինձ պատմել էր բոլոր գաղտնիքները, որ *ինքն* էր յոգայից սովորել:

Քեզ բան եմ ասում, Արա՛մ, *ինչ ուզես՝* կարող եմ անել: Այո՛ւ, հրաշք է:

Ու ես հավատում էի, թեկուզ անասելի նիհարել էր, քունը կորցրել, աչքերում էլ տարօրինակ տենդագին փայլ էր հայտնվել: Նա սկսել էր աշխարհը հոգով-սրտով արհամարհել ու ահավոր խղճմտանքով էր լցված խեղճ անխոս կենդանիների հանդեպ, որոնց մարդը շահագործում է, սպանում, ուտում, ձեռնասուն դարձնում ու սովորեցնում իր քմահաճույքները կատարել:

Քեզ բան եմ ասում, Արա՛մ, ձիերին չարչարելը հանցանք է: Կովերին մորթելն էլ: Ըներին հետևի թաթերին քայլել ստիպելն էլ, կապիկների բերանը ծխամորճ խցկելն էլ:

Ես պարոն Սթրոնգֆորթի նամակը պատմեցի:

Էլի փո՛ղ, ասաց, հենց մենակ փող է ուզում: Էդ մարդուն չե՛մ հավանում:

Հորեղբայրս իր բաժին «թմրանյութը» ձրի էր ստանում՝ հանրային գրադարանի «Աստվածաբանություն-փիլիսոփայություն-աստղաբաշխություն և

այլն» վերնագրած դարակից, թեկուզ ինքը համոզված էր, որ ուղիղ Աստծուց է ստանում: Նախքան յոգայով հրապուրվելը ասող-խոսող, քեֆչի, օղի խմող տղա էր: Բայց լուսավորյալ դարձավ թե չէ՝ խմելը թողեց: Ասաց, որ հիմա օղուց ու ամեն խմիչքից շատ ավելի լավ խմիչք ունի:

Էդ ո՞րն է, հարցրի:

Արամ, ասաց, իմաստությունն է, այո՛ւ:

Ինչ որ է, պարոն Սթրոնգֆորթին չէր հավանում ու ասաց, որ խաբեբայի մեկն է:

Չէ, կարգին մարդ է, ասացի:

Սրանից հորեղբայրս կատաղեց, խորհրդավոր կենսական ուժին ազատություն տվեց ու բղավեց՝ գլուխը կջարդեմ, որ մեկ էլ փոքր երեխաներին հիմարացնել չփորձի, այո՛ւ:

Չի՛ հիմարացնում, ասացի: Ասում է՝ երեք դոլարով բոլոր գաղտնիքները կպատմի:

Քեզ բան եմ ասում, Արամ, ոչ մի գաղտնիք էլ չունի: Խաբեբայի մեկն է, այո՛ւ:

Չգիտեմ: Ուզում եմ փորձել:

Խարդախություն է, ասաց Գիքո հորեղբայրս, բայց լավ, երեք դոլարդ կտամ:

Անհրաժեշտ երեք դոլարը տվեց, ու ես պարոն Սթրոնգֆորթին ուղարկեցի: Նյու Յորքից պարոն Սթրոնգֆորթի գաղտնիքներով լի ծրարը եկավ: Տարօրինակ ձևով պարզունակ էին: Բաներ էին, որ առանց էդ էլ գիտեի, բայց ծուլությունից ուշադրություն չէի դարձրել: Ամբողջը հանգում էր առավոտ կանուխ զարթնելուն ու մի ժամի չափ տարբեր մարմնամարզական վարժանքներ անելուն, որոնք մանրամասն նկարագրել էր: Մեկ էլ պետք էր շատ ջուր խմել, մաքուր օդ շնչել, կարգին ուտել ու սպասել, մինչև հսկա դառնաս:

Մի տեսակ հուսախաբ եղա ու պարոն Սթրոնգֆորթին հենց էդպես էլ գրեցի: Չպատասխանեց. էլ նրանից նամակ չստացա: Մինչդեռ ես էդ ընթացքում հետևում էի կանոններին ու օր օրի ամրանում: «*էդ ընթացքում*» ասածս չորս օր էր. չորս օր հետևում էի կանոններին: Հինգերորդ օրը որոշեցի, որ լավ է քնեմ ու առավոտ կանուխ վեր չկենամ, չաղմկեմ ու տատիս հանգիստը չխանգարեմ: Թե չէ տատս մութնուլուսին զարթնում էր ու գոռում, որ անբան հիմարի մեկն եմ ու երբեք փողի տեր չեմ դառնա: Հետո էլի մի հինգ րոպե քնում էր, զարթնում ու գոռում, որ երբեք օգուտով առևտուր անել չեմ սովորի, ու էլի քնում: Նորից զարթնում էր ու բղավում, թե ժամանակով մի թագավոր է եղել, որ երեք որդի է ունեցել. մեկը՝ հոր պես խելացի, մյուսի ուշքումիտքն աղջիկներն էին, իսկ երրորդը հավի խելք ուներ: Հետո վեր էր կենում, որ քանի վարժանքներս էի անում, ամբողջ պատմությունը բղավելով ինձ պատմեր:

Պատմության իմաստը սովորաբար ինձ զգուշացնելն էր, որ խելքս գլուխս հավաքեմ ու իմ աղմուկով ամեն օր՝ լույսը չբացված, իրեն տեղից չխանեմ: Իմաստը միշտ քիչ թե շատ նույնն էր, թեև ինքը՝ պատմությունը, մեկ թագավորի երեք որդիների մասին էր, մեկ երեք եղբոր, որոնք բոլորն էլ շատ հարուստ էին ու որպես կանոն՝ ազահ, մեկ երեք դուստրերի, կամ երեք առածի, կամ երեք ճամփաների, կամ դրանց պես բաների մասին:

Իզուր էր չարչարվում, քանի որ վաղորդյան մարզանքս ինձ ավելի մեծ հաճույք չէր պատճառում, քան իրեն: Մի բան էլ ավելի. ինձ էլ էր սկսում թվալ, թե ապուշություն է, ու որ հորեղբայր Գիքոն էն գլխից ճիշտ էր ասել պարոն Սթրոնգֆորթի մասին:

Մի խոսքով, պարոն Ստրոնգֆորթի ծրագիրը մի կողմ թողեցի ու սեփական ծրագրիս անցա, որը մոտավորապես սա էր. հանգիստ մեծանալ և առանց ջանքի ու չարչարանքի սպասել, որ մեր կողմերի ամենագորեղ մարդը դառնամ: Էդպես էլ արեցի:

Էդ գարուն Լոնգֆելդի դպրոցը որոշեց մրցում կազմակերպել: Երկու դպրոց պիտի իրար հետ մրցեին: *Բոլորի* մասնակցությունը պարտադիր էր:

Վերջապես, մտածեցի, առիթը եկել է: Համոզված էի, որ ամեն տեղ առաջինն եմ լինելու:

Զգիտեմ ոնց՝ մրցումների մասին շարունակ մտածելս վերածվեց մոլեգին սպասողականության, որը գիշեր-ցերեկ չէր դադարում, ու մինչ օրը կգար, հասցրի հիսուն յարդ վազքը հարյուրավոր անգամներ վազել, թափավազքով ու առանց հրման հեռացատկերը ուտնել, թռիչք բարձրությունը հաղթահարել՝ սրանցից ամեն մեկում մրցակիցներիս խեղճուկրակ վիճակում թողնելով:

Իսկը յոգին վայել էս անսպառ ներքին եռանդս մրցման օրը տենդի վերածվեց:

Պահը հասավ, որ ես ու երեք ուրիշ մարզիկներ, որոնցից մեկը՝ հույն, պիտի դիրքավորվեինք ու զգա՛ստ, պատրա՛ստ, վա՛զք հրահանգը կատարեինք: Ես կատարեցի մոլեգին արագությամբ, որպիսին, գիտեի, սպորտի պատմությունը դեռ չէր տեսել:

Ինձ թվում էր, թե որևէ մարդ արարած երբևէ էսքան արագ սլացած չկար: Մտքումս հիսուն յարդն արդեն հիսուն անգամ վազել վերջացրել էի, երբ աչքերս բացեցի ու տեսա, թե մյուսներից ո՛նց եմ հետ ընկել: Տեսածս ինձ ապշեցրեց:

Երեք տղա, ինձնից չորս յարդ առաջ ընկած, շարունակ հեռանում էին:

Անպատկերացնելի էր: Անհավատալի էր, բայց ականհայտ փաստ: Ինչ-որ սխալ պիտի լիներ, բայց սխալ չկար: Տեսնում էի՝ առջևս էին ու շարունակում էին հեռանալ:

Լավ, ուրեմն ընդամենը պիտի աչքերս բաց նրանցից առաջ անցնեի, որ վազքը հաղթեի: Ու գործի անցա: Բայց նրանք զարմանալիորեն, ի հեճուկս ինձ, շարունակում էին հեռանալ: Ես բարկացա ու որոշեցի, որ հանդգնության համար դրանց պիտի տեղը դնեմ, և սկսեցի ներսիս ամբողջ կենսական ուժին ազատություն տալ: Չգիտես ինչու՝ չմտեցա, ու սկսեց թվալ, թե մի անհասկանալի ձևով ինձ դավաճանել են: Որ էդպես է, մտածեցի, հենց ի հեճուկս դավաճանության՝ պիտի վազքում հաղթեմ, որ ամոթով մնան: Եվ վազքիս նոր թափ ու շունչ տվեցի: Վազքուղու մեծ մասն անցել էինք, բայց գիտեի, որ կկարողանամ:

Հետո իմացա, որ չեմ կարողանա:

Վազքն ավարտվեց:

Ես վերջինը հասա՝ տասը յարդ հետ:

Առանց չնչին իսկ վարանելու բողոքարկեցի ու պահանջեցի, որ էլի՛ վազենք. նույն տարածությունը՝ հակառակ ուղղությամբ: Նրանք առաջարկս բանի տեղ չդրեցին, ինչը, անշուշտ, ապացուցում էր, որ վախենում էին հետս մրցել: Լավ էլ գիտեք, որ կպարտվեք, ասացի:

Մյուս բոլոր մարզաձևերում քիչ թե շատ նույն բանը կրկնվեց:

Երբ տուն հասա, ճակատս վառվում էր, ու բարկությունից դողում էի: Ամբողջ գիշեր զառանցեցի ու երեք օր հիվանդ պառկեցի: Տառս ինձ մեծ հոգատարությամբ խնամեց, ու երևի դրա շնորհիվ չմեռա: Հորեղբայր Գիքոն հիվանդատես եկավ. էլ առաջվա պես հյուծված չէր: Երևում էր՝ երկարատև, քառասուն օր, թե մի էդքան

տևած ծոնը վերջացել էր: Խորհելուն էլ էր վերջ տվել, քանի որ փաստորեն խորհելու նյութ չէր մնացել: Նորից առաջվա ասող-խոսող, խմել սիրող, գիշեր լուսացնող ու կանանց սիրահետող մարդն էր դարձել:

Քեզ ասեմ, Արամ, մենք հզոր ընտանիք ենք: *հնչ ուզենք՝* կարող ենք անել:

ԻՍԿԱԿԱՆ ՀՆԱՈՃ ՍԻՐԱՎԵՊ ՍԻՐԱՅԻՆ ՔԱՌՅԱԿՆԵՐՈՎ ՈՒ ՄՅՈՒՍ ԲԱՆԵՐՈՎ

Իմ զարմիկ Առաքն ինձնից տարիուկես փոքր էր, կլոր դեմքով, թուխ ու զարմանալիորեն բարեկիրթ վարքով: Ձև չէր թափում. ի բնե վայելուչ շարժումն ուներ, ոնց որ ես՝ ի բնե անշնորհք: Դպրոցում թե մի խնդիր ծագեր, իսկույն կհարթեր. առջևի հեռու-հեռու ատամները բաց՝ մեղմ կժպտար, ու մեր ուսուցչուհու՝ օրիորդ Դաֆնիի քար սիրտը կհավվեր: Մինչդեռ ես կփորձեի վերլուծել, աղմկոտ եռանդով օրիորդ Դաֆնիին կամ ով էլ լիներ՝ ապացուցել, որ մեղավորն ինքն է, ու գործը Գերագույն դատարան հասցնել անմեղ լինելս ապացուցելու համար:

Որպես կանոն՝ ինձ տնօրենի մոտ էին տանում: Առիթ-առիթ մտրակ էի ուտում տնօրենի՝ պարոն Դերինջե-րի հետ վիճելու համար, որը հե՛ջ բանավիճել չգիտեր: Նեղը գցեի, թե չէ՝ գոտին ձեռքն էր առնում:

Առաքն ուրիշ էր. պետքն էլ չէր, թե արդարության համար կռիվ տար: Խելքով ինձ չէր հասնի, ու թեկուզ տարիուկես էլ փոքր էր, նույն դասարանում էինք սովորում: Ուսուցիչներիս հետ բոլոր վեճերը սովորաբար ես էի շահում, բայց փոխանակ ուզենալու ինձնից պրծնել, նրանք ինձ նույն դասարանում էին թողնում, երևի (գոնե ես հույս ունեի), որ հաջորդ տարի վեճն իրենք շահեն ու ոչ-ոքի անեն: Սա էր պատճառը, որ հինգերորդ դասարանի ամենատարիքով աշակերտն էի:

Մի օր օրիորդ Դաֆնին ի լուր աշխարհի հայտարարեց, թե գրատախտակի ոտանավորը, որն ասում էր, իբր ինքն անճոռնի է, հետն էլ պարոն Դերինջերին սիրահարված, ես եմ գրել: Ոտանավորի հեղինակը ես չէի, զարմիկ Առաքն էր: Ես որ գրեի, օրիորդ Դաֆնի մասին չէի գրի, այլ մի արժեցող բանի: Ինչ որ է, օրիորդ Դաֆնին առանց անուններ տալու, բայց քանոն առած, եկավ, կողքիս կանգնեց ու ասաց, որ գրատախտակի խայտառակ վրդովեցուցիչ խզբզոցի հեղինակին կգտնի, ու ամեն ինչ կանի, որ անպիտան տղան արժանի պատիժը ստանա:

Տղա՞ն, ասացի: Ինչի՞ց իմացաք, որ անողը տղա է, ոչ թե աղջիկ:

Օրիորդ Դաֆնին քանոնը տու՛ր թե կտաս մատնե՛րիս: Ես տեղիցս թռա ու ասացի՝ անտեղի մատներիս խփելու իրավունք չունե՛ք: Կրողոքե՛մ:

Տե՛ղդ նստիր, ասաց օրիորդ Դաֆնին:

Նստեցի: Նա աջ ականջս բռնեց, որն արդեն իր ու մյուս ուսուցիչների հաճախ քաշելուց սկսել էր ձևը կորցնել:

Ես տեղս նստեցի ու շատ կամաց, համարյա անլսելի, ասացի՝ դեռ կտեսնե՛ք:

Լեզու՛դ, ասաց օրիորդ Դաֆնին, ու թեև կատարվածից շատ բարկացած էի, լեզուս հանեցի ու եդպես մնացի, իսկ մյուս՝ մեքսիկացի, ճապոնացի, հայ, հույն, իտալացի, պորտուգալացի ու պարզ ամերիկացի տղաներն ու աղջիկները, որոնք սպասում էին, թե երբ եմ իրենց ուրախացնելու, սկսեցին հռհռալ: Օրիորդ Դաֆնին քանոնով ձեռքիս վրա հարձակվեց, բայց էս անգամ քիթս քերծեց: Սա ինձ համար մահացու վիրավորանք էր, քանի որ էն օրերին, ինչպես և հիմա, մեծ քիթ ունեի: Փոքր լինե՛ր՝ քանոնը չէր դիպչի, ու ես օրիորդ Դաֆնիի

արարքը որպէս քթիս մեծությանն արված ակնարկ ընդունեցի:

Կապտած մատներս կարմրած քթիս դրի ու նորից ոտքի կանգնեցի:

Դու՛ք չասացիք՝ լեզու՛դ, գոչեցի՝ ուզելով պնդել, որ ոչ մի վատ բան չեմ արել՝ ընդամենը ուսուցչիս հրահանգն եմ կատարել, հետևաբար անմեղ եմ ու բոլորովին չեմ արժանացել ոչ մատներիս հարվածին, ոչ քիթս քերծելուն:

Խելոք մնա, ասաց օրիորդ Դաֆնին: Էլ արարքներդ չե՛մ հանդուրժելու: Խելո՛ք մնա:

Ձեռքս քթիցս ցած բերի ու սկսեցի խելոք մնալ: Նրան անուշ խնձոր բերող տղայի պէս քաղցր ժպտացի: Հանդիսասրահս որոտընդոստ քրքջաց, իսկ օրիորդ Դաֆնին քանոնը գցեց, վրաս հասավ, փռվեց նստարանին, ոտքի կանգնեց ու սենյակով մեկ հետևիցս ընկավ:

Ըհը, նորից, օրիորդ Դաֆնիի հետապնդումից փախչելով՝ ասում էի ինքս ինձ: Ըհը՛, նորից փորձանքն ընկա, ու վերջս գալու է, իսկ էս ամենի մեղավորը՝ Առաք զարմիկս, նստած ժպտում է: Չէ, էս աշխարհում արդարություն չկա:

Երբ օրիորդ Դաֆնին ինձ բռնեց, ինչպէս և պիտի լինէր, եթե ուզում էի պարոն Դերինջերի ավելի զարհուրելի պատժից խուսափել, մի բուռն ըմբշամարտ սկսվեց, որի ընթացքում ուսուցչուհիս փորձում էր աչքերս հանել, ականջներս, մատներս ու թներս պոկել, իսկ ես, փաստարկի ուժով, փորձում էի նրան բարեկիրթ տիկնոջը վայել վիճակի բերել:

Երբ հալից ընկավ, ես տեղս նստեցի, ու նորից օրվա գլխավոր ոճրին վերադարձանք. ո՛վ էր գրատախտակի սիրային տողերի հեղինակը:

Օրիորդ Դաֆնին մազերը հարդարեց, շորերն ուղղեց, շունչը տեղը բերեց, լռություն պահանջեց և ուզածին հասավ ու մի քանի վայրկյան լռությունից հետո, որի ընթացքում ճանճի տզզոցը կլսվեր, սկսեց խոսել:

Հիմա մեկ-մեկ բոլորիդ կհարցնեմ, թե ով է էս... էս զզվելի ոտանավորը գրել, ու լավ կանեք ճիշտն ասեք: Եթե ստեք, մեկ է՝ կպարզեմ ու շատ ավելի չարաչար կպատժեմ:

Սկսեց տղաներին ու աղջիկներին հարցնել, բայց, իհարկե, գրողը նրանք չէին: Հետո Առաքին հարցրեց, ու սա էլ ասաց, թե ինքը չի գրել: Հետո ինձ հարցրեց, ու ես էլ ճիշտն ասացի, որ ես չեմ գրել:

Տնօրենի սենյակը գնա, ստախո՛ւ:

Ես ոչ մի գրատախտակի ոչ մի քառյակ չե՛մ գրել, ասացի, ու ոչ մի ստախոս էլ չեմ:

Պարոն Դերինջերն ինձ գրկաբաց չընդունեց: Երկու բոպեից Սուգի Կոկոմոտոն եկավ դասարանից՝ հանցանքիս մասին երկտողը ձեռքին: Ավելի ճիշտ՝ արտագրած քառյակը: Պարոն Դերինջերը գրությունը կարդաց, դեմքը մի քանի անգամ ծամածոեց, հետո ժպտաց, տաբատակալը ճտտացրեց, հազաց ու ասաց.

Էս փոքրիկ ոտանավորդ ինչո՞ւ ես գրել:

Ես չեմ գրել:

Պարզ է, որ պիտի *ասես*, թե դու չես գրել, բայց պատճառն ի՞նչ է:

Ես չե՛մ գրել:

Մի՛ համառիր, ասաց պարոն Դերինջերը: Շատ վտանգավոր բանբասանք ես տարածել: Ինչի՞ց իմացար, որ օրիորդ Դաֆնին ինձ սիրում է:

Իրո՞ք սիրում է:

Համենայն դեպս էստեղ էդպես է գրված: Ինչի՞ց ես էդ տպավորությունը ստացել: Նկատել ես, որ հիացա՞ծ է ինձ նայում, թե՞ ինչ:

Ձեզ ոչ մի ձևով նայելիս էլ չեմ նկատել: Չլինի՞ր դուք եք նրան սիրում, թե՞ ինչ:

Կարևոր չի, ասաց պարոն Դերինջերը: Ինչ որ իմաստով վատ ոտանավոր չէ: Իսկապե՞ս մտածում ես, որ օրիորդ Դաֆնին անճոռնի է:

Քառյակը ե՛ս չեմ գրել ու կարող եմ ապացուցել: Ես էդպես չեմ գրում:

Ուզում ես ասել, որ ձեռագիրդ գրատախտակի ձեռագրից տարբե՞ր է:

Հա, ու մեկ էլ, որ ես էդպիսի ոտանավորներ չեմ գրում:

Այսինքն՝ ոտանավորներ գրելի ընդունու՞մ ես:

Ես ոտանավորներ գրում եմ, բայց ուրիշ տեսակի ոտանավորներ:

Էսպիսի բամբասանք... Հուսով եմ՝ հասկանում ես, թե ինչ ես արել:

Հասկանում եմ, թե ինչ չեմ արել. չե՛մ գրել:

Անձամբ ես, ասաց պարոն Դերինջերը, օրիորդ Դաֆնիին ոչ միայն անճոռնի չեմ համարում, այլ հակառակը՝ կարծում եմ, որ հմայիչ է:

Դեմ չեմ: Ուզածս էն է, որ չարածս բանի համար իզուր փորձանքը չընկնեմ:

Բայց կարող էիր դու գրած լինել, ասաց պարոն Դերինջերը:

Ո՛չ էդ ոտանավորը: Իմ գրածը լավը կլիներ:

Լավն ասելով՝ ի՞նչ ես հասկանում. գեղեցի՞կ, թե՞ ավելի վիրավորական:

Գեղեցիկ եմ հասկանում: Ու օրիորդ Դաֆնիի մասին չէր լինի:

Մինչև էս պահը, ասաց պարոն Դերինջերը, փորձում էի կասկած ունենալ, թե միգուցե քառյակի հեղինակը դու չես, բայց է՛լ չունեմ: Վստահ եմ, որ դու ես գրել: Հետևաբար պիտի քեզ պատժեմ:

Ես կանգնեցի ու սկսեցի բանավիճել:

Փորձե՛ք չարածս բանի համար ծեծել. դեռ կփոշմանե՛ք:

Ծեծեց, ու լուրը *դպրոցով մեկ* տարածվեց: Ես կաղալով դասարան գնացի: Ոտանավորը ջնջել էին: Ամեն ինչ առաջվա պես էր: Մեղավորը պատժված էր, ոտանավորը՝ ջնջված, հինգերորդ դասարանում՝ կարգուկանոնը վերականգնված: Զարմիկ Առաքը սուսուփուս Ալիս Բովարդի շագանակագույն խոպոպներով էր գմայլվում:

Հենց զանգը տվեց, նրան գետին գցեցի ու մեջքին հեծնեցի:

Քո մեղքով ծեծ կերա, ասացի: Մեկ էլ դրանցից չգրե՛ս:

Զնայած սրան, մյուս առավոտ գրատախտակին նոր սիրային քառյակ էր հայտնվել զարմիկ Առաքի քաջ ծանոթ ձեռագրով ու զարմիկ Առաքի քաջ ծանոթ ոճով, և էս անգամ էլ օրիորդ Դաֆնին որոշեց, որ մեղավորին մոլախոտի պես կքաղհանի ու արժանի պատիժը կտա: Երբ դասարան մտա ու ոտանավորը և տիրող իրավիճակը տեսա, էլ չդիմացա: Զարմիկ Առաքը չափն անցել էր: Սկսեցի հայերեն հայհոյել: Բայց նա քարի պես նստել՝ խուլ էր ձևանում, ու օրիորդ Դաֆնիին թվաց, թե իրեն եմ ասում: Դե՛, դե՛, ասաց: Ասելիք ունես՝ հասկանալի լեզվով ասա, որ բոլորն իմանան:

Ասելիքս էն է, որ քառյակը ես չեմ գրել: Ոչ էլ երեկվանն էի ես գրել: Եթե դրանց պատճառով էլի փորձանքն եմ ընկնելու, անողը կփոշմանի:

Նստի՛ր, ասաց օրիորդ Դաֆնին:

Հետո ներկա-բացակա արեց ու գրելուն անցավ: Մի ամբողջ էջ գրեց՝ նոր քառյակը ներառյալ, ու կարգադրեց, որ տնօրենին տանեմ:

Ինչու՞ ես: Քառյակը ես չեմ գրել:

Քեզ ինչ ասում են՝ արա՛:

Մոտեցա սեղանին, ձեռքս պարզեցի, որ գրությունը վերցնեմ, իսկ օրիորդ Դաֆնին քանոնով տու՛ր թե կտաս մատներիս: Ես երեք ոտնաչափ հետ ցատկեցի ու գոռացի, որ սիրային նամակներ տանել-բերելու միտք չունեմ:

Էստեղ համբերության բաժակը լցվեց: Ամեն ինչ չափ ու սահման ունի: Օրիորդ Դաֆնին վրաս հարձակվեց: Ես իմ հերթին, զարմիկիս արածից կատաղած, նրա՛ վրա հարձակվեցի: Նա անմեղ ձևացավ ու բոլորովին չդիմադրեց: Բայց ճարպիկի մեկն էր, ու հարձակումս վրան թանկ նստելու փոխարեն էժան նստեց, իսկ ես փռվեցի գետնին, ու օրիորդ Դաֆնին վրաս նետվեց: Փրկվելու ճար չունեի: Տնօրենի սենյակ հասա՝ երեսս ու ձեռքերս ճանկռած, ոտքից գլուխ կապտած, օրիորդ Դաֆնիի գրությունը՝ ճմռթված ու ծվեն-ծվեն:

Ի՞նչ է պատահել, ասաց պարոն Դերինջերը: Գրությունդ տեսնե՛մ: Է՛լ ինչ նոր չարություն ես արել:

Թուղթը վերցրեց, հարթեց ու դանդաղ կարդաց: Երեք-չորս անգամ: Նրան դուր եկավ, ու ինձ թվաց, որ սիրահարված է: Ականջից ականջ ժպտալով ինձ դարձավ, որ օրիորդ Դաֆնիին անճոռնի ասելու համար ամոթանք տա:

Քառյակը ես չե՛մ գրել, ասացի: Երեկ էլ ես չէի գրել: Ուզածս էն է, որ թողնեն սովորեմ ու հանգիստ ապրեմ ու ոչ մեկին չխանգարեմ:

Հանգի՛ստ, հանգի՛ստ, ասաց պարոն Դերինջերը:

Գոհունակ տեսք ուներ:

Եթե իրար սիրում եք, ասացի, ձեր գործն է, ես ի՞նչ կապ ունեմ:

Ընդամենը ասում եմ, որ օրիորդ Դաֆնիի տեսքը խիստ չդատես, ասաց: Քեզ տգեղ է թվում, բայց գուցե մի ուրիշին տգեղ չի թվում:

Սիրոս խառնեց: Չէ, օգուտ չկար:

Լավ, ասացի: Վաղը խիստ չեմ դատի:

Ապրես, ասաց պարոն Դերինջերը: Բայց մեկ է՝ պիտի պատժեմ:

Ձեռքը տարավ, որ դարակից մտրակը հանի:

Չէ՛ մի, ասացի: Եթե պատժեք, խի՛ստ կդատես:

Էսօրվա քառյակի մասին ենք խոսում: Դրա համար պիտի պատժվես: Վաղն ուրի՛ջ:

Չէ, սը՛ր, էդպես չի լինի:

Լավ, լավ, ասաց պարոն Դերինջերը: Բայց տե՛ս, հա՛, խիստ չդատես:

Կարո՞ղ եմ գնալ:

Հա, գնա՛:

Շրջվեցի, որ գնամ:

Մի ընկա՛ն, ասաց: Եթե գոռոցների չլսեն, մտքներով հազար ու մի բան կանցնի: Լավ կլինի տասը անգամ ցավից ոռնաս, հետո գնաս:

Ցավից ոռնա՞մ: Եթե չի ցավում, չեմ կարողանա:

Լավ էլ կկարողանաս, ասաց պարոն Դերինջերը: Ուղղակի սրտառույ ռոռնա: Կտեսնես, որ կստացվի:

Չէ, չեմ կարողանա:

Ես մտրակը տասն անգամ աթոռին կխփեմ, իսկ դու ոռնա:

Պարոն Դերինջերը մտրակը տասն անգամ աթոռին խփեց, իսկ ես փորձեցի նախորդ օրվա պես ցավից

ոռնալ, բայց բնական չէր ստացվում: Ոնց որ մի տեսակ կեղծ լիներ:

Էսպես ձև էինք անում, մեկ էլ հանկարծ օրիորդ Դաֆնին ինքն իր ուռքով ներս մտավ: Ի՞նչ մտքներովս անցներ, թե ձայնի վրա կգա:

Տասներորդ հարվածի վրա շուռ եկա, որ պարոն Դերինջերին ասեմ՝ տասը լրացավ:

Ու օրիորդ Դաֆնին տեսա: Բերանը բաց՝ պապանձվել էր:

Մի քիչ էլ, տղա՛ս, ասաց պարոն Դերինջերը: Որ հավաստի թվա:

Չհասցրի ասել՝ օրիորդ Դաֆնին սենյակում է, որ էլի սկսեց աթոռը ձաղկել, ու ես էլի ոռնացի:

Գժանոց էր:

Օրիորդ Դաֆնին հազաց. պարոն Դերինջերը շրջվեց ու իր սիրեցյալին տեսավ:

Օրիորդ Դաֆնին ձայն չհանեց. չկարողացավ: Պարոն Դերինջերը ժպտաց: Սարսափելի շփոթված էր, ու սկսեց մտրակը դետուդեն թափահարել:

Իմ դպրոցում ո՛չ մի աշակերտի թույլ չեմ տա իրեն հանդուգն պահել, ասաց:

Գժի պես սիրահարված՝ մտրակը դետուդեն էր թափահարում ու փորձում էր իրեն արժանապատիվ տեսք տալ: Մինչդեռ օրիորդ Դաֆնին բոլորովին չտպավորվեց էս տեսակ պատժից, երբ տնօրենը մտրակն աթոռին է խփում, տղան ոռնում է, իսկ երկուսով միասին անարգում են արդարության վեհ գաղափարն ու իսկական սերը: Հայացքով պարոն Դերինջերին շանթահարեց:

Ա՛հ, ասաց պարոն Դերինջերը: Աթոռին խփե՛լն է զարմացնում: Փորձ էինք անում, չէ՞, տղա՛ս:

Ոչ մի փորձ էլ չէինք անում, ասացի:

Օրիորդ Դաֆնին կատաղեց ու սենյակից դուրս վազեց: Պարոն Դերինջերը նստեց:

Տեսա՞ր՝ ինչ արեցիր, ասաց:

Եթե ուզում եք սիրահարվել, սիրահարվեք, բայց ինձ էդ բաներին մի՛ խառնեք:

Ի՞նչ արած, ասաց պարոն Դերինջերը, խոսք չունեմ:

Շատ էր տխրել:

Լավ, ասաց, դասարան գնա:

Ուզում եմ՝ իմանաք, որ քառյակները ես չէի գրել:

Ի՞նչ կապ ունի:

Մտածեցի՝ լավ կլիներ իմանայիք:

Էլ ի՞նչ: Ուշ է: Էլ իմ կողմը չի նայի:

Գուցե ինքնե՞րդ նրան մի ոտանավոր գրեք:

Ես ոտանավոր գրել չգիտեմ, ասաց պարոն Դերինջերը:

Դե մի բան մտածեք:

Երբ դասարան եկա, օրիորդ Դաֆնին շատ քաղաքավարի էր: Ես էլ: Գիտեր, որ գիտեմ, ու գիտեր, որ մի բան թարս գնար՝ կամ սիրավեպին վերջ կդնեի, կամ կստիպեի ամուսնանալ, դրա համար էլ շատ սիրալիր էր: Երկու շաբաթից ամառային արձակուրդը սկսվեց, իսկ հաջորդ տարի օրիորդ Դաֆնին էլ չերևաց: Կամ պարոն Դերինջերը ոտանավոր չէր գրել, կամ գրել էր, բայց դուր չէր եկել, կամ եղպես էլ չէր ասել, որ սիրում է, կամ ասել էր, բայց նրա պետքը չէր եղել, կամ առաջարկություն էր արել ու մերժում ստացել, *որովհետև ես գիտեի*, և ուրիշ դպրոց էր տեղափոխվել, որ կոտրած սիրտն ամոքի:

Սրա պես մի բան:

ԻՄ ԶԱՐՄԻԿ ՀՌԵՏՈՐ ՏԻԳՐԱՆԸ

Սրանից քսան տարի առաջ Սան Խոակին հովտի հայերի համար հռետորությունը ամենից վեհ, ամենից ազնիվ, ամենից նշանակալի, կասեի՝ *միակ* արվեստն էր: Ֆրեզնոյի կողմերում խաղողագործների իննսուներկու տոկոսը (փաստացի հաշվարկով) համոզված էր, որ եթե մարդ ճառ ասել գիտի, ուրեմն կրթված է: Պատճառը, կարծում եմ հիմա՝ տարիներ անց, էն էր, որ խաղողագործներն իրենք սարսափելի խեղճանում էին խոսք ասելիս, կաշկանդվում էին, շփոթվում, և հրապարակախոսները, որ կարող էին համարձակ բեմ բարձրանալ, ակնոցը դնել, գրպանի ժամացույցը հանել, քաղաքավարի հազալ և խոսքը կամաց սկսելով՝ ձայնը որոտի հասցնել ու ագարակատերերին մինչև հոգու խորքը ցնցել, նրանց կրթված էին թվում:

Ի՛նչ լեզու ունի, ի՛նչ եռանդ, ի՛նչ իմաստություն, ի՛նչ աննման բանք ձայն, իրար մեջ ասում էին նրանք:

Երեք եկեղեցիներից մեկում կամ հանրային լսարանում հավաքված՝ ակնածանքից դողդոջում էին, աչքերի արցունքը սրբում, քիթը մաքրում ու ազդված՝ հնարավորությունների ներածի չափով հանգանակություն անում: Մեկ-մեկ, օրինակ, ինչ-որ նվիրական նպատակի համար դրամահավաք անելիս մի ագարակատեր ոտքի կկանգներ ու կբղավեր. «Մկրտիչ Ղասաբյանից, կնոջից՝ Արաքսիից ու զավակներից՝ Գուրգենից, Սիրաքից և Թումասից, հիսուն սենթ», ու

կնաստեր որոտընդոստ ծափահարությունների ներքո, որոնք ոչ էնքան հանգանակած գումարին էին վերաբերում, որքան վեհաշունչ խոսքին ու մեր հին լավ երկրի անունների՝ Մկրտիչ, Արաքսի, Գուրգեն, Սիրաք, Թումաս, գերազանց ու հոգեցունց արտասանությամբ:

Խոսք ասելու ու հանգանակություն անելու հարցում ագարակատերերն ասես մրցեին իրար հետ: Եթե նրանցից մեկը տղամարդու պես ոտքի չկանգներ ու հրապարակավ իր խոսքը չասեր՝ վա՛յ խեղճին. ուրեմն ոչ փող ուներ, ոչ քաջություն, որ կանգներ ու հոգու թրթռից ազատվեր: Էս մրցման պատճառով ագարակատերը, որն ի վիճակի չէր հանգանակություն անել (թեկուզ հոգով-սրտով տենչում էր օգնել), տարեցտարի էդպես հուզված ու ամոթով կնաստեր, մինչև լավ օրերը հասնեին, ու էն ժամանակ տեղից վեր կթռչեր, կայծակոտ հայացքով շուրջը կնայեր ու կգոռար. «Պանծալի Տիգրանակերտ քաղաքից սերող մեր ցեղի աղքատ օրերի վերջը եկա՛վ. Փամփալոնյան հինգ եղբայրներից՝ քսանհի՛նգ սենթ», ու գլուխը վեր, սիրտը ցնծալից կզնար տուն: Աղքա՛տ: Հին օրերում, հա՛, բայց ո՛չ այլևս: (Իսկ հինգ հաղթանդամ տղամարդիկ ընտանեկան հպարտությամբ մեկմեկու կնայեին ու զավակներին առաջ կանեին՝ գորովանքով իհարկե, Մերձավոր Արևելքի էն յուրատեսակ գորովանքով, որ գալիս է իր երկրացիների աչքում այլևս նվաստ չերևալու բերկրանքից):

Բայց ոչ մի ագարակատիրոջ համար չկար ավելի մեծ պարծանք, քան իր որդին, որը դպրոցում թե եկեղեցում, քեֆին կամ ուրիշ առիթով ոտքի կկանգներ ու խոսք կասեր:

Տղա՛ս է, կգոռար ութսունութ տարեկան հոր ականջին: Լսի՛ր: Վահանն է՛ տղաս է, քո թո՛ռն է, տասնմեկ տարեկա՛ն է: Եվրոպայի մասին է խոսում:

Պապը գլուխը թափ կտար ու կզարմանար. ի՞նչ է կատարվում: Տասնմեկ տարեկան տղան է՛լ էնքան բանիմաց ու լրջմիտ լինի, որ Եվրոպայի մասին խոսք ասի: Պապն ինքը հազիվ Եվրոպայի տեղն իմանար, թեկուզ գիտեր, որ Ամերիկա գաղթելիս Հավրում եղել է՝ Ֆրանսիայի Հավր քաղաքում. երևի Եվրոպան էդ էր: Բայց էս Հավրին հանկարծ ի՞նչ պիտի պատահեր, որ տղային էսպես խանդավառեր: Ա՛խ, կտնքար պապը, բան չեմ հասկանում: Չեմ հիշում: Ծովի ափին սիրուն քաղաք էր նավերով:

Կանայք կցնծային ու որպես մայր՝ իրենք իրենց վրա կզարմանային: Չորս կողմը մեկը մյուսին կնայեին, գլուխները կօրորեին ու տղայի անգլերեն խոսքը, որը չէին հասկանում, տասը ընդմիջ լսելուց հետո հիացմունքից լուռ կլացեին. ախր էնքա՛ն հրաշալի էր ու էնքա՛ն զարմանալի. փոքրիկ Պերճուկը, որ դեռ երեկ իսկի հայերեն խոսել չգիտեր, ուր մնաց՝ անգլերեն, կանգնած խոսք է ասում, ձեռքն է թափ տալիս, մատը՝ մեկ վեր, մեկ արևմուտք, մեկ հարավ, մեկ հյուսիս, մեկ-մեկ էլ սեփական սրտին տանելով:

Էսպիսի հանգամանքներում Ղարոլլանյաններն էլ, անշուշտ, պիտի հռետոր ունենային, ինչքան էլ որ մեծ պապս ճառ ասողներին հիմար պոռոտախոսներ համարեր:

Թե լսեք, որ ակնոցավոր փոքրամարմին մի մարդ կոկորդ է պատռում, լավ իմացեք, էդ մարդը կամ էջի մեկն է, կամ ստախոս:

Պապն առհասարակ խոսողների չէր սիրում, բացառությամբ եթե խոսքը շիտակ էր ու տեղին: Ուղղակի չիմացածն էր ուզում իմանալ, էդքան բան: Միշտ բոլոր հավաքներին գնում էր ու միշտ հետո օձիք թափ տալիս: Ամեն ճառ ասող նրա դեմքին էր նայում, որ հասկանա,

թե որքան է դժգոհ, ու հենց նկատում էին, որ շրթունքներն անձայն շարժելով՝ հայիոյում է, աշխատում էին ջուր չծեծել: Կամ եթե առաջուց հետը խոսած կային ու տեղյակ էին, որ իրենց հիմարի մեկն է կարծում, փորձում էին հաշիվ մաքրել՝ ձայնը առավել բարձրացնելով ու բղավելով. «Գիտենք, որ մեր մեջ ոմանք մեզ վրա ծիծաղում են, մեր ջանքերը հեզնում, նույնիսկ մեծամիտ գոռոզությամբ մեզ դատարկախոս են համարում, բայց սա մեր հավերժական խաչն է, որ պիտի տանենք, ու կտանենք»:

Էստեղ պապս ձեռքը որդիների գլխին կոներ, սրանք՝ իրենց հերթին ձեռքներն իրենց որդիների գլխին կոներին, որդիների որդիները միմյանց կրթեին, կանայք շուրջը կնայեին, ու Ղարօղլանյանները միասին՝ երեսունյոթ թե երեսունութ հոգով, տեղներից կելներին ու դուրս կգային պապի գլխավորությամբ, որը ճանապարհին խեղճ ագարակատերերի վրա շանթ ու կրակ նետելով՝ կասեր. «Էլի խա՛չ են տանում: Գնացի՛նք»:

Ու չնայած էս ամենին, մեկ է՝ անխուսափելի էր, որ Ղարօղլանյաններն էլ իրենց հռետորն ունենային: Ժամանակի պահանջն էր, մարդկանց պահանջն էր, և Ղարօղլանյաններից մեկը պիտի ուզեր էս դաշտը մուտք գործել ու մարդկանց ցույց տալ, թե հռետորություն ասածն ի՛նչ կարող է լինել, կամ եթե ճիշտն եք ուզում, թե հռետորություն ասածն ինչ է:

Էս Ղարօղլանյանն իմ կրտսեր զարմիկը եղավ՝ Զոհրաբ քեռուս երկրորդ որդին, որը պատերազմի ավարտին ինը տարեկան էր՝ ինձնից մի տարով փոքր, բայց էնքան փոքրամարմին, որ բանի տեղ չէի դնում:

Էս տղան էն գլխից պայծառ միտք ունեցող, բայց շատ բան չհասկացող տղաներից էր. առանց մի կաթիլ

հումորի զգացման ու ամոթալի վիրավորական համոզմամբ, որ իմաստությունը ձեռքբերովի է: Ամոթալի էր հատկապես Ղարոջլանյանների պարագայում, որոնց իմաստությունը դարեր շարունակ բնածին է եղել՝ ո՛չ ձեռքբերովի: Մեր մեծ պապի հպարտությունն էր, որ իսկական Ղարոջլանյանը խարդախին մի հայացքից կմերկացնի ու բնատուր ողջամտությամբ հետը վարվելու ձևը կգտնի:

Թե կտեսնեք, որ մարդը աչքներիդ շիտակ չի նայում, կասեր, իմացե՛ք, լավ մարդ չի՝ կամ լրտես է, կամ սրիկա: Իսկ թե մեկը կասի՝ *եղբայր, եղբայրներ ենք*, զգուշ կացեք. էդ մարդը ծոցում դանակ է պահում:

Համարյա թե ծննդյան օրից սրա նման խրատներ լսելով՝ բնական էր, որ ամեն Ղարոջլանյան աշխարհի ու դրա տարօրինակ բնակիչների իմաստությամբ լցված մեծանա:

Միակ Ղարոջլանյանը, որին էս ամենը փաստորեն տեղ չէր հասել, Տիգրան անունով զարմիկս էր: Բացառապես գիրք կարդացող էր՝ մարդ տեսակի էն նմուշներից, որոնց պապս հոգով-սրտով արհամարհում էր, չհաշված՝ եթե պարզ տեսներ, որ կարդացողի՝ երեխայի, իհարկե,- թե չէ էլ ո՞վ էր գիրք կարդալու,- բնավորությունը դեպի լավն է փոխվում: Տիգրանի մեջ նման փոփոխություն չէր նկատում: Ընդհակառակը. հետզհետե ավելի դժվար ըմբռնող էր դարձել, ու մի օր էլ, երբ տասնմեկ տարեկան էր, պապիս ասացին, որ Լոնգֆելդ դպրոցի ամենափայլուն աշակերտն է՝ ուսուցիչների պարծանքն ու կատարյալ հռետոր:

Երբ տղայի մայրն էս լուրը պապիս հասցրեց, պապս, հյուրասենյակի բազմոցին պառկած, դեմքը պատին արեց ու տնքաց՝ ափսո՛ւ, ի՛նչ ափսոս: Էս տղային ի՛նչ պատահեց:

Ո՞նց թե, ամբողջ դպրոցի ամենափայլուն աշակերտն է, ասաց մայրը:

Պապը տեղում նստեց ու ասաց. «Թե լսես, որ տասնմեկ տարեկան տղան հինգ հարյուր աշակերտ ունեցող դպրոցի ամենափայլունն է, բանի տեղ մի՛ դիր: Աստված սիրես, փայլունը *ո՞րն է*: Եղածը տասնմեկ տարեկան չի՞: Ի՞նչ փայլուն: Ու՞մ է պետք, որ երեխան սեփական կարևորության բեռի տակ ճկի: Քեզ ասեմ՝ լավ մայր չե՛ս: Խեղճ տղային դուրս արա, թող դաշտերը գնա: Թող եղբայրների հետ լողալու գնա: Խեղճը չգիտի՝ ծիծաղն ինչ է: Իսկ դու եկել, ասում ես՝ փայլուն է: Գնա գործի՛դ»:

Նույնիսկ չնայած սրան, ասեմ, տղան շարունակում էր առաջադիմել ու գիշեր-ցերեկ կարդում, հա՛ կարդում էր՝ կիրակի լիներ, տոն թե բացօթյա խնջույքի օր, մինչև, եղածը քիչ էր, հիմա էլ պիտի ակնոց դներ, ինչից տեսքն է՛լ ավելի թշվառ դարձավ: Ու ամեն անգամ ընտանեկան հավաքներին պապս շուրջը կնայեր, տղային կտեսներ ու հոգոց կհաներ. տե՛ր Աստված, փիլիսոփայիս տեսեք: Էստեղ արի, տղա՛ս:

Տղան ոտքի կելներ ու կկանգներ պապի առաջ:

Ասում ես՝ գրքեր ես կարդում, կասեր պապս: Լավ է: Փառք Աստծու, արդեն տասնմեկ տարեկան ես: Ասա, տեսնեմ, ի՞նչ ես սովորել:

Չգիտեմ՝ հայերեն ո՞նց ասեմ, կպատասխաներ տղան:

Պարզ է, կասեր պապս: Ոչի՛նչ, անգլերեն ասա:

Ա՛յ էստեղ կսկսվեր: Էս իմ փոքր, տասնմեկ տարեկան զարմիկը մի էնպիսի՛ ելույթ կունենար գրքում կարդացած զարմանալի բաների մասին. *իրո՞ք* զարմանալի: Բոլոր թվականները, անունները, տեղերը գիտեր, բոլոր պատճառներն ու հավանական հետևանքները գիտեր:

Շատ գեղեցիկ էր, բայց մի տեսակ տխուր:

Մեկ էլ պապս խոսքը կընդհատեր ու կգոռար. թու-
թա՞կ ես, ի՞նչ ես:

Բայց մեկ է՝ ինձ թվում էր, որ պապիս դուր է գալիս Ղարոզլանյանների ընտանիքում սրա նման տարօրինակ մեկի հայտնվելը: Գիրք կարդացողները հիմարի մեկն էին, ինչպես և հռետորները, բայց *մեր* գիրք կարդացողը շարքային կարդացող ու հռետոր չէր: Մեկ է՝ մերը տարբեր էր: Նախ մյուս կարդացողներից ու գրքերից ամեն բան սովորած կարծողներից երիտասարդ էր, երկրորդ՝ մյուսներից շատ ավելի պարզ էր խոսում:

Էս բաների ու սեփական հակումներին հետամուտ լինելու ակնհայտ վճռականության համար ընտանիքը նրան ընդունեց որպես Ղարոզլանյանների ուսյալն ու հռետորը և թույլ տվեց ժամանակը տրամադրել իր բնածին հակումները, ինչպիսիք որ էին, ուզած ձևով զարգացնելուն:

1920-ին էր. Լոնգֆելդյի դպրոցն իր երեկոյթի ծրագիրը հրապարակեց, որի մեջ մտնում էր՝ 1) երգչախմբի ելույթը, 2) «Հուլիոս Կեսար» բեմադրությունը, 3) Տիգրան Ղարոզլանյանի ելույթը՝ «Իզոլ՝ր էր արդյոք համաշխարհային պատերազմը» թեմայով: Ղարոզլանյանների ընտանիքը ժամանակին եկավ ու դպրոցի դահլիճում տեղավորվեց, երգչախմբի բաղաձայն երգը լսեց, «Հուլիոս Կեսար» խեղճուկրակ ներկայացումը նայեց և սկսեց միակ ու անկրկնելի Ղարոզլանյան հռետորին՝ Զոհրաբի երկրորդ որդի Տիգրանին լսել:

Անթերի ելույթ էր՝ հուզիչ, գեղեցիկ արտասանված, խելացի ու շատ համոզիչ, որի եզրակացությունը հետևյալն էր. համաշխարհային պատերազմն իզուր չէր: Ժողովրդավարությունն աշխարհը *փրկել էր*: Լսարանը, ակնածանքով լցված, որոտընդոստ ծափահարեց:

Բայց ոնց որ մի քիչ չափն անց էր: Այսինքն՝ պապիս համար: Որոտընդոստ ծափահարության կեսից պապս փորը բռնեց ու սկսեց քրքջալ. որոշ առումով հոյակապ ելույթ էր: Իր տեսակի մեջ լավագույնն էր՝ վատագույն երևույթի լավագույն կատարում: Նույնիսկ հպարտանալու տեղ էր տալիս:

Երեկոյան պապս տղային մոտ կանչեց ու ասաց. ճառդ լսեցի, վատը չէ՛ր: Հասկացա, որ մի քանի միլիոն կյանքեր տարած պատերազմի մասին էր խոսքդ: Հասկացա՝ *ապացուցեցիր*, որ մարդիկ իզուր չեն կռվել: Քեզ ասեմ՝ գոհ մնացի: Սրա պես երկար ու սիրուն խոսքը հենց էլ տասնմեկ տարեկան՝ ասածին հավատացող տղայի բերնից պիտի գար: Չափահաս մեկից՝ ասածի սարսափին դժվար դիմանայի: Ծարունակի՛ր աշխարհի մասին գրքերից սովորելդ: Գիտեմ. թե ջանասեր լինես ու աչքերդ դիմանան, վաթսունյոթ տարեկանում երգեցիկ սիրուն անգլերենով ասածդ էսօրվա միամիտ խոսքերի անասելի ապուշությունը կհասկանաս: Հիմա ասեմ, որ քեզնով էլ մյուս Ղարոլլանյանների պես հպարտանում եմ: Է՛հ, գնացեք, քունս տանում է: Տասնմեկ տարեկան չեմ, վաթսունյոթ եմ:

Բոլորը վեր կացան ու գնացին, բացի ինձնից: Ես ոտքս կախ գցեցի ու պապիս կոշիկները հանելը տեսա և նրա հառաչը լսեցի՝ իմ խելառ սիրուն ընտանիքի խելառ սիրուն երեխե՛քը...

ԵՐԻՑԱԿԱՆ՝ ԵՐԳՉԱԽՄԲԻ ԵՐԳԻՉՆԵՐԸ

Մեր երկրի անհամար հետաքրքիր ու դուրեկան բաներից մեկն էն է, որ մեր բարի ժողովուրդը կարող է մի կրոնից մյուսին անցնել կամ առհասարակ ոչ մի կրոնից առաջին պատահած կրոնին դառնալ առանց մի բան կորցնելու կամ շահելու ու հետոն էլ շարունակել անմեղ մնալ:

Ես ինքս, օրինակ, մի տեսակ կաթոլիկ եմ ծնվել, չնայած մինչև տասներեք տարեկան մկրտված չէի, ու էս հանգամանքը, լավ եմ հիշում, քահանային շատ էր բարկացրել և ստիպել էր, որ մերոնց հարցնի, թե հո չե՞ն գժվել, ինչին մերոնք պատասխանել էին՝ էստեղ չէինք:

Տասներեք տարեկան ու դեռ չմկրտվա՞ծ, գոռացել էր քահանան: Դուք ի՞նչ մարդ եք:

Հիմնականում հող մշակող, պատասխանել էր Մելիք հորեղբայրս, թեև ցեղում նշանավոր մարդիկ էլ են եղել:

Շաբաթ կեսօրից հետո էր, ու ամբողջ արարողությունը յոթ րոպեից ավելի չտևեց: Բայց մեկ է՝ մկրտվելուց հետո մեջս ոչ մի փոփոխություն չզգացի:

Հը՛, ասաց տատս, արդեն մկրտվեցիր: Հիմա լա՞վ ես:

Կարծում եմ, որ պիտի բացատրեմ: Քանի ամիս էր՝ ինձ խելացի էի զգում, ինչից տատս սկսել էր կասկածել, թե ինչ-որ անհայտ վարակի զոհ եմ ու սկսել եմ խելքս թոցնել:

¹ Բողոքականության ուղղություններից մեկն է:

Ոնց որ առաջվա պէս, ասացի:

Հիմա հավատում ես, գոռաց, թե՞ առաջվա պէս կասկածներ ունես:

Ուզում ես՝ *ասել*, որ հավատում եմ, բայց հաստատ չգիտեմ: Իհարկե ուզում եմ քրիստոնյա լինել:

Ուրեմն հավատա ու շարունակիր գործովդ զբաղվել:

Գործս ինչ-որ իմաստով սովորական էր, ինչ-որ իմաստով՝ անհասկանալի: Թուլերի փողոցի երիցական եկեղեցու երգչախմբում էի երգում: Էս գործի համար շաբաթական մեկ դոլար փող էի ստանում Բալեյֆալ ազգանունով մի քրիստոնյա տիկնոջից, որը վշտի ու միայնության մեջ ապրում էր իմ ընկեր Պանդրո Քոլխոզյանենց կողքի փոքրիկ բաղեղապատ տանը:

Էս ընկերս ինձ պես լեզվանի էր: Այսինքն՝ երկուսս էլ շատ էինք հայիոյում (իհարկե, առանց մեր մեղքը գիտակցելու), ինչից օրիորդ թե տիկին Բալեյֆալն էնքան էր վշտանում, որ ուզում էր, քանի ուշ չէ, մեզ փրկել: Փրկությունը մի բան էր, որին անձամբ ես դիմադրելու, կամ որից սրտնեղելու ոչ մի առիթ չունեի:

Օրիորդ Բալեյֆալը (սրանից հետո էսպես կանվանեմ, քանի որ ինչքան գիտեի՝ հաստատ մենակ էր ապրում, ու ոչ էլ գիտեի, թե երբևէ ամուսնացած էր եղել կամ գոնե մտքով անցել էր, որ ամուսնանա, ոչ էլ անգամ, որ սիրահարվել էր կյանքի երիտասարդ տարիներին, իհարկե, ու անկասկած, մի սրիկայի, որն էս ամենին լուրջ չէր վերաբերվել)... Օրիորդ Բալեյֆալը, ուզում էի ասել, բարեկիրթ կին էր՝ Ռոբերտ Բրաունինգի բանաստեղծությունները կարդացող ու նուրբ հոգու տեր, որովհետև մի անգամ, երբ շեմին կանգնած

լսել էր, թե ոնց ենք խոսում, երկար չէր դիմացել: Համբերությունը շուտ հատել էր, ու մեզ ձայն էր տվել. «Տղաներ, տղաներ, հերի՛ք հայիոյեք: Չի՛ կարելի»:

Պանդրո Քոլխոզյանը մի կողմից անտաշի մեկն էր թվում, մյուս կողմից (ու հենց էս բնավորության համար էլ սիրում էի)՝ *իրականում* վերին աստիճանի քաղաքավարի էր ու նրբանկատ:

Հա, օրիորդ Բալեյֆամ, պատասխանել էր նա:

Բալեյֆալ, ուղղել էր տիկինը: Մո՛տ եկեք, խնդրում եմ: Երկուսով:

Մտնեցել էինք, ու Պանդրոն հարցրել էր, թե ուզածն ինչ է:

Ի՞նչ կուզեիք, օրիորդ Բալեյֆամ, հարցրել էր:

Օրիորդ Բալեյֆալը ձեռքը գրպանն էր տարել, գրքույկներ հանել ու առանց նայելու երկուսիս մեկական տվել: Իմը վերնագրած էր «Մի հարբեցողի պատմություն. հատուցում», Պանդրոյինը՝ «Մի հարբեցողի պատմություն. և ի վերջո խաղաղություն»:

Սրանք ինչու՞ եք մեզ տալիս, հարցրել էր Պանդրոն:

Ուզում եմ, որ կարդաք, տղաներ, ու փորձեք ուղղվել: Ուզում եմ, որ չհայիոյեք:

Բայց էստեղ հայիոյելու մասին ոչինչ գրված չի, ասել էր Պանդրոն:

Էս գրքույկներում երկուսիդ համար էլ լավ խրատ կա: Կարդացեք ու էլ մի՛ հայիոյեք:

Լա՛վ, տիկին, ասացի, հենց եդքա՞նը:

Մի բան էլ. որ խնդրեմ, կօգնե՞ք երգեհոնը ճաշասենյակից հյուրասենյակ տանել:

Իհա՛րկե, օրիորդ Բալեյֆամ, ասաց Պանդրոն, երբ ուզեք:

Ու մենք տիկնոջ տուն մտանք, և մինչ ինքը դեկավարում էր, որ գործիքը կամ ինքներս մեզ չվնասենք,

կամաց-կամաց երգեհոնը տեղափոխեցինք՝ ճաշասենյակից հյուրասենյակ տարանք:

Դե, հիմա գրքույկները կարդացեք, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը:

Հա, տիկի՛ն, էլ ինչ-որ բան կուզեի՞ք:

Դե, ասաց տիկինը, կուզեի, որ ես նվագեմ, դուք՝ երգեք:

Ես երգել չեմ կարող, օրիորդ Բալեյֆամ:

Վե՛րջ տուր, լավ էլ կարող ես, Պե՛դրո:

Պանդրո: Պեդրոն զարմիկս է:

Ճիշտն ասած, Պանդրոյի իսկական անունը Պանդուխտ էր, որ հայերեն «վտարանդի» է նշանակում: Երբ դպրոց էր գնացել, ուսուցչին էդ անունը դուր չէր եկել կամ անսովոր էր թվացել, ու մատյանում գրել էր Պանդրո: Իսկ զարմիկի անունն էլ Պետրոս էր. սա էլ, իր հերթին, Պեդրո էր դառել: Մեծ բան չէր, իհարկե. ոչ ոք չէր տուժել:

Տարեց կինը չպատասխանեց. աթոռակին նստեց, ոտքերը երգեհոնի ոտնակներին դրեց ու առանց մի խոսք ասելու սկսեց ինչ-որ եղանակ նվագել, որը, միալարությունից դատելով, եկեղեցական էր: Հետո ինքն էլ սկսեց հետը երգել: Պանդրոն մեղմ ձայնով մի գռեհիկ բան ասաց. լավ էր, որ օրիորդ Բալեյֆալը չլսեց: Տիկնոջ ձայնը, - մյուս բաները մի կողմ, - հեչ տպավորիչ չէր: Ոտնակների ճռճոցը ձայնից բարձր էր, երգեհոնի հնչյունները՝ աղճատված, բայց մեկ է՝ պարզ էր, որ օրիորդ Բալեյֆալը լավ ձայն չունի:

Գալիլե՛ա, չքնա՛ղ Գալիլեա, երգում էր նա:

Հետո մեզ դարձավ ու ասաց՝ դե երգե՛ք, տղաներ, երգե՛ք:

Մենք ոչ բառերը գիտեինք, ոչ մեղեդին, բայց կարծես քաղաքավարությունը պահանջում էր, որ գոնե

փորձեինք: Էդպես էլ արեցինք՝ հնարավորինս ջանք թափելով, որ աշխատենք երգեհոնի հնչյուններից ու տիկնոջ արտաբերած բառերից հետ չմնալ:

Այն ժամանակ վեր կացալ, սաստեց ծովին ու քամուն, Ու խաղաղություն եղալ... Երգում էր տիկինը:

Էսպես երեք երգ երգեցինք: Ամեն երգից հետո Պանդրոն ասում էր՝ շնորհակալ ենք, տիկի՛ն, կարո՞ղ ենք գնալ:

Վերջապես աթոռակից ելալ ու ասաց՝ կարծում եմ՝ օգնեց: Եթե վատ ընկերները ձեզ խմեցնել ուզեն, կմերժե՛ք:

Կմերժենք, օրիո՛րդ Բալեյֆամ, ասաց Պանդրոն: Չէ՞, Արամ:

Ես կմերժեմ, ասացի:

Ես էլ, ասաց Պանդրոն: Կարելի՞ է գնանք, օրիո՛րդ Բալեյֆամ:

Գրքույկները կկարդաք, ասաց, քանի ուշ չէ:

Կկարդանք, ասաց Պանդրոն: Հենց ժամանակ լինի:

Տիկնոջ տնից դուրս եկանք, էլի Պանդրոյենց բակը գնացինք ու սկսեցինք գրքույկները կարդալ: Հազիվ էինք կեսին հասել՝ տիկինը դուրս եկավ ու ահավոր այլայլված բարձր ձայնով հարցրեց. ո՞ր մեկդ էր:

Ի՞նչն էր որ մեկս, հարցրեց Պանդրոն:

Շատ էր շփոթվել:

Երգողը ո՞ր մեկդ էր, հարցրեց օրիորդ Բալեյֆալը:

Երկուսս էլ երգում էինք, ասացի:

Չէ, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը, մենակ մեկդ էր երգում: Երկուսիցդ մեկը գեղեցիկ եկեղեցական ձայն ունի:

Հաստատ ես չէի, ասաց Պանդրոն:

Դու՛ էիր, ինձ դարձավ օրիորդ Բալեյֆալը: Դու էիր, չէ՞, Յուզին:

Ես Արամն եմ, ասացի, Յուզինը չեմ: Չէ, երևի ես էլ չէի:

Տղաներ, մո՛տ եկեք, ասաց օրիորդ Բալէյֆալը:

Ո՞ր մեկս, հարցրեց Պանդրոն:

Երկուսով, ասաց տիկինը:

Երբ ներս մտանք, ու օրիորդ Բալէյֆալն էլի երգեհոնի մոտ նստեց, Պանդրոն ասաց. «Չե՛մ ուզում երգել: Ես երգել չե՛մ սիրում»:

Դո՛ւ երգիր, ինձ դարձավ տիկինը:

Երգեցի:

Օրիորդ Բալէյֆալը տեղից վեր թռավ:

Դո՛ւ էիր, ասաց: Պիտի եկեղեցում երգես:

Չե՛մ երգի:

Չզազրախոսե՛ս:

Ես չեմ զազրախոսում ու ազնի՛վ խոսք, էլ կյանքումս ոչ մի անգամ չեմ զազրախոսի, բայց եկեղեցում չե՛մ երգելու:

Չայնդ կյանքումս լսած ամենազեղեցիկ եկեղեցական ձայնն է:

Հեչ էլ չէ՛:

Հենց էլ այո՛:

Մեկ է՝ չե՛մ երգելու:

Պիտի երգե՛ս, պիտի երգե՛ս:

Շատ շնորհակալ ենք, օրիորդ Բալէյֆամ, ասաց Պանդրոն: Կարելի՞ է գնանք: Չի ուզում եկեղեցում երգել:

Ախր պիտի երգի՛:

Ինչու՞:

Հոգու խաղաղության համար:

Պանդրոն էլի քթի տակ հայիոյեց:

Ասա տեսնեմ՝ անունդ ի՞նչ էր:

Ասացի:

Քրիստոնյա ես, չէ՞:

Ոնց որ հա՛:

Երիցական, իհարկե:

Էդ մեկը չգիտեմ:

Կլինես, հաստա՛տ կլինես: Ուզում եմ, որ Թուլերի փողոցի երիցական եկեղեցու երգչախմբում երգես: Մյուս կիրակի:

Ինչու՞, նորից հարցրեց Պանդրոն:

Մեզ ձայներ են պետք: Ջահել տղայական ձայներ են պետք: Երգիչներ: Մյուս կիրակի պիտի երգի:

Ախր երգել չեմ սիրում: Ոչ էլ եկեղեցի գնալ եմ սիրում:

Տղանե՛ր, նստեք: Խոսելու բան կա:

Նստեցինք: Օրիորդ Բալեյֆալը առնվազն կես ժամ հետներս խոսեց:

Ոչ մի խոսքին չհավատացինք, թեև քաղաքավարությունից բոլոր հարցերին պատասխանում էինք, մեր կարծիքով իր ուզածի պես, բայց երբ ասաց՝ ծնկենք, որ աղոթեմ, չարեցինք: Օրիորդ Բալեյֆալն ինչ-որ ժամանակ փորձում էր համոզել, հետո որոշեց, որ առայժմ մեզ հանգիստ թողնի: Հետո էլի փորձեց, ու մենք էլի մերժեցինք: Պանդրոն ասաց, որ ինչքան ուզի՝ երգեհոնը կտեղափոխենք կամ դրա պես բաներ կանենք, բայց ծնկի չենք իջնի:

Դե լավ, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը, գոնե աչքների կփակե՞ք:

Ինչու՞, հարցրեց Պանդրոն:

Սովորություն է. երբ մեկն աղոթում է, մարդիկ աչքերը փակում են:

Ո՞վ է աղոթում:

Էս պահին՝ ոչ ոք: Բայց որ խոստանաք աչքների փակել, ես կաղոթեմ: Մենակ խոստացեք, որ կփակեք:

Ինչի՞ համար եք աղոթելու:

Ձեզ համար, տղաներ:

Ինչու:

Մի փոքրիկ աղոթքը ձեզ չի վնասի, ասաց օրհորդ
Բալեյֆալը: Աչքներդ կփակե՞ք:

Ու՛ֆ, լավ, ասաց Պանդրոն:

Մենք մեր աչքերը փակեցինք, ու օրհորդ Բալեյֆալը
սկսեց աղոթք ասել:

Ոչ մի փոքրիկ էլ չէր:

Ամեն, վերջապես ասաց: Հը՛, տղաներ, ավելի լավ
եք զգում, չէ՞:

Ճիշտն ասած, հեչ էլ ավելի լավ չէինք զգում:

Հա, ասաց Պանդրոն: Հիմա կթողնե՞ք գնանք,
օրհորդ Բալեյֆամ: Հենց երգեհոնը տեղափոխել ուզեք,
կգանք:

Մի՛ զլանա, երգի՛ր, ինձ ասաց օրհորդ Բալեյֆալը, ու
հեռու մնա ընկերներիցդ, որ քեզ խմել կառաջարկեն:

Հա, տիկի՛ն:

Գիտե՞ս եկեղեցին որտեղ է:

Ո՞ր եկեղեցին:

Թուլերի փողոցի երիցական եկեղեցին:

Գիտեի:

Կիրակի առավոտ ինն անց կեսին պարոն Սոգըսը
քեզ կսպասի:

Հասկացա, որ ինձ պատին էին դեմ տվել:

Կիրակի Պանդրոն ինձ հետ եկեղեցի եկավ, բայց
երգչախմբի տղաների հետ բեմին կանգնած երգել
հրաժարվեց: Վերջին շարքում նստած՝ նայում էր ու
լսում: Իսկ ես երգում էի, բայց կյանքումս ինձ ավելի
թշվառ չէի զգացել:

Էլ վերջ, ասացի Պանդրոյին, երբ դուրս եկանք:

Հաջորդ կիրակի, իհարկե, չգնացինք, բայց ի՞նչ
օգուտ, օրհորդ Բալեյֆալը մեզ նորից իր տուն տարավ:

Երգեհոն էր նվագում, երգում էր, փորձում մեզ երգեցնել, աղոթում էր, ու պարզ էր, որ վճռել է ինձ տղաների երգչախմբից բաց չթողնել: Ես կտրականապես հրաժարվեցի, ու որոշեց հարցին ուրիշ կողմից մոտենալ:

Աննան ձայն ունես, ասաց: Հավատքը քո ձայնի կարիքն ունի: Դեռ ինքդ էլ չգիտես, բայց իսկական հավատացյալ ես: Դրա համար էլ ուզում եմ խնդրել, որ ամեն կիրակի *ինձ համար* երգես: Քեզ *կվճարեն՛մ*:

Ինչքա՞ն, հարցրեց Պանդրոն:

Հիսուն սենթ, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը:

Սովորաբար չորս կամ հինգ երգ էինք երգում: Ընդամենը կես ժամ էր տևում, բայց դեռ մի ժամ էլ վրայից պիտի մնայինք, մինչև քահանան քարոզը կարդար: Մի խոսքով, չարժեր:

Սա էր պատճառը, որ չպատասխանեցի:

Յոթանասունհինգ, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը:

Եկեղեցում տոթ էր, քարոզները՝ ձանձրալի, ու դժվար էր դիմանալ:

Մի դուլար, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը, ոչ ավել, ոչ պակաս:

Մի դուլար ու քսանհինգ սենթ, առաջարկեց Պանդրոն:

Չէ, մեկից ոչ մի սենթ ավելի, առարկեց օրիորդ Բալեյֆալը:

Երգչախմբի ամենալավ ձայնն է, ասաց Պանդրոն: Մի դուլար: Էդ տեսակ ձայնին ցանկացած կրոն երկուսը կտա:

Խոսքս ասացի, պատասխանեց օրիորդ Բալեյֆալը:

Ուրիշ հավատքներ էլ կան, ասաց Պանդրոն:

Սրանից, խոստովանեմ, օրիորդ Բալեյֆալը հուզվեց:

Երա ձայնը, ասաց դառնացած, քրիստոնյայի, ավելին՝ երիցականի՛ ձայն է:

Բապտիստներն ուրախությամբ էս ձայնին երկու դուլար կտան, ասաց Պանդրոն:

Բապտիստները, նետեց օրհորդ Բալեյֆալը, ամաչում եմ ասել՝ մի տեսակ արհամարհանքով:

Ինչո՞վ են երիցականներից տարբեր, ասաց Պանդրոն:

Մի դուլար, ընդհատեց օրհորդ Բալեյֆալը, ու անունդ կգրանցենք:

Ախր երգել չեմ սիրում, օրհորդ Բալեյֆալ, ասացի:

Լավ էլ սիրում ես: Քեզ թվում է, թե չես սիրում: Որ երգելիս դեմքդ տեսնեիր... ո՞նց ասեմ...

Հրեշտակի ձայն ունի, ասաց Պանդրոն:

Ձեռիցս չե՛ս պրծնի, ասացի հայերեն:

Բա սա մի դուլարանոց ձա՛յն է, շարունակեց Պանդրոն:

Լավ, տղանե՛ր, մեկ ու տասնհինգ սենթ: Ավել չեմ տա:

Մեկ ու քսանհինգ, համառեց Պանդրոն, թե չէ բապտիստների մոտ ենք գնում:

Լավ, լավ, տեղի տվեց օրհորդ Բալեյֆալը: Ասեմ, որ շա՛տ համառ սակարկող եք:

Մի թուպե՛, ասացի, ես երգել չե՛մ սիրում: Ինչքան էլ տաք, մեկ է՝ չե՛մ երգի:

Պայմանը պայման է, ասաց օրհորդ Բալեյֆալը:

Ես ոչ մի պայման չեմ կապել, ասացի, Պանդրո՛ն է կապել:

Ինքը երգել չի կարող, առարկեց օրհորդ Բալեյֆալը:

Իմը աշխարհի ամենավատ ձայնն է, հպարտորեն հայտարարեց Պանդրոն:

Նրա ձայնին տասը սենթ էլ չեն տա, համաձայնվեց օրհորդ Բալեյֆալը:

Հինգ էլ չեն տա, ասաց Պանդրոն:

Չեմ երգի, ու վե՛րջ, ասացի, ո՛չ մի դուլար քսանհինգ սենթով, ո՛չ ուրիշ գումարով: Ինձ ոչ մի փող էլ պետք չի:

Բայց պայման կապեցինք, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը: Ծիշտ է ասում, հաստատեց Պանդրոն:

Հենց էդտեղ էլ՝ օրիորդ Բալեյֆալի հյուրասենյակում, վրա հասա Պանդրոյին, ու սկսեցինք կռվել: Տարեց հավատացյալ կինը փորձեց բաժանել, բայց կռվողների մեջ հրեշտակի ձայնովին տարբերելը դժվար էր, ու փոխարենն աղոթել սկսեց: Էնքան կռվեցինք, մինչև սենյակի կահույքը, երգեհոնից բացի, ցաքուցրիվ էինք արել: Կռիվը ոչ-ոքի ավարտվեց, հակառակորդները՝ հոգնած ու սպառված, հատակին:

Օրիորդ Բալեյֆալն աղոթքը վերջացրեց ու ասաց՝ ուրեմն կիրակի, մի դուլար քսանհինգ սենթով:

Ժամանակ էր պետք, որ շունչս տեղը բերեի:

Օրիորդ Բալեյֆալ, ասացի, կերգեմ, բայց մի պայմանով. որ Պանդրոն էլ հետս երգի:

Ախր հե՛ջ ձայն չունի:

Ի՞նձ ինչ: Եթե երգելու եմ, թող ինքն է՛լ երգի:

Ախր երգչախումբը խայտառակ կլինի:

Կամ ամեն կիրակի հետս կգա, կամ երգողը չեմ:

Լավ, սպասիր տեսնեմ, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը:

Ու սկսեց մտորել:

Իսկ որ գա, երգչախմբում կանգնի, բայց *չերգի՞*, հարցրեց օրիորդ Բալեյֆալը: Որ ուղղակի *ձև անի*, թե երգում է:

Մեկ է: Մենակ թե գա ու հետս կանգնի:

Իմ շա՞հը որն է, հարցրեց Պանդրոն:

Հո չե՞ս կարծում, թե քեզ էլ պիտի վճարեմ, ասաց օրիորդ Բալեյֆալը:

Եթե գալու եմ, առարկեց Պանդրոն, ուրեմն պիտի վարձատրվեմ:

Լավ, ասաց օրհորդ Բալէյֆալը: Մի դուլարը՝ երգողին, քսանհինգ սենթը՝ չերգողին:

Իմը աշխարհի ամենավատ ձայնն է, հիշեցրեց Պանդրոն:

Արդա՛ր լինենք, ասաց օրհորդ Բալէյֆալը: Էսպէս թե էնպէս՝ չես երգելու: Մենակ պիտի մյուս տղաների հետ բեմին կանգնես:

Քսանհինգ սենթը քիչ է, ասաց Պանդրոն:

Գետնից վեր կացանք ու սկսեցինք կահույքը տեղը դնել:

Դե լավ, ասաց օրհորդ Բալէյֆալը, մի դուլար՝ երգողին, երեսունհինգ սենթ՝ չերգողին:

Չէ, հիսուն՝, ասաց Պանդրոն:

Եղավ: Մի դուլար՝ քե՛զ: Հիսուն սենթ՝ քե՛զ:

Մյուս կիրակի՞ ենք սկսում, հարցրեց Պանդրոն:

Հա, ասաց օրհորդ Բալէյֆալը: Կվճարեմ էստեղ՝ ժամերգությունից հետո: Երգչախմբի տղաներից ոչ մեկին ո՛չ մի խոսք:

Ոչ ոքի ոչ մի խոսք չենք ասի, հավաստիացրեց Պանդրոն:

Էսպէս, կարելի է ասել, տասնմեկ տարեկանում երիցական դարձա: Համենայն դեպս՝ կիրակի առավոտները: Բանն էստեղ փողը չէր: Ուղղակի պայման էինք կապել, օրհորդ Բալէյֆալն էլ ամեն գնով ուզում էր, որ իր եկեղեցում երգեմ:

Բայց ինչպէս մի վեց-յոթ ռոպե առաջ սկսել էի պատմել, մեր երկրի ուշագրավ բաներից է, թե բոլորս կամ գոնե իմ շրջապատում ի՛նչ հեշտությամբ ենք կրոնը փոխում՝ առանց որևէ մեկիս համար որևէ նկատելի վնասի: Հենց որ տասներեք տարեկան դարձա, ինձ հայկական կաթուղիկ եկեղեցում մկրտեցին, չնայած դեռ երիցականների համար երգում էի, ու չնայած

կրոնի ավանդական ընկալմանը մի տեսակ թերահավատ էի սկսում վերաբերվել ու ձգտում էի ամեն գնով սեփական ընկալումս ձեռք բերել և Ամենազորություն ասածի ի՛ն մեկնությունը գտնել: Անգամ մկրտվելուց հետո սրտումս մի տեսակ խոր անբավարարվածություն էի գգում:

Մկրտվելուց երկու ամիս անց ձայնս փոխվեց, և օրիորդ Բալենյֆալի հետ կապած պայմանը չեղարկվեց: Սա ինձ համար մեծ թեթևություն էր, նրա համար՝ ծանր հարված:

Ինչ վերաբերում է Վենտուրա պողոտայի կաթուղիկ եկեղեցուն, էստեղ միայն Ջատկին ու Սուրբ ծնունդին էի հայտնվում: Մնացած ամբողջ ժամանակ մի կրոնից մյուսին էի դառնում, ինչից, ի վերջո, հեչ էլ չտուժեցի: Ու հիմա ամերիկացիների մեծ մասի պես հավատս կայանում է բոլոր կրոններին (իմը ներառյալ) հավատալու մեջ առանց, հավատալ-չհավատալուց անկախ, մեկնումեկի հանդեպ չարանալու. մարդս մարդ լինի:

ԿՐԿԵՍԸ

Ամեն անգամ, որ մեր քաղաքը կրկես էր գալիս, ինձ ու իմ լավ ընկերոջը՝ Ջոի Էմերյանին է՛լ բան պետք չէր. սկսում էինք, ինչպես ասում են, մեզ կորցրած տրտինգ տալ: Հերիք էր, որ ցանկապատին կամ դատարկ ցուցափեղկերում հայտարարությունը տեսնեինք, խելքներս թոցնում էինք, էլ ի՞նչ դպրոց, ինչ բան: Կրկե՛սն է գալիս: Էսքանը բավական էր, որ ես ու Ջոին սկսեինք կասկածել. դպրոցն ո՞ւմ է երբևէ ինչ-որ բան տվել:

Իսկ որ *տեղ էր հասնում*, ուղղակի գժվում էինք: Առավոտից գնում էինք կայարան ու նայում, թե ոնց են կենդանիներին ցած բերում, հետո՝ թե ոնց են ոսկեզօծ վանդակները դրած վագրերին ու առյուծներին Վենտուրա պողոտայով տանում, հետո՝ կրկեսի տարածքում, ոտքի տակ էինք ընկնում, որ գազան վարժեցնողների, մարզիկների ու ծաղրածուների ուշադրությունը գրավեինք:

Մեզ համար կրկեսն ամեն ինչ էր. կրկեսին ոչ մի բան չէր հասնի: Կրկեսն արկած էր, ճամփորդություն էր, վտանգ էր, հմտություն, նազանք, երազանք, զվարճություն, քացրավենիք, ադի-բուդի, օշարակ ու ծամոն: Փղերին ջուր էինք տանում ու մնում կանգնած, որ տպավորություն ստեղծեինք, իբր մենք էլ ենք ինչ-որ ձևով կապված էս հեքիաթային իրարանցման՝ հսկայական վրանը տեղադրելու, պատրաստություն տեսնելու

և բանիմաց տեսքով գրպանի փողը ծախսելու եկող մարդկանց սպասելու հետ:

Մի օր Ջոին տասը թուփե ուշացած՝ շունչը կտրելով, էմբրսոնի դպրոցի մեր հինգերորդ դասարանը ներս ընկավ ու գլխարկը չհանած՝ բղավեց՝ հե՛յ, Արա՛ն, ի՞նչ ես տեղդ նստել: Կրկեսը եկե՛լ է:

Հա, էլի, մոռացել էի: Տեղիցս վեր թռա ու առանց խեղճ օրիորդ Ֆլիբեթիի բղավոցը՝ «Արա՛ն Ղարօղլան-յան, չհամարձակվե՛ս դուրս գալ, ու՛մ եմ ասում» բանի տեղ դնելու, դասարանից դուրս վազեցի:

Իհարկե լսեցի ու գիտեի, թե վերջս ինչ է լինելու: Վերջս էն էր լինելու, որ ծերուկ Դոստնից էլի մի լավ ծեծ ուտեի: Բայց ի՞նչ անեի, կրկեսի համար ուշքս գնում էր:

Մեռա քեզ փնտրելով, ասաց Ջոին: Ու՛ր էիր կորել:

Մոռացել էի: Գիտեի, որ գալիս եմ, բայց որ էսօր եմ գալիս, մտքիցս թռել էր: Ու՛ր եմ հասել:

Ժամը հինգից կայարանում էի, ժամը յոթից՝ կրկեսի տարածքում: Հետները նախաճաշեցի:

Ո՞նց եմ:

Հոյակապ, ոնց որ միշտ: Ասեցին՝ մի երկու տարուց ինձ էլ հետները կտանեն:

Կտանեն, որ ի՞նչ: Որ առյուծ վարժեցնե՞ս, դրա պես մի բա՞ն:

Չէ, դժվար, որ առյուծ վարժեցնեմ, ասաց Ջոին: Ավելի շուտ, որ բանվորություն անեմ, մինչև ծաղրածու կամ մի ուրիշ բան դառնամ: Վայ թե միանգամից առյուծների հետ գործ ունենալ չկարենամ:

Վենտուրա պողոտայով հիվանդանոցից հյուսիս՝ տոնավաճառի կողմն էինք գնում, կրկեսի տարածքը:

Որ իմանաս՝ ի՞նչ նախաճաշ էր, ասաց Ջոին: Տաք-տաք կարկանդակներ, ապուխտով ձվածե՛ղ, երշի՛կ, սու՛րճ: Ընտի՛ր էր:

Բա ինչի՞ ինձ չկանչեցիր:

Գիտեի, թե գիտես: Գիտեի, թե անցյալ տարվա պես կայարան կգաս: Իմանայի՛ մոռացել ես, կկանչեի: Ո՞նց էիր մոռացել: Հո բան չէ՞ր պատահել:

Զգիտեմ: Չէ, բան չէր պատահել:

Էդ պահին ինքս էլ չէի հասկանում, որ ճիշտ չեմ ասում: Էնքան էլ չէի մոռացել: Հակառակը՝ լավ էլ հիշում էի: Հենց էլ հիշում էի, թե անցյալ տարի կրկեսի պատճառով բացակայելու համար Դոստնից ի՛նչ ծեծ էի կերել: Հենց էդ պատճառով էլ առավոտ չորսն անց կեսին քնած էի մնացել, փոխանակ զարթնեի, հագնվեի ու կայարան գնայի: Ծերուկ Դոստնի ծեծի հիշողությունն էր պատճառը, բայց էդ պահին ինքս էլ դեռ չէի հասկանում: Մենք՝ ես ու Ջոհն, ծեծը ոնց որ բնական բան համարեինք: Հանուն արդարության. հոգաբարձունե-րի խորհուրդը թույլ չէր տալիս դպրոցից բացակայել, եթե հիվանդ չես, ու եթե դրա համար ծեծ էր հասնում, ուրեմն էլ ի՞նչ, մեղավոր էինք, ու հոգաբարձուների խորհուրդը, ոնց գիտեր, պիտի արդարություն հաստատեր: Ծեծով էլ հաստատում էին: Սպառնում էին, թե ինձ ու Ջոհին ուղղիչ տուն կուղարկեն, բայց չէին ուղարկում:

Կրկե՛սն է եկել, ասում էր ծերուկ Դոստնը: Դե կռացիր տեսնեմ, տղա:

Մենք էլ կռանում էինք, ու ծերուկ Դոստնը, գոտին առած, ձեռքի մկաններն էր մարզում, իսկ մենք աշխատում էինք չգոռալ: Հինգ-վեց զարկի լուռ դիմանում էինք, բայց դրանից հետո էնպես էինք ձայններս գլուխներս գցում, ոնց որ հնդկացիներ հարձակվելիս լինեին: Գոռգոռոցը դպրոցն էր բռնում: Երբ մեր ծեծը պարբերական էր դարձել, ծերուկ Դոստնը քաղաքավարությամբ հորդորեց, որ քիչ աղմկենք, ասելով, թե դպրոց է. մարդիկ պարապելու են եկել:

Մյուսներն ի՞նչ մեղք ունեն, ասաց: Ուզում են բան սովորել:

Մեզնից անկախ է ստացվում, պատասխանեց Ջոին: Ցավում է:

Գիտեմ, բայց իրեն զսպել ասածը կա: Ուրիշների մասին չմտածող տղաները մեկ-մեկ դիտմամբ ձայնը գլուխն են գցում: Փորձեք ձեր ոռնոցը մի քիչ զսպել: Գիտեմ, որ կարող եք:

Հետո Ջոին քսան զարկ տվեց, ու Ջոին ամեն կերպ աշխատեց կամաց գոռալ: Ծեծի վերջում Ջոիի դեմքը կաս-կարմիր էր, ծերուկ Դոսոնը՝ ուժասպառ:

Հը՛, ո՞նց էր, հարցրեց Ջոին:

Շա՛տ վայելուչ:

Ջանք թափեցի:

Ապրես, ասաց ծերուկ Դոսոնը:

Հոգնել էր, ու շունչը կտրվում էր: Ես մոտեցա աթոռին, որ էս դեպքերում հատուկ դնում էր մեզ մեր տառապանքը քաշելուն օգնելու համար: Դիրքս գրավեցի, ու ասաց՝ Արա՛մ, համբերիր՝ մարդ շունչը տեղը բերի: Քսաներեք տարեկան չեմ, վաթսուներե՛ք եմ: Թող հանգստանամ:

Լավ, բայց շատ եմ ուզում, որ շուտ վերջանա:

Ես էլ, բայց աշխատիր կամաց գոռալ: Փողոցի անցորդները կմտածեն, թե մարդ ենք խոշտանգում: Էդքան շա՛տ է ցավում:

Ջոին հարցրեք:

Հը՛, Ջո՛ի, ճիշտն ասա, մի քիչ չափազանցում եք, չէ՞: Երևի ուզում եք դասարանցիների վրա տպավորություն թողնել: Ասենք՝ աղջիկներից մեկի, հը՞:

Մենք տպավորության համար չենք գոռում, պարո՛ն Դոսոն: Գոռալուց մի բան էլ ամաչում ենք, չէ՞, Արա՛մ:

Էսպես գոռալուց հետո դասարան գնալը շա՛տ ամոթ է: Որ դիմանալ լինէր, շատ կուզեի՞նք չգոռալ:

Լավ, անհնարին բան չեմ պահանջի: Ուղղակի կխնդրեմ, որ մի քիչ ձեզ զսպեք:

Կաշխատեմ, պարո՛ն Դոսն: Շունչը տեղը բերեցի՞ք:
Հիմա, մի քիչ էլ դիմացիր:

Հենց որ շունչը տեղը բերեց, քսան զարկս ստացա: Ես Ջոհից մի քիչ բարձր էի գոռում: Հետո դասարան գնացի՞նք: Շատ ամոթ էր: Բոլորը մեզ էին նայում:

Հը՛, ասաց Ջոհին, բա ի՞նչ էիք կարծում: Դուք քսան հարված ուտեիք՝ տեղում կմնայիք: *Չէիք գոռոռա, կմեռնեի՞ք:*

Հերի՞ք է, սաստեց օրիորդ Ֆլիբեթին:

Ճի՛շտ եմ ասում, չհանդարտվեց Ջոհին: Վախկոտի մե՛կն են: Կրկեսը քաղաք է եկել, իսկ սրանք սուսուփուս դպրոցում նստել են:

Հերի՞ք է:

Բա իրենց ու՛մ տեղն են դրել, որ աչքները պլշել են:

Օրիորդ Ֆլիբեթին ձեռքը բարձրացրեց, որ Ջոհին լռեցնի:

Հիմա էլի կրկեսը եկել էր: Մի տարի էր անցել, ապրիլ ամիսն էր, ու մենք կրկեսի կողմն էինք գնում: Բայց էս անգամ վիճակներս ավելի վատ էր, որովհետև դպրոցում երևացել էինք, ու բոլորը *գիպեին*, որ կրկես ենք գնում:

Ի՞նչ ես կարծում, Սթաֆորդին հետևներիցս կուղարկե՞ն:

Սթաֆորդն աշակերտների հաճախելիությանը հետևողն էր:

Հեչ չլինի՛ կփախչենք, ասաց Ջոհին: Դու մի կողմ կգնաս, ես՝ մյուս: Չի կարենա *երկուսիս* հետևից ընկնել:

Կրկես հասանք: Փոքր վրաններից մի երկուսն արդեն կանգնեցրել էին ու հիմա գլխավորն էին կանգնեցնում:

Տեղներս մեխված՝ սկսեցինք նայել: Շատ տպավորիչ էին աշխատում: Շրջմուլիկի տեսքով մի բուռ տղաներ, մարդ կասեր, հարյուր հոգու գործ էին անում: Էն էլ հմտորեն:

Հանկարծ մարդկանցից մեկը, որին բոլորը Կարմիր էին կանչում, բղավելով ինձ ու Ջոնին կանչեց:

Հե՛յ, թոկից փախածներ, եկեք օգնեք:

Ես ու Ջոնին նրա կողմը վազեցինք:

Հա, սը՛ր, ասացի:

Փոքր-մոքր, լայնաթիկունք ու ահռելի մեծ ձեռքերով մարդ էր: Տեսքից փոքր չէիր ասի, որովհետև շատ ուժեղ էր թվում, գլխին էլ խիտ-խիտ աճած շիկակարմիր մազեր ուներ: Տեսքից կասեիր՝ աժդահա է:

Նա ինձ ու Ջոնին մի ճոպան տվեց: Ճոպանի ծայրը գետնին ընկած կտավի էր ամրացած:

Դժվար բան չի, ասաց Կարմիրը: Քանի տղաները սյունն են կանգնեցնում, դուք էլ ճոպանը ձգեք, որ կտավը սյան հետ բարձրանա:

Հա, սը՛ր, ասաց Ջոնին:

Գործի թունդ պահին մեկ էլ Սթաֆորդին տեսանք:

Հիմա ո՞նց փախչենք, ասի:

Ոչինչ, թող գա, ասաց Ջոնին: Կարմիրին ասել ենք, որ կօգնենք, ուրեմն պիտի օգնենք:

Կասենք, որ կտավը կձգենք ու հետը կգնանք: Հետո կփախչենք:

Լավ, ասաց Ջոնին:

Սթաֆորդը կարմիր երեսով ու գործնական կոստյումով խոշոր մարդ էր: Տեսքից ավելի շուտ կկարծեիր, թե փաստաբան է կամ դրա պես մի բան: Մոտեցավ ու ասաց. «Հերիք է, անպիտաններ, գնացի՛նք»:

Կարմիրին խոսք ենք տվել, որ կօգնենք, ասաց Ջոնին: Հենց որ կտավը ձգենք, կգանք:

Ամբողջ ուժով՝ սայթաքելով ու ընկնելով, ձգում էինք:
Բոլորը քրտինք էին թափում: Կարմիրը գոռգոռալով
հրամաններ էր տալիս: Հետո գործը վերջացավ, մենք
էլ մեր բաժինն արեցինք:

Ժամանակ չկար, որ գոնե տեսնեինք, թե Կարմիրը
մեզ ինչ կասի՝ իրենց հետ ճաշելու կիրավիրի՞, թե ինչ:

Ջոին տեղից պոկվեց ու փախավ: Ես հակառակ կողմը
վազեցի, ու Սթաֆորդն *իմ* հետևից ընկավ: Ականջիս
հասավ կրկեսի աշխատողների հռռուին ու Կարմիրի
բղավոցը. «Փախիր, տղա՛, փախիր: *Քեզ* բռնողը չի՛, ուժը
չի՛ պատի: Արա՛գ վազիր, թող մկանները մարզի»:

Սթաֆորդի ձայնն էլ ականջիս հասավ: Կատաղած
էր ու հայիոյում էր:

Ինչ որ է, հաջողեցրի փախչել ու ծպտված մնացի,
մինչև տեսա, որ մեքենան նստեց ու հեռացավ: Հետո
հետ եկա ու վրանի մոտ Ջոին գտա:

Էս անգամ վերջներս եկավ, ասաց:

Վայ թե ուղղիչ տուն ուղարկեն:

Չէ, վայ թե մտրակի երեսուն հարված ուտենք:
Դաժան բան է, ինչքան էլ վաթսուներեք տարեկան լինի:

Երեսու՞ն: Լացս չեմ գսալի:

Երևի ես էլ, ասաց Ջոին: Տասից հետո լացո գալիս
է, բայց մի կերպ դիմանում ես մինչև տասնմեկը, հետո
մինչև տասներկուսը, ու գոռում ես, որ հանկարծ *չլացես*,
ու մտածում ես, որ ա՛յ, մյուսին լացելու ես, բայց էլի ես
դիմանում: Մինչև հիմա դիմացել ենք: Բայց երեսունին
վայ թե չդիմանանք:

Է՛հ, վաղվանը վաղվան թողնենք:

Կարմիրը մեզ էլի ինչ-որ մանր-մունր գործեր տվեց,
հետո թողեց, որ ճաշին կողքին նստենք: Մտով լոբի էր՝
ուտելի: Ինչ-որ իսպանացի մարզիկների ու ձիեր վար-
ժեցնող իտալացի մի ընտանիքի հետ զրուցեցինք:

Երկու ներկայացումն էլ նայեցինք՝ ցերեկայինն ու երեկոյանը, հետո օգնեցինք, որ կրկեսը հավաքեն: Հետո կայարան գնացինք, էնտեղից՝ տուն: Մինչև տուն հասա, շատ ուշ էր: Առավոտ դպրոց գնալիս քունս տանում էր:

Դպրոցում մեզ էին սպասում: Օրիորդ Ֆլիբեթին թույլ չտվեց անգամ ներկա-բացակային մասնակցել: Ասաց, որ տնօրենի սենյակը գնանք: Ծերուկ Դոսոնը կազմ ու պատրաստ մեզ էր սպասում: Սթաֆորդն էլ էր էնտեղ ու շատ բարկացած էր:

Մտածեցի՝ ա՛յ, հիմա ուղղիչ տուն կուղարկեն:

Հրե՛ս, Սթաֆորդին ասաց Դոսոնը, կուզես՝ տա՛ր:

Պարզ էր, որ մեր գալուց առաջ խոսել էին ու համաձայնության չէին եկել:

Է՛ս դպրոցում, ասաց ծերուկ Դոսոնը, եթե մեկին պատիժ է հասնում, պատժողը ե՛ս եմ: Ուրիշ ոչ ոք: Բայց ուղղիչ տուն տանելն արգելել չեմ կարող:

Սթաֆորդը ձայն չհանեց: Ուղղակի խոր արհամարհանքով Դոսոնին նայեց ու սենյակից դուրս եկավ:

Հը՛, տղանե՛ր, հարցրեց Դոսոնը, ո՞նց էր:

Հետները ճաշեցինք, ասաց Ջոին:

Լավ է: Հիմա գործին դառնանք: Քանի՞ անգամ եք կարգը խախտել. տասնվեց՞, թե՞ տասնյոթ:

Էդքան շատ չի, ասաց Ջոին: Երևի տասնմեկ կամ տասներկու:

Լավ, բայց մի բան հաստատ գիտեմ. էս անգամ երեսուն հարված եք ստանալու:

Իմ կարծիքով երեսունը հաջորդ անգամ պիտի լինի, ասաց Ջոին:

Չէ, հաշիվը կորցրել ենք, բայց վստահ եմ, որ երեսունի հերթը հասել է: Ո՞ր մեկիցդ սկսեմ:

Ինձնից:

Լավ, Արամ: Աթոռը պինդ բռնիր, պատրաստվիր ու աշխատիր գոռոցների գապել:

Հա, սը՛ր, կաշխատեմ, բայց երեսունը շատ-շատ է:

Զարմանալի բան պատահեց: Հենց էլ երեսուն հարված տվեց, ու ես հենց էլ գոռացի, բայց գոռոցս մի *տեսակ* զուսպ էր: Որովհետև էս ծեծը կերածներիցս *ամենաթեթևն* էր: Մտրակի հարվածները հաշվում էի. մինչև երեսունը հաշվեցի, բայց չէր ցավում, ու ես լաց չեղա, չնայած վախենում էի, թե կլացեմ:

Նույնը՝ Ջոին: Երկուսով կանգնել, սպասում էինք, որ մեզ ազատ արձակի:

Շա՛տ ապրեք, տղանե՛ր, որ էս անգամ ձեզ էսքան լավ զսպեցիք, ասաց ծերուկ Դոսոնը: Չէի ուզի, որ մարդիկ կարծեն, թե ձեզ խոշտանգում եմ:

Մենք էլ էինք ուզում շնորհակալություն ասել, որ էս անգամ ծեծը թեթև էր, էն էլ չգիտեինք՝ ոնց: Բայց իմ կարծիքով նա հասկացել էր, թե ինչ ենք զգում, որովհետև երբ ասաց, որ դասարան գնանք, մի տեսակ քթի տակ ծիծաղեց:

Էդ պահին երկուսս էլ հպարտ ու երջանիկ էինք, որովհետև գիտեինք, որ մինչև սեպտեմբեր՝ մինչև տոնավաճառի բացվելը, ամեն ինչ լավ կլինի:

ԵՐԵՔ ԼՈՂՈՐԴՆԵՐՆ ՈՒ ԿՐԹՎԱԾ ՆՊԱՐԱՎԱՃԱՌԸ

Տարվա մեծ մասն առուները ցամաք էին, բայց երբ ցամաք չէին, ջուրը շռնդալից էր հորդում: Հենց որ Սիեռա Նևադայի ձյունը հալվում էր, առուները սկսում էին շռնդալ, ու չգիտես ոնց, Աստված գիտի որտեղից, գորտեր, կրիաներ, ջրային օձեր ու ձկներ էին հայտնվում:

Գարնանը ջրի շառաչն արագանում էր, ինչպես և սրտի զարկերը: Բայց բնության՝ կանաչից գորշավունի, ծաղկից պտղի, ջերմությունից տապի անցման հետ առուները սկսում էի ծլծլալ, սիրտը՝ ծուլանալ: Սար ու բլրից վազող առաջին գետակները սառն էին, հորդառատ ու սպառնալի: Էնքան սառն ու արագահոս, որ ոչ մի տղայի մերկ մարմին չէին հրապուրի:

Մենակ լիներ թե ընկերովի, տղան ափին կկանգներ ու երկա՛ր ջրին կնայեր, հետո, կարծես ուզենալով ինչ-որ բան ապացուցել, շորերը դեն կգցեր, թափ կառներ, գլխիվայր կսուզվեր, շնչահեղձ՝ գլուխը ջրից կհաներ ու դիմացի ափը կլողար: Եթե առաջին սուզվողը ինքն էր, շուտով մյուսներն էլ կհետևեին, որ ամոթով չմնային: Բանը մենակ սառնությունը չէր. ջուրը ոնց որ տղաներին մարտահրավեր նետեր: Գարնան ջուրը տղաների հավետը չուներ:

Ապրիլյան մի օր Մուրադ զարմիկիս ու նրա ընկերներից մեկի հետ Թոմսոնի խրավանդը գնացինք: Ընկերը՝ Ջո Բեթենքորթը, պորտուգալացի էր, որն աշխարհում

ամենից շատ չորս պատից դուրս ազատությունն էր սիրում: Դասարանի պատերը Ջոյին բթացնում էին. չգիտեր՝ իրեն ոնց պահեր: Բավական էր դպրոցի տարածքից հեռանար, դառնում էր խելացի, բարեհամբույր, անկաշկանդ, անկեղծ ու բուլորից ջերմ: Մուրադի ասելով՝ Ջոն բթամիտ չէր, ուղղակի կրթության համար չէր ստեղծված:

Օրը շաբաթ էր ու պայծառ: Երկուական երջիկով բրդուճ ունեինք ու տասը սենթ փող՝ երեքիս: Որոշել էինք ոտքով գնալ, որ կեսօրվա կողմը հասնեինք, ու օդը հասցներ տաքանալ: Երկաթգծով մինչև Քալվա քայլեցինք, հետո խճուղով՝ մինչև Մալագա, էնտեղից՝ խաղողի այգիներով արևելք, մինչև խրավանդը: Թոմսոնի խրավանդ ասելով՝ շատ որոշակի տեղ նկատի ունեինք. խճուղիների խաչմերուկում՝ սահանադոսան ու փայտե կամրջի մոտ: Լողալու տեղը կամրջից հարավ էր: Խրավանդից արևմուտք մեծ ցանկապատած տարածք էր կովերի ու ձիերի արածելու համար: Արևելքից խճուղին էր: Խճուղին ու խրավանդը մղոններով կողք կողքի էին ընթանում: Ջուրը հարավ էր հոսում, ու հաջորդ կամուրջը երկու մղոն էն կողմ էր: Թե ուզում էիր, որ ամառային լողը տեղը տեղին լիներ, պիտի հոսանքն ի վար լողալով երկրորդ կամրջին հասնեիր, արոտի տարածքում շունչ առնեիր, հետո հոսանքին հակառակ հետ դառնայիր, ինչը լուրջ ջանք էր պահանջում:

Մինչև Թոմսոնի խրավանդ հասանք, պայծառ օրը մռայլվել էր ու որոշակիորեն ցրտել: Ոնց որ փոթորիկ գուժեր: Ջուրը շռնդում էր, երկինքը մթնել էր, օդը՝ սառել ու անհրապույր դարձել: Չորս կողմն ամայի ու լքված տեսք ուներ:

Ջո Բեթենքորթն ասաց. «Էսքան ճանապարհ եմ կտրել, որ լողանամ: Անձրև գա-չգա՝ լողանալու եմ»:

Ես էլ:

Դու համբերիր, ասաց Մուրադ զարմիկս, ես ու Ջոն տեսնենք ոնց է: Որ լավ լինի, դու էլ կմտնես: Կարգին լողալ գիտե՞ս:

Ու՛Ֆ, քիչ խոսիր:

Հենց ինձ թվում էր, թե անտեղի վիրավորել եմ, միշտ էս պատասխանն էի տալիս:

Լավ, ասաց Ջո Բեթենքորթը, բայց գիտե՞ս:

Ո՞նց չգիտեմ:

Դրան հարցնես, ասաց Մուրադ զարմիկս, ամեն ինչ էլ գիտի: Բոլորից լավ:

Բայց ոչ մեկը, ոչ մյուսը չգիտեին, թե ինչքան անվստահ էի, որ ուժս կհերիքեր սառը հորդացող ջուրը նետվել ու կտրել-անցնել: Որ ճիշտն ասեմ՝ մութ, շոնդալից ջուրն ինձ վախեցրեց, սպառնալի թվաց ու մի տեսակ վիրավորեց:

Ու՛Ֆ, քիչ խոսիր, ասացի ջրին:

Ես բրդուճներիցս մեկը հանեցի՝ բերանս տարա: Մուրադը ձեռքիս խփեց, ու քիչ էր մնում ջուրը գցեր:

Ուտելը լողանալուց հետո, ասաց: Թե՞ ուզում ես փորդ ցավի:

Մտքիցս լրիվ թռել էր: Սպառնալիքի ու սարսափի պատճառով:

Մի բրդուճից չի՛ ցավի, ասի:

Լողանալուց հետո ավելի ախորժակով կուտես, ասաց Ջոն:

Շատ բարի տղա էր: Գիտեր, որ վախենում եմ, ու գիտեր, որ ձև եմ անում: Ես գիտեի, որ *ինքն էլ է վախե- նում*, բայց վախն ինձնից խելոք է փորձում հաղթահա- րել:

Էսպե՛ս կանենք, ասաց, կլողանք, մյուս ափին կհանգստանանք, հետ կգանք, կհագնվենք, ու թե

եղանակը չբացվի, տուն կգնանք: Որ բացվեց, մի քիչ էլ կլողանք:

Էս եղանակը բացվողը չի, ասաց Մուրադ զարմիկս: Թե լողալ ենք ուզում, պիտի ժամանակ չկորցնենք:

Ջոն արդեն սկսել էր շորերը հանել: Մուրադն էլ սկսեց: Ես էլ: Խրավանդի ափին մերկ կանգնած՝ անհրապույր ջրին էինք նայում: Գլխիվայր սուզվելու չէր տրամադրում, բայց ջուրը մտնելու ուրիշ արժանապատիվ ձև չկար: Թե կամաց-կամաց մտնեիր, էլ ի՞նչ լողորդ: Թե ուղղակի ցատկեիր, շատ ամոթ չէր լինի, բայց նրբագեղ էլ չէր լինի: Մյուս կողմից ջուրը հե՛չ չէր հրապուրում, շա՛տ անբարոյացական էր, վանող ու սպառնալից: Արագ հոսքի պատճառով հակառակ ափն ավելի հեռու էր թվում, քան կար:

Առանց մի խոսքի Ջոն ջուրը սուզվեց: Առանց մի խոսքի Մուրադ զարմիկս ջուրը սուզվեց: Մի չլմփոցից մյուսը տևած մեկ-երկու վայրկյանն ինձ ձմռան երկար գիշերվա երկար երազ թվացին, քանի որ վախը մի կողմ՝ համ էլ թունդ մրսում էի: Խռովված մտքումս՝ մի հատոր չարտասանված խոսքեր, ես էլ սուզվեցի:

Հաջորդն էն եմ հիշում (երեք վայրկյան չանցած), որ Ջոն գոռում է, Մուրադ զարմիկիս գոռում է, ու ես գոռում եմ: Էնպես էր պատահել, որ երեքս էլ համարյա մինչև արմունկները տիղմն էինք խրվել, հազիվ մի կերպ ազատվել էինք ու դուրս պրծել՝ գժված, թե մյուս երկուսին հանկարծ բան պատահած չլինի: Երեքով մնացել էինք մինչև ծնկներս տիղմի մեջ՝ սառը ջրում կանգնած:

Լավ էր, որ կանգնած տեղից էինք սուզվել: Եթե թափ առնելով սուզված լինեինք՝ գլխիվայր, մինչև կրունկներս տիղմն էինք խրվելու ու էդպես մինչև ամառ կամ ավելի մնայինք:

Մի կողմից մի քիչ վախեցած էինք, մյուս կողմից՝
ուրախ, որ կենդանի ենք մնացել:

Էսպես տիղմի մեջ կանգնած՝ փոթորիկը սկսվեց:

Դե որ մեկ է՝ անձրևից թրջվելու ենք, ասաց Ջոն,
կարելի է մի քիչ էլ ջրում մնալ:

Երեքս էլ դողում էինք, բայց խելքին մոտ էր թվում,
որ լողալու առիթը բաց չթողնենք: Ջուրը հազիվ երեք
նունաչափ լիներ: Ինչ որ է, Ջոյին հաջողվեց տիղմից
դուրս պրծնել, դիմացի ավիը լողալ ու հետ գալ:

Մեր կարծիքով երկար լողացինք, բայց երևի հազիվ
տասը րոպե լիներ: Հետո ջրից ու տիղմից դուրս եկանք,
հագնվեցինք ու, ծառի տակ կանգնած՝ բրդուճներս
կերանք:

Անձրևը, փոխանակ կտրվեր, տեղատարափ դար-
ձավ, ու որոշեցինք, քանի շուտ է՝ տուն գնալ:

Մեկ էլ տեսար՝ մեքենա պատահեց, ասաց Ջոն:

Մինչև Մալագա ճանապարհին ոչ մի շունչ չկար:
Մալագայում մի խանութ մտանք, վառարանի մոտ
տաքացանք, հետո երեքով մի տուփ լոբու պահածո ու
մի բոքոն հաց առանք: Խանութի տերը Դարկուս ազգա-
նունով մարդ էր, թեև օտարերկրացի չէր: Մեզ համար
պահածոն բացեց, լոբին երեք մասի բաժանեց՝ թղթե
ափսեների մեջ լցրեց, մեկական փայտե պատառաքաղ
տվեց ու հացը կտրտեց: Ծերուկ էր, բայց մի տեսակ
ջահել ու զվարթ էր թվում:

Որտեղի՞ց եք գալիս, տղանե՛ր, հարցրեց:

Լողալու էինք գնացել, ասաց Ջոն:

Լողալու՞:

Ըհը՛, ասաց Ջոն: Որ գետն իր տեղն իմանա:

Ցաքանվե՛մ ես, զարմացավ նպարավաճառը: Հետո՞,
ո՞նց էր:

Հազիվ երեք նունաչափ:

Սա՞ռն էր:

Սառու՛յց: թվացեալ չրեւ 5 1915-ին Ժօ Նայթ

Տնկի՛ դառնամ: Հետո՞, հավե՞ս էր:

Հավե՞ս էր, Մուրադ զարմիկիս հարցրեց Ջոն:

Ինքն էլ չգիտեր՝ հավես էր, թե ինչ էր:

Չգիտեմ, ասաց Մուրադը: Սուզվեցինք ու մինչև ար-
մունկներս տիղմը խրվեցինք:

Ցեխից ազատվելը հեշտ չէր, ասաց Ջոն:

Մկրա՛տն էտի, ասաց նպարավաճառը:

Հետո մի տուփ լոբի էլ բացեց, մի մեծ բաժին բերանը
տարավ, մնացածը մեր ափսեները լցրեց:

Էլ փող չունենք, ասի:

Հիմա պատմեք, թե պատճառն ինչ էր:

Ոչ մի բանը, բերանը լիքը հաց ու լոբի՛ կարճ ասաց
Ջոն. ոնց որ հոգնել էր ամեն վայրկյան պատճառներ
բացատրելուց:

Կիտվեմ վառվե՛մ, ասաց նպարավաճառը: Հիմա
ասեք տեսնեմ՝ որտեղացի՞ եք: Կալիֆոռնիացի՞, թե՞
եկվոր:

Երեքս էլ կալիֆոռնիացի ենք, ասաց Ջոն: Ես Ֆրեզ-
նոյի 7-րդ փողոցում եմ ծնվել, Մուրադը՝ կարծեմ հա-
րավային երկաթգծի կողմերը, զարմիկն էլ՝ մոտերքում
մի տեղ:

Ոռոզվե՛մ ես: Հիմա ասեք՝ ի՞նչ կրթություն եք ստա-
ցել:

Ոչ մի, ասաց Ջոն:

Ծառից քաղվեմ՝ արկղն ընկնեմ: Լավ, ասեք տեսնեմ՝
ի՞նչ լեզուներ գիտեք:

Ես՝ պորտուգալերեն, ասաց Ջոն:

Բա ասում ես՝ կրթություն չունես: Ես համալսարան
եմ ավարտել, բայց պորտուգալերեն չգիտեմ: Իսկ դու՞,
տղա՛ս, դու՞ ինչ գիտես:

Հայերեն գիտեն, ասաց Մուրադ զարմիկս:

Վազից պոկվեմ, հատիկ-հատիկ ջահել աղջկա
ատամների բաժի՛ն դառնամ: 1892-ին քոլեջ եմ ավար-
տել, բայց հայերեն մի բառ չգիտեմ: Հիմա քե՛զ տես-
նենք, տղա, քո՞ անունն ինչ է:

Արամ Ղարոջլանյան:

Փորձեմ. Ղարոջ-լան-յան: Ճի՞շտ էր:

Ճիշտ էր:

Արամ:

Հա, սը՛ր:

Իսկ դու՞ ինչ անծանոթ օտար լեզու գիտես:

Ես էլ հայերեն գիտեմ: Ինքը զարմիկս է՝ Մուրադ
Ղարոջլանյանը:

Թող ցաքանվե՛մ, տնկվե՛մ, էտվե՛մ, կիտվեմ՝ վառվեմ,
ծառից քաղվեմ... Է՛լ ինչ էր... արկղը նետվեմ, հատիկ-
հատիկ պոկվեմ ուտվեմ: Հա՛, էս բոլորը լինեմ, թե սրա
նման պատմություն լսած կամ: Սողուններ պատահե-
ցի՞ն:

Ի՞նչ սողուններ, հարցրեց Ջոն:

Օձեր:

Չտեսանք: Ջուրը սև էր:

Ջուրը սև էր: Իսկ ձկնե՞ր:

Չէ, չտեսանք, ասաց Ջոն:

Խանութի դռանը մի ֆորդ կանգնեց, միջից ծերունի
դուրս եկավ ու փայտե շենը հատեց, մտավ խանութ:

Մի շիշ կբացե՞ս, Ա՛բրթ, ասաց նպարավաճառին:

Դատավոր Հա՛րմոն, պատասխանեց նպարավա-
ճառը, թույլ տվեք ձեզ ներկայացնել պանծալի Կալի-
ֆոռնիա նահանգի երեք ամենահերոսական պատա-
նիներին:

Եւ մատը Ջոյի կողմը տնկեց, ու Ջոն ասաց՝ Ջո
Բեթենքորթ: Պորտուգալերեն գիտեմ:

Ես էլ՝ մի քիչ ֆրանսերեն, ասաց Սթիվեն Լ. Հարմոնը՝ դատավորը:

Նպարավաճառը մատը Մուրադ զարմիկիս կողմը տնկեց ու ասաց՝ Մուրադ: Մուրադ Ղարոջլանյան:

Դու՞ ինչերեն գիտես, հարցրեց դատավորը:

Հայերեն, պատասխանեց Մուրադ զարմիկս:

Նպարավաճառը բացած շիշը դատավորին տվեց, սա շիշը բերանը տարավ, երեք կու՛մ արեց, ձեռքը կրծքին զարկեց ու ասաց՝ հպա՛րտ եմ հայերեն իմացող կալիֆոռնիացու հետ ծանոթանալու համար:

Նպարավաճառը մատն իմ կողմը տնկեց:

Արամ Ղարոջլանյան, ներկայացա ես:

Եղբա՛յրդ է, հարցրեց դատավորը:

Զարմիկս:

Նույն բանն է: Եթե դժվար չէ, ինձ կասե՛ս, Ա՛րթթ, թե էս խրախճանքի ու հուզական տրամադրությանդ պատճառն ի՞նչ է, եթե հարբածությունը բացառենք:

Տղաները հենց նոր գետին իր տեղն են ցույց տվել, ասաց նպարավաճառը:

Դատավորը երեք կու՛մ էլ արեց, երեք անգամ կամաց ձեռքը կրծքին զարկեց ու հարցրեց՝ հենց նոր ինչ են արե՛լ:

Հենց նոր գետում լողացել են:

Զերմություն չունե՛ք, հարցրեց դատավորը:

Զերմություն՞ն, ասաց Զոն: Չէ, հիվանդ չենք:

Նպարավաճառը քահ-քահ ծիծաղեց:

Հիվա՛նդ, ասաց: Դատավո՛ր, էս տղաները մորե-մերկ ձմռան մութ ու սառը ջուրն են նետվել ու ամառվա կայտառությամբ դուրս եկել:

Հացն ու լոբին կերանք վերջացրինք: Ծարավ էինք, բայց չգիտեինք՝ կարելի՞ էր մեջ ընկնել ու ջուր խնդրել: Այսինքն՝ էս չգիտեի, բայց Զոն չվարանեց:

Պարո՛ն Արթ, ասաց, կարելի՞ է խմելու ջուր խնդրել:
Ջու՞ր, կրկնեց նպարավաճառը: Ջուրը լողալու հա-
մար է, տղա՛ս:

Հետո երեք թղթե բաժակ առավ, ծորակով տակառի-
կին մոտեցավ ու բաժակներն ինչ-որ ոսկեգույն հեղուկ
լցրեց:

Առե՛ք, տղաներ: Խմե՛ք: Ոսկի խնձորի անարատ ոսկի
հյութ է:

Դատավորն իր շշից նրան էլ մի բաժակ լցրեց ու շիշը
բերանը տանելով՝ ասաց. ձեր կենացը, պարոնա՛յք:

Հա, սը՛ր, ասաց Ջոն:

Բոլորս խմեցինք:

Դատավորը շիշը փակեց, հետևի գրպանը դրեց ու
հերթով, ուշադիր երեքիս նայեց, կարծես ուզում էր լավ
հիշել, որ երբեք չմոռանա: Հետո ասաց՝ բարով մնաք,
պարոնա՛յք: Կես ժամից դատը կսկսվի: Մեկին պիտի
դատեմ, որ պնդում է, թե ձին չի՛ գողացել, *փոխ է առել*,
ու մեքսիկերեն է խոսում: *Գողության* համար մեղադրո-
ղը՝ իտալերեն: Մնաք բարո՛վ:

Գնաք բարո՛վ, ասացինք:

Մեր շորերն արդեն համարյա չորացել էին, բայց
անձրևը չէր կտրվել:

Պարո՛ն Արթ, ասաց Ջոն, շա՛տ շնորհակալ ենք,
բայց պիտի տուն գնանք:

Չարժի, ասաց նպարավաճառը: Ես էլ *ձեզ* եմ շնոր-
հակալ:

Քիչ առաջ զվարճախոս գրուցասեր՝ մարդը, չգիտես
ինչու, լռակյաց էր դարձել: Մենք կամաց դուրս եկանք
ու ճանապարհով քայլեցինք: Անձրևը թույլ մաղում էր՝
համարյա աննկատ էր դարձել: Ես չգիտեի՝ ինչ մտա-
ծեմ: Առաջինը Ջոն խոսեց:

Էս պարոն Արթը, ասաց, մի բան արժի:

Ցուցանակին Դարկուս էր գրված, ասացի: Արթըր
անունն է:

Անուն-ազգանունը չգիտեմ, բայց մի բան արժի:

Դատավորն էլ պակաս չէր, ասաց Մուրադը:

Կրթված էր, ասաց Ջոն: Ես էլ ֆրանսերեն կսովորեի,
բայց որ ու՞մ հետ խոսեմ:

Լուռ քայլում էինք ճանապարհով: Մի քանի բոպեից
սև ամպերը բացվեցին, արև դուրս եկավ, ու հեռվում՝
դեպի արևելք, Սիեռա Նևադայի վրա ծիածան տեսանք:

Բայց գետին լավ տեղը դրինք, ասաց Ջոն: Էդ մարդը
խե՞նթ էր, ի՞նչ էր:

Չգիտեմ, ասաց Մուրադ զարմիկս:

Դեռ մի կես ժամ քայլեցինք, մինչև տուն հասանք:
Բոլորս էն երկուսի մասին էինք մտածում, ու թե նպա-
րավաճառն իրո՞ք խենթ էր:

Ես գնացի՛, ասաց Ջոն:

Ու փողոցով ցած քայլեց:

Հիսուն յարդ անցավ, կանգնեց ու քթի տակ մի բան
ասաց:

Հը՞, գոռաց Մուրադ զարմիկս:

Հա՛, գոռաց Ջոն:

Ի՞նչը հա, գոռացի ես:

Խե՛նթ էր:

Ինչի՞ց իմացար:

Բա էլ ո՞վ վազից կպոկվի ու հատիկ-հատիկ ջահել
աղջկա ատամների բաժին կդառնա:

Ասենք՝ խենթ էր, ասաց Մուրադ զարմիկս, հետո՞ ինչ:

Ջոն ձեռքը կզակին դրեց ու մտածեց: Արևը պայծառ
չողում էր ու չորս կողմը լույսով էր ողողել:

Չէ, երևի խենթ չէր, գոռաց Ջոն:

Ու շարունակեց փողոցն ի վար քայլել:

Լավ էլ խե՛նթ էր, ասաց Մուրադ զարմիկս:

Երևի, ասացի, մեկ-մեկ է խենթանում:

Որոշեցինք է՛լ չմտածել, մինչև մյուս անգամ լողալու գնանք ու հետո խանութը մտնենք, տեսնենք՝ ինչն ինչոց է:

Մի ամսից՝ խրավանդում լողալուց հետո, նորից խանութ գնացինք: Էս անգամ մեզ պարոն Աբոթ Դարկուսից շատ ավելի երիտասարդ մեկը դիմավորեց: Սա էլ օտարերկրացի չէր:

Ի՞նչ կուզեիք, հարցրեց:

Հինգ սենթի երշիկ, ասաց Ջոն, ու կես բոքոն հաց:

Բա պարոն Դարկուսն ու՞ր է, հարցրեց Մուրադ զարմիկս:

Տուն է գնացել:

Տունը որտե՞ղ է:

Կարծեմ՝ Կոնեկտիկուտում մի տեղ:

Մենք երշիկը հացի մեջ դրինք ու սկսեցինք ուտել:

Վերջապես Ջոն բոլորիս հուզող հարցը տվեց:

Խե՞նթ էր:

Դժվար է ասել, պատասխանեց նպարավաճառը: Սկզբում ես էլ էի կարծում, թե խենթ է: Հետո մտածեցի, որ չէ: Խանութից դատելով՝ խենթ էր: Ավելի շատ բաժանում էր, քան վաճառում: Թե չէ նորմալ էր:

Ծնորհակալ ենք, ասաց Ջոն:

Խանութում կարգուկանոն էր ու ահավոր տաղտկալի: Դուրս եկանք ու դեպի տուն քայլեցինք:

Խե՞նթ էր, ասաց Ջոն:

Ո՞վ, հարցրի:

Նոր նպարավաճառը, ասաց Ջոն:

Էն ջահել մա՞րդը:

Հա, էս մեկը, որ կրթություն չունի:

Երևի ճիշտ ես ասում, համաձայնվեց Մուրադ զարմիկս:

Ամբողջ ճանապարհին կրթված նպարավաճառին
էինք հիշում:

Ցաքանվե՛մ ես, ասաց Ջոն ու փողոցն ի վար քայլեց:

Ծառից քաղվեմ, ա՛րկղն ընկնեմ, ասաց Մուրադ
զարմիկս:

Վազից պոկվեմ, հատիկ-հատիկ ջահել աղջկա
ատամների բաժի՛ն դառնամ, ասացի:

Էդ մարդն իսկապես մի բան արժեր: Քսան տարի
անց որոշեցի, որ բանաստեղծ կլինեմ ու էն կորած գյու-
ղի նպարավաճառի խանութն էլ մուսանների հորդորով
էր բացել, ո՛չ թե խղճուկ շահի համար:

ՇՈՓԵՔԱՐԶ 38 ԱՆՈՒՆՈՎ ՕՋԻԲՎԱՆ

Մի օր էջ նստած մի մարդ մեր քաղաք եկավ ու սկսեց գրադարանում պտտվել, որտեղ էն օրերին ես էլ էի ժամանակիս մեծ մասն անցկացնում: Օջիբվա ցեղի մի բարձրահասակ ջահել հնդկացի էր: Ասաց՝ անունը Շոֆեքարշ 38 է: Քաղաքում բոլորը համոզված էին, որ գժանոցից է փախել:

Գալուց վեց օր անց նրա խեղճ կենդանին Թուլերիում տրամվայի տակ ընկավ ու ծանր վիրավորվեց: Մյուս օրը Մարիպոգա ու Ֆուլթոն փողոցների անկյունում հոգին ավանդեց, հավանաբար ներքին վնասվածքներից: Գետին տապալվեց, ընկավ տիրոջ ոտքերին, տնքաց ու սատկեց: Հնդկացին ոտքը տակից հանեց, բարձրացավ ու անկյան խանութ-սրճարանից միջքաղաքայինով զանգ տվեց: Օբլահոմայում ապրող եղբորն էր զանգել: Ջանգը թանկ արժեր. փողը, ինչպես ասել էին, հանգիստ ճեղքը գցեց, կարծես սովոր էր ամեն օր էդպիսի զանգեր տալ:

Ես էլ էի սրճարանում. եկել էի բանան-ընկույզով սիրածս քացրավենին ուտելու: Գազաջրի սարքի մոտ նստած՝ վայելում էի:

Ողջուն, Ուիլի, ասաց:

Գիտեր, որ անունս Ուիլի չի, բայց դուրը գալիս էր ինձ էդպես կոչել: Ոտքը քարշ տալով՝ ծամոնի բաժնին մոտեցավ, երեք տուփ մրգի ծամոն գնեց, հետո

կաղալով հետ եկավ ու հարցրեց՝ էդ ի՞նչ ես ուտում: Դու-
րեկան տեսք ունի:

Բանան-ընկույզով քաղցրավենի:

Հնդկացին կողքիս բարձր աթոռակին բազմեց:

Ինձ էլ նույնից տվեք, ասաց ջրեր վաճառող աղջկան:

Էշի համար շատ եմ ցավում, ասացի:

Էս աշխարհում էշն է՛լ տեղ չունի: Ի՞նչ մեքենա
առնեմ:

Ուզում եք մեքենա՞ առնել:

Արդեն մի քանի թույլ եմ կլինի:

Զգիտե՛ի, որ փող ունեք: Կարծում էի՝ աղքատ եք:

Մարդիկ էդպես են մտածում: Համ էլ մտածում են,
որ գիժ եմ:

Չէ, ես չէի մտածում, թե գիժ եք, բայց ոչ էլ մտածում
էի, թե հարուստ եք:

Է՛հ, հարուստ եմ:

Երանի ես էլ լինե՛ի:

Ինչի՞դ է պետք:

Երեք տարի է՝ ուզում եմ Մենդոթայում ձուկ բռնելու
գնալ, բայց ոչ կարթեր ունեմ, ոչ էլ մեքենա, որ գնամ:

Մեքենա քջել գիտե՞ս:

Ամեն ինչ քջել էլ գիտեմ:

Բայց քջած կա՞ս:

Դեռ չէ: Չեմ ունեցել, որ քջեմ, իսկ գողանալը մեր
ընտանիքը չի հանդուրժում:

Ուզում ես ասել՝ կարծում ես, թե հենց մեքենա
նստես, կքջե՞ս:

Հա, սը՛ր:

Հիշո՞ւմ ես, քեզ գրադարանի մոտ անցյալ օրն ինչ
ասացի:

Մեքենաների դարի մասի՞ն:

Հա:

Հիշում եմ:

Ապրե՛ս: Հնդկացիների բնագոյը հեծնելն է, թիավարելը, որսալն ու լողալը: Ամերիկացիների բնագոյը խելքը սարքերին տալն է:

Ես ամերիկացի չե՛մ:

Գիտեմ, հայ ես: Հիշում եմ: Հարցրի՛ ասեցիր: Ամերիկայում ծնված հայ ես: Տասնչորս տարեկան ես ու արդեն չես էլ կասկածում, որ հենց մեքենա նստես՝ կքշես: Բա ի՞նչ ես, որ ամերիկացի չես: Շատ էլ թե մաշկդ իմի պես թուխ է:

Ավտո քշելն ի՞նչ մեծ բան է: Հեչ էլ դժվար չի: Էշ հեծնելուց հեշտ է:

Լավ, թող քո ասածը լինի: Հիմա որ դուրս գանք, ու մեքենա առնեմ, ինձ համար կքշե՞ս:

Իհա՛րկե:

Ինչքա՞ն փող կուզես:

Ուզում եք ասել՝ ինձ փող եք տալու մեքենա քշելու համար:

Իհա՛րկե:

Շատ բարի եք, բայց մեքենա քշելու համար փող չեմ վերցնի:

Բա որ հեռու՞ գնանք:

Ինչքան հեռու՝ էնքան լավ:

Տեղդ նստել չե՞ս սիրում:

Ծնված օրից էս հին փոքրիկ քաղաքում եմ ապրում:

Դուրդ չի՞ գալիս:

Սարեր եմ սիրում, գետեր ու լճեր եմ սիրում:

Սարերում եղած կա՞ս:

Դեռ չէ, բայց մի օր կգնամ:

Պարզ է: Ի՞նչ ես կարծում, ի՞նչ մեքենա առնեմ:

Երկտեղանի ֆորդը լավ չի՞:

Ամենալա՞վն է:

Ամենալա՞վն եք ուզում:

Լավ չի՞ ամենալավն առնեմ:

Զգիտեմ: Ամենալավը շատ թանկ է:

Բայց ո՞րն է:

Մարդիկ կան՝ կարծում են, որ կադիլակն է: Մարդիկ էլ կան՝ փաքարդն ավելի են հավանում: Երկուսն էլ լավն են: Զգիտեմ՝ որն է որից լավ: Ճանապարհին որ փաքարդ ես տեսնում, չես ուզում աչքդ կտրել: Էնքա՛ն սիրուն է: Նույնն է՝ կադիլակը: Շատ եմ նայել, թե ոնց են խճուղով սլանում:

Փաքարդն ի՞նչ արժի:

Մի երեք հազար դոլար: Կամ մի քիչ ավելի:

Աթոռիցս իջա: Խենթի պես էր խոսում, բայց գիտեի, որ խենթ չի:

Պարո՛ն Շոգեքարշ, իսկապե՛ս ուզում եք հենց հիմա փաքարդ առնել:

Գիտես, որ էշս քիչ առաջ սատկեց:

Հա, տեսա: Ուր որ է կգան, ձեզ կձերբակալեն:

Չեն ձերբակալի:

Եթե օրենք կա, որ փողոցում սատկած կենդանի թողնել չի կարելի, կձերբակալե՛ն:

Չե՛ն ձերբակալի:

Ինչու՞ որ:

Էս երկրում մարդիկ փող սասածը շատ են հարգում, իսկ ես լիքը փող ունեմ:

Չէ, երևի գիժ է, մտածեցի:

Բա էդքան փողը ձեզ որտեղի՞ց:

Օկլահոմայում մի քիչ հող ունեմ: Մի հիսուն հազար ակր:

Շա՛տ թանկ արժի:

Չէ, քսան ակրից բացի, մնացածը ոչինչ չարժի: Էս քսան ակր հողում նավթահորեր ունենք: Ես ու եղբայրս:

Բայց դուք օջիբվա եք, չէ՞. ո՞նց եք Օկլահոմա հասել:
Գիտեի, թե օջիբվաները հյուսիսում՝ Մեծ լճերի մոտերքն
են ապրում:

Ճիշտ գիտեիր: Մենք էլ ենք էդ կողմերից, բայց
պապա վերաբնակ էր. մյուսների հետ արևմուտք է գաղ-
թել:

Դե լավ, ուրեմն սատկած էշի համար ձեզ բան չեն
անի:

Ինձ ոչ մի բանի համար էլ ոչ մի բան չեն անի: Ոչ թե
որ շատ փող ունեմ, այլ որ կարծում են, թե գիժ եմ: Էս
քաղաքում, քեզնից բացի, ոչ ոք չգիտի, որ փող ունեմ:
Գիտե՞ս՝ մեքենա որտեղից առնենք:

Փաքարդի սրահը Բրոդվեյում է՝ գրադարանից երկու
փողոց վերև:

Դե որ ասեցիր՝ ինձ համար կքշես, գնանք, առնենք:
Վառ գույնի: Թե կարմիրն ունենան՝ կարմիր: Նախ ու՞ր
կուզես գնալ:

Մենդոթա չգնա՞նք՝ ձուկ բռնելու:

Գնա՛նք: Կնայեմ, թե ոնց ես ձուկ բռնում: Կարթերը
որտե՞ղ են ծախում:

Անկյան հետևը՝ Հոմանի խանութում:

Գնացինք Հոմանի խանութը, ու հնդկացին ինձ
համար քսանյոթ դոլարի ձկնորսական պարագաներ
գնեց: Հետո Բրոդվեյ գնացինք՝ փաքարդի սրահը: Կար-
միր մեքենա չունեին, բայց փոխարենը սիրուն կանաչն
ունեին: Բաց կանաչ էր՝ թարմ խոտի գույնի: 1922 թվա-
կանն էր: Մեքենան գեղեցիկ էր՝ սպորտային տեսակի:

Իրո՞ք կարծում ես, որ էս մեծ հսկա մեքենան կկա-
րողանաս քշել:

Գիտեմ, որ կկարողանամ:

Ոստիկանները մեզ սրահում բռնեցրին. ուզում էին
սատկած էշին փողոցում թողնելու համար հնդկացուն

ձերբակալել: Սա մի քանի թուղթ ցույց տվեց, որից հետո ներողություն խնդրեցին՝ ասելով, թե կենդանուն արդեն տարել են, ու շատ են ցավում նեղություն տալու համար:

Ի՞նչ նեղություն, ասաց հնդկացին:

Ապա փաքարդի սրահի կառավարչին դարձավ՝ Ջիմ Լուիսին, որը հենց քաղաքապետի ընտրություն լինել, ամեն անգամ իր թեկնածությունն էր առաջադրում:

Մեքենան վերցնում եմ, ասաց:

Էս թուղթիս փաստաթղթերը կպատրաստեմ, պատասխանեց Ջիմը:

Ի՞նչ փաստաթղթեր: Միանգամից վճարելու եմ:

Ուզում եք ասել, որ երեք հազար երկու հարյուր տասնյոթ դոլար վաթսունհինգ սենթը *կանխի՞ր* եք վճարելու:

Հա: Կվճարեմ: Քշելու պատրաստ եմ, չէ՞:

Իհարկե: Տղաներին ասեմ՝ լաթով սրբեն, նստած փողին մաքրեն: Ու շարժիչը ստուգեն, վառելիք լցնեն: Տասը թուղթից ավել չի տևի: Խնդրեմ, գրասենյակս գնանք, առուվաճառքն ավարտենք:

Ջիմն ու հնդկացին Ջիմի աշխատասենյակն անցան:

Երեք թուղթ չէր անցել՝ Ջիմը ինձ մոտեցավ, ու երևում էր, որ մինչև հոգու խորքը ցնցված է:

Արա՛ն, ասաց, էս մարդն ո՞վ է: Կարծեցի՞ գիժ է: Ջոնիին խնդրեցի, որ բանկ գանգի, ասեցին՝ Օկլահոմայից փոխանցում են անում: Ասեցին՝ հաշվին միլիոնից ավելի փող կա: Ես էլ կարծում էի՝ գիժ է: Ճանաչում ես սրան:

Ասում է՝ Շոգեքարշ-38 է անունը, պատասխանեցի: Էդպիսի անուն կլինի՞:

Հնդկացու անուն է՝ թարգմանած, ասաց Ջիմը: Իսկական անունը պայմանագրում կա: Բայց ճանաչում ես:

Ինչ էշին հեծած մեր քաղաք է եկել, ամեն օր խոսել ենք: Էշն էսօր սատկեց: Բայց չգիտեի, որ փող ունի:

Ասում է՝ մեքենան դու ես քշելու: Էդ մեծ հսկա մեքենան քշել կկարողանա՞ս, տղա՛ս:

Սպասեք, պարո՛ն Լուիս: Չլինի՞ ուզում եք կյանքիս ես մեծ հնարավորությունից զրկել: Ձեր մեծ փաքարդը քաղաքում ոչ մեկից պակաս չեմ քշի:

Ոչ մի բանից էլ չեմ ուզում զրկել: Ուղղակի չէի ուզի, որ էստեղից դուրս գաս, վեց-յոթ անմեղ մարդ տակը գցես ու հետն էլ մեքենան ջարդուփշուր անես: Նստիր դեկին՝ մի քանի խորհուրդ տամ: Փոխանցման տուփից ի՞նչ գիտես:

Դեռ ոչ մի բանից էլ ոչ մի բան չգիտեմ, բայց շուտով կիմանամ:

Շա՛տ լավ: Արի քեզ օգնե՛մ:

Ես մեքենան մտա ու նստեցի դեկին: Ջիմը կողքիս նստեց:

Հիմա, տղա՛ս, ասաց, ուզում եմ, որ ինձ ամենանվիրված ընկերդ համարես: Ուզում եմ ասել՝ շնորհակալ եմ, որ էս բարի հնդկացի պարոնին իմ սրահը բերեցիր:

Գիտե՞ք, գծվելու չափ միշտ փաքարդ քշել եմ ուզել: Հիմա ի՞նչ անեմ:

Արի տեսնենք:

Նա ոտքերիս նայեց:

Տեր Աստված, տղա՛ս, ոտքերդ ոտնակներին չեն հասնում:

Ոչինչ, դուք փոխանցման տուփը բացատրեք:

Մինչ տղաները մեքենայի փոշին էին սրբում, շարժիչը ստուգում ու վառելիք լցնում, Ջիմն ամեն ինչ բացատրեց: Երբ հնդկացին եկավ ու իմ հորդորով հետևի նստարանին նստեց, շարժիչն արդեն միացրել էի:

Ասում է՝ քշել գիտի, Ջիմ Լուիսին ասաց հնդկացին: Բ՛նազդով՝ ասածին հավատում եմ:

Արամի համար չնտահոգվեք, պատասխանեց Ջիմը:
Լավ էլ գիտի: Ճամփա տվեք, տղաներ: Տարածքն ազա-
տե՛ք:

Հսկա մեքենան դանդաղ շրջեցի, արագությունը
փոխեցի ու ժամում հիսուն մղոն արագությամբ սրա-
հից դուրս սլացա: Ջիմ Լուիսը, հետևիցս ընկած, բղա-
վում էր՝ կամաց, տղա՛ս, համբերիր, մինչև խճուղի
հասնես: Քաղաքում քսանհինգ մղոնից արագ քշել չի՛
կարելի:

Հնդկացին միանգամայն հանգիստ էր, չնայած լավ
էլ թափ էի տալիս:

Իհարկե դիտմամբ չէի անում: Ուղղակի մեքենա քշե-
լու նրբությունները դեռ լավ չգիտեի:

Գերազանց վարորդ ես, Ուիլի, ասաց: Ճիշտ էի
ասում: Իսկական ամերիկացի ես՝ սրա պես սարքերի
հետ վարվելու բնագոյ ունես:

Տասնհինգ թոպեից Մենդոթա կհասնենք, ասացի: Այ
թե ձուկ կբռնենք:

Հեռու՞ է:

Մի երեսուն մղոն:

Երեսուն մղոնը տասնհինգ թոպեում անցնել չի լինի:
Քեզ մի ժամ եմ տալիս: Սիրուն տեսարաններ են, թող
կարգին տեսնեն:

Ոնց ասեք, բայց չեմ համբերում, որ հասնենք, ու ձուկ
բռնեն:

Լավ, ասաց հնդկացին: Էս անգամ թող քո ուզածը
լինի, բայց մյուս անգամ կուզեմ՝ մի քիչ դանդաղ
քշես, որ կարենամ տեսարանները կարգին տեսնել:
Թե չէ չեմ հասցնում: Իսկի նշանները չեմ հասցնում
կարդալ:

Որ ուզեք՝ *հիմա* էլ դանդաղ կքշեմ:

Չէ: Թող սուրա: Թող ինչքան կարող է՝ արագ սուրա:

Մի խոսքով, կես ժամում Մենդոթա հասանք: Ավելի շուտ էլ կհասնեինք, եթե ճանապարհի մեծ կտորը խորդուբորդ չլիներ:

Մեքենան ուղիղ գետի ափ քշեցի: Հնդկացին հարցրեց՝ մեքենայի ծածկն իջեցնելու ձևը գիտե՞մ: Ուզում էր ձուկ բռնելս բաց օղին նստած նայել: Չգիտեի, բայց կարողացա իջեցնել: Քսան թռպե տևեց:

Երեք ժամ ձկնորսություն արեցի, երկու անգամ գետն ընկա ու վերջը մի փոքրիկ ձուկ բռնեցի:

Ձուկ բռնելուց բան չես հասկանում, ասաց հնդկացին:

Ի՞նչն եմ սխալ անում:

Ամեն ինչը: Առաջ ձուկ բռնած կա՞մ:

Չէ:

Էդպես էլ գիտեի:

Ի՞նչն եմ սխալ անում:

Առանձնապես ոչինչը, մենակ թե մեքենա քշելու պես արագ ես անում:

Սխալ է:

Ոչ էնքան սխալ է, ինչքան չի թողնում, որ կարգին բան բռնես, հետն էլ անընդհատ գետն ես ընկնում:

Ե՛ս չեմ ընկնում: Քաշում եմ: Գիտե՞ք՝ ինչ ուժեղ եմ քաշում: Խոտն էլ ահավոր սոթիկ է: Ու բան չկա, թե բռնվեմ:

Մի պատիկ ձուկ էլ բռնեցի, հետո հարցրի, թե կուզի՞ տուն գնանք: Ասաց՝ կուզի, եթե ես էլ ուզեմ, և ես ձկնորսական պարագաներս հավաքեցի, ձկներս առա, մեքենան նստեցի ու նորից քաղաք քշեցի:

Էս մեծ փաքարդը Շոգեքար2-38 անունով օջիբվա հնդկացու համար քշեցի, քանի Ֆրեզնոյում էր, այսինքն՝ ամբողջ ամառ: Էս ընթացքում ինքը հյուրանոցում էր ապրում: Փորձեցի համոզել, որ քշել

սովորի, բայց ասում էր, որ դրա մասին խոսք լինել չի կարող: Էդ ամառ փաքարդը Սան Խոակին հովտով մեկ ուր ասես քշեցի, մինչ հնդկացին, հետևի նստարանին բազմած, հասցնում էր ութ-ինը ծամոն ծամել: Ասում էր՝ քշեմ, ուր կուզեմ, ես էլ կամ ձկնորսության էի տանում, կամ որսի: Պնդում էր, որ ոչ ձուկ բռնելուց, ոչ որսից բան չեմ հասկանում, բայց ուրախ էր, որ փորձում եմ: Էս ամբողջ ընթացքում երբեք չծիծաղեց. մենակ մի անգամ: Երբ 12 տրամաչափի կոտորակով, որ սարսափելի հետհարված ուներ, նապաստակի նշան առա ու ագռավ սպանեցի: Անընդհատ փորձում էր ինձ հասկացնել, որ իմն էդ է, որ նապաստակի վրա կրակեմ ու ագռավ սպանեմ: Ամերիկացի ես, ասում էր: Տես, թե էս մեծ մեքենայից ո՛նց ես գլուխ հանում:

Մի օր, նոյեմբերն էր, եղբայրը եկավ: Մյուս օրը, երբ հյուրանոց գնացի, ասացին, որ եղբոր հետ Օկլահոմա է վերադարձել:

Բա փաքարդը:

Հետները տարան, ասաց հյուրանոցի սպասավորը:

Ո՞վ էր քշում:

Հնդկացին:

Երկուսն էլ հնդկացի են: Մեքենան ո՞ր մեկն էր քշում:

Մեզ մոտ ապրողը:

Չե՞ք սխալվում:

Ի՞նչ ասեմ: *Տեսա*, որ ղեկին նստեց, ու գնացին:

Էդքան բան:

Ուզում եք ասել, որ գիտեր, թե արագությունը ո՞նց փոխի:

Երևում էր՝ գիտի, ասաց սպասավորը: Իսկական հմուտ վարորդ էր երևում:

Շնորհակալ եմ:

Տուն էի գնում ու մտածում. ուղղակի ուզել էր, որ կարծեի, թե քջել չգիտի: Որ *ես* քջեմ ու հաճույք ստանամ: Ուղղակի մի երիտասարդ, ձանձրույթից, թե ինչից, քաղաք էր եկել ու առիթն օգտագործել, որ իր պես մահու չափ ձանձրացող տեղացի մի տղա իրեն զբաղեցնի:

Սա գլխումս ծագած հարցերի միակ խելքին մոտ պատասխանն էր: Եթե գիժ լինելու տարածված տեսությունն ը բացառենք:

ԱՇԽԱՐՀ ՏԵՍԱԾ ՄԱՐԴՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ ՃԱՄՓՈՐԴՈՂ ԱՄԵՐԻԿԱՑՈՒՆ

Մի տարի Մելիք հորեղբայրս պետք է Ֆրեզնոյից Եյու Յորք ճամփորդեր: Ճամփա գնալուց առաջ նրա հորեղբայրը՝ Կարոն, այցելության եկավ, որ ճամփորդության վտանգների մասին զգուշացնի:

Երբ գնացք նստես, ասաց ծեր մարդը, մի լավ տեղ ընտրիր, նստիր ու շուրջդ չնայես:

Լավ, սը՛ր, պատասխանեց հորեղբայրս:

Գնացքը շարժվելուց թոպեներ հետո, ասաց ծեր մարդը, համազգեստ հագած երկու մարդ կմոտենան ու կխնդրեն, որ տոմսդ ցույց տաս: Բանի տեղ չդնես: Խարդախներ են:

Ո՞նց իմանամ:

Կիմանաս: Երեխա չես:

Լավ, հորեղբայր:

Հազիվ քսան մղոն անցած՝ մի բարեհամբույր երիտասարդ կմոտենա ու ծխախոտ կառաջարկի: Կասես, որ չես ծխում: Ծխախոտին թմբիր է խառնել:

Լավ, հորեղբայր:

Ճաշարան գնալիս մի գեղեցիկ ջահել կին դիտմամբ քեզ կդիպչի ու համարյա գիրկդ կընկնի: Վախ-վուխ կանի, հազար ներողություն կխնդրի, ու սիրտդ կասի, որ հետն ընկերանաս: Սիրտդ մի կողմ կթողնես ու ճաշիդ կգնաս: Էդ կինն արկածախնդիր է:

Ի՞նչ է, չհասկացավ հորեղբայրս:

Պոռնիկ, բղավեց ծեր մարդը: Ճաշի՞դ կգնաս: Ամենալավ կերակուրը կպատվիրես, ու եթե ճաշարանը լիքը լինի, սիրուն ջահել կհնն էլ գա՝ սեղանիդ նստի, աչքերին չնայե՛ս: Որ խոսեց՝ ձև կանես, թե խուլ ես:

Լավ, հորեղբայր:

Ձև կանես, թե խուլ ես, ասաց ծեր մարդը: Գլուխդ ազատելու ուրիշ ձև չկա՛:

Ինչի՞ց ազատելու:

Էդ անամոթ պատմությունից: Ճամփորդե՛լ եմ, գիտեմ՝ ինչ եմ ասում:

Լավ, հորեղբայր:

Է՛լ չխոսենք:

Լավ, հորեղբայր:

Էլ ես բաներից չենք խոսի: Պրծավ, գնաց: Յոթ զավակ ունեմ: Լեցուն ու արդար կյանք եմ ապրել: Է՛լ մտքիցդ հանիր: Հող ունեմ, խաղողի այգի ունեմ, ծառեր, անասուններ, փող ունեմ: Մարդ ամեն ինչ չի ունենա. թե պատահի էլ՝ հազվադեպ, ու երկար չի տևի:

Լավ, հորեղբայր:

Ճաշարանից հետ գալիս ծխարանով ես անցնելու: Թղթախաղի նստած մարդկանց կտեսնես՝ միջին տարիքի երեք տղամարդ, մատներին՝ թանկ մատանի: Սիրալիր գլխով կանեն, ու մեկը կառաջարկի, որ խաղին միանաս: Կասես՝ անգլերեն չխոսե՛լ:

Լավ, հորեղբայր:

Էսքան բան:

Ծնորհակալ եմ, ասաց հորեղբայրս:

Հա՛, մի բան էլ, հիշեց ծեր մարդը: Գիշերը որ քնելու լինես, փողդ գրպանից կհանես, կոշիկդ կոնես: Կոշիկդ բարձի տակ կոնես, գլուխդ՝ վրան: *Ու փես, հա՛, չքնես:*

Լավ, հորեղբայր:

Հիմա՛ վե՛րջ:

Ծեր մարդը գնաց, իսկ մյուս օրը Մելիք հորեղբայրս գնացք նստեց, որ Ամերիկայի մյուս ծայրը՝ Նյու Յորք հասնի: Համազգեստով երկու մարդիկ ոչ մի խարդախ էլ չէին եղել: Թմբիր խառնած ծխախոտով ոչ մի երիտասարդ չէր հայտնվել: Ճաշարանում ոչ մի սիրուն կին հետը սեղան չէր նստել: Իսկ ծխարանում ոչ ոք թուղթ չէր խաղում: Հորեղբայրս փողը կոշիկը դրել, կոշիկը բարձի տակ դրել, գլուխը բարձին դրել ու ամբողջ առաջին գիշերն աչք չէր կացրել: Երկրորդ գիշերը որոշել էր ձեռքաշել:

Երկրորդ օրն *ինքն* էր մի երիտասարդի ծխախոտ հյուրասիրել, ու սա վերցրել էր: Ճաշարանում ամեն ինչ արել էր, որ մի սիրուն կնոջ հետ սեղան նստի: Ծխարանում *ինքն* էր առաջարկել թուղթ խաղալ, և դեռ Նյու Յորքին չմոտեցած՝ գնացքում բոլորին ճանաչում էր: Բոլորն էլ նրան էին ճանաչում: Օհայոյով անցնելիս հորեղբայրս, ծխախոտ վերցրած երիտասարդն ու Վասար ուղևորվող երկու ջահել աղջիկներ քառյակ էին կազմել ու սկսել սիրված երգեր երգել:

Շա՛տ հաճելի ճամփորդություն էր:

Երբ Մելիք հորեղբայրս Նյու Յորքից տուն եկավ, մեծ հորեղբայր Կարոն էլի այցելեց:

Տեսքդ լավ է, ասաց: Խորհուրդներիս ականջ դրեցի՞ր:

Հա, ա՛ր՛ր, ասաց հորեղբայրս:

Ծեր մարդը հայացքը հեռուն հառեց:

Ուրախ եմ, որ փորձս *գոնե մեկին* պետք եկավ, ասաց:

ԽԵՂՃՈՒԿՐԱԿ ԱՐԱԲԸ

Խոսրով քեռիս, ինքը՝ վայրագ ու կսկիծը սրտում, մի տարի մի փոքրամարմին գաղթականի հետ էր ընկերացել, տեսքից՝ քարի պես կարծր, որ հոգու թախիծն անտեսանելի փոշու հատիկը վրայից թափ տալով կարտահայտեր ու երբեք չէր խոսի:

Էս մարդը Խալիլ անունով մի արաբ էր: Ութ տարեկան տղայի հասակ ուներ ու Խոսրով քեռուս պես թավ բեղ: Երևի վաթսունն անց կլիներ: Չնայած բեղին, կկարծեիր, թե ներքուստ ավելի շուտ փոքրիկ տղա է, քան հասուն տղամարդ: Աչքերը երեխայի աչքեր էին, բայց ոնց որ տարիների հիշողությամբ լեցուն, երկար տարիների բաժանումով էն ամենից, ինչ հոգով-սրտով սիրել էր, ասենք՝ հայրենի երկրից, հորից, մորից, եղբորից, հավատարիմ ձիուց կամ նման բաներից: Ջահելի պես սև, փափուկ ու խիտ մազեր ուներ՝ ձախ սանրած, ինչպես հին աշխարհից Ամերիկա գաղթած բոլոր ծնողներն էին տղաներին սովորեցնում սանրել: Բեղը չլիներ՝ գլուխն ավելի շուտ դպրոցականի գլուխ էր. մարմինը՝ նույնպես, թեպետ լայնաթիկունք էր: Անգլերեն չգիտեր, միայն մի քիչ թուրքերեն, մի քիչ քրդերեն ու հազիվ մի քանի բառ հայերեն, բայց, էսպես թե էնպես, համարյա չէր խոսում: Որ խոսեր էլ, կթվար, թե ձայնը ոչ էնքան իր միջից է գալիս, որքան հեռու թողած հայրենիքից: Խոսելիս կթվար, թե ավստոսում է, որ ստիպված է խոսել, կարծես ողորմելի բան համարեր անարտահայտելին

խոսքով արտահայտել փորձելը: Կարծես խոսքերը ներսի մորմոքն ընդամենը պիտի սաստկացնեին:

Էդպես էլ ոչ մեկս չհասկացավ, թե ոնց էր Խոսրով քեռուս հարգանքին արժանացել՝ մի մարդու, որ ուրիշ բան չէ՝ գոնե *միշտ ինչ-որ* ասելիք ուներ: Շարունակ խոսող մարդը, էլ չասած՝ բոլորովին չխոսողը, շատ բան չի ասում, եթե չհաշվենք Խոսրով քեռուս պես հայհոյելն ու պահանջելը, որ խոսողը ձայնը կտրի: Քեռիս արաբին երևի «Արաքս» սրճարանում էր հանդիպել:

Նա ընկերներին էլ, թշնամիներին էլ ըստ *թավլի* կամ ինչպես ուրիշներն են ասում, նարդի խաղալու ձևի էր ընտրում: Սովորաբար ամեն խաղ նեղն ընկած մարդու վարքի քննություն է: Խոսրով քեռիս, որ երևի ինքն աշխարհի ամենաըմբոստ պարտվողն էր, արհամարհում էր պարտության հետ հաշտվել չկարողացողներին:

Ի՞նչ ես դարդ անում, կգոռար էսպիսի մարդու վրա: Եղածը խաղ չի՞: Հո կյանքդ էլ տանուլ չե՞ս տվել:

Ինքն անձամբ խաղի հետ *կյանքը* տանուլ տվողներից էր, բայց չէր հասկանում, որ ուրիշ մեկը խաղն էդքան սրտին մոտ ընդուներ: Իրեն հարցնեիր՝ մյուս բոլորի համար խաղը խաղ էր, *էլ ի՞նչ*: Բայց որ բանն իրեն հասներ, խաղը կդառնար առջևը՝ սեղանին փռված կյանքի ու մահու հարց, դիմացինը՝ զառը թափ տվող ու հետը թուրքերեն խոսող, հորդորող, շշնջացող, գոռացող ու այլևայլ ձևերով ինքն իրեն խայտառակ անող չնչին մեկը:

Մինչդեռ Խոսրով քեռիս զառն արհամարհողներից էր, իր անձնական թշնամին համարողներից ու երբեք զառի հետ չէր խոսի: Պատուհանից դուրս կամ սենյակի ծայրը կշարտեր ու տախտակը գետնով կտար:

Շա՛ն որդիներ, կգոռար:

Հետո, մատը հակառակորդի կողմը տնկած, կգո-
ռար. դո՛ւ, իմ երկրացի՛ն, գետինը չե՛ս մտնում: Ջառի
առջև ստորանում ես: Առջևն աղո՛թք ես ասում: Ամո՛թ
քեզ: Թքե՛լ եմ քեզ պես շանորդիների վրա:

Բնական է, որ Խոսրով քեռուս հետ երկրորդ անգամ
ոչ ոք թավլի չէր խաղում:

Արաքս սրճարանը ժամանակին նշանակալից տեղ
էր ու մեծ համբավ ուներ: Հիմա էլ, չնայած քսան տարի
առաջվա այցելուներից շատերն է՛լ չկան:

Այցելուները հիմնականում հայեր էին, բայց ուրիշ-
ներն էլ էին գալիս: Հին երկիրը կարոտած մարդիկ: Հին
երկիրը սիրողները: Հին երկրում թավլի ու թղթախաղ՝
սքամբիլ խաղացածները: Հին երկրի կերակուրների,
գինու, արաղի ու կեսօրից հետո մատնոցի չափ գավաթ-
ներով սուրճի սիրահարները: Երգերն ու պատմություն-
ները կարոտած մարդիկ: Բոլորը, որ տնից բյուր մղոն
հեռո՛ւ ծանոթ բույրերին էին կարոտ:

Խոսրով քեռիս սովորաբար երեքի կողմն էր գալիս:
Մի պահ կանգնում, նստածներին էր նայում, հետո
գնում, անկյունում մենակ նստում էր: Էսպես, առանց
շարժվելու, մի ժամ կնստեր, ու թեև ոչ ոք նրան ոչ մի
բառ չէր ասել, բարկացած կհեռանար:

Խեղճուկրակներ՛, կասեր: Խեղճ որբուկներ: Կամ
բառացի՝ խեղճ մորմոքված, որբացած սրտեր:

Խեղճուկրակը ո՞նց թարգմանես: Բայց կյանքում
ու աշխարհում *խեղճից* ու *կրակն ընկածից* տխուր բան
չկա:

Ամենայն հավանականությամբ Խոսրով քեռիս մի օր
«Արաքս» սրճարանում նստած էլ նկատել էր էս փոք-
րամարմին արաբին ու հասկացել, որ արժանավոր
մարդ է: Երևի արաբը, նստած, *թավլի* խաղալիս էր եղել.
ուները կախ՝ սեղանին կռացած, տղայի գլուխը խոժոռ՝

ըմբռնումով ու ավստասանքով լեցուն, հետո երևի վեր էր կացել, ու Խոսրով քեռիս տղայի փոքր մարմինն էր տեսել:

Կամ երևի արաբը սրճարան էր եկել ու հորեղբորս ծանոթ չլինելով՝ հետը թավլի էր խաղացել, պարտվել էր, բայց չէր բողոքել: Կամ ո՞վ իմանա, առանց ասելու հասկացել էր, թե Խոսրով քեռիս ինչ մարդ է: Կամ էլ արաբը զառիճ աղոթք ասողներից չէր եղել:

Ինչ որ է, ինչ բերումով էլ որ ընկերացած լինեին, ինչ էլ լիներ նրանց հոգեհարազատության պատճառը, ինչ ընդհանրություն էլ ունենային, համենայն դեպս մեկ-մեկ մեր տանը հանդիպում էին ու միշտ սպասված հյուր էին:

Երբ Խոսրով քեռիս արաբին մեր տուն բերեց, նեղություն չքաշեց, որ մեզ ներկայացնի: Մայրս որոշեց, որ մեր հայրենակիցը կլինի, ո՞վ իմանա՝ հեռավոր ազգականներից, չնայած մեր ցեղից սերող մյուսների համեմատ ավելի թուխ ու փոքրամարմին էր: Սա, իհարկե, դեր չունեւր. մարդկանց համուժոտն էր՝ տարատեսակությունը, մի հատկանիշ, որ մարդուն մարդ է դարձնում ու գոյատևելու արժանի:

Էս առաջին օրը մայրս մի քանի անգամ խնդրեց, որ չքաշվի, իրեն տանը զգա, ու նոր սրանից հետո արաբը նստեց:

Խու՛ղ է, ի՞նչ է, մտածեց մայրս:

Չէ, պարզ էր, որ խուլ չի. շատ կլանված էր լսում:

Երևի մեր բարբառը չգիտեր: Մայրս հարցրեց, թե որ քաղաքից է: Չպատասխանեց, միայն բաճկոնի թևքից փոշին թափ տվեց ու վերջ: Հետո մայրս թուրքերեն հարցրեց՝ հա՞յ եք: Էս մեկը հասկացավ: Թուրքերեն պատասխանեց, որ արաբ է:

Խեղճուկրակ որբուկ է, կամացուկ ասաց Խոսրով քեռիս:

Մորս մի պահ թվաց, թե արաբը խոսել կուզի, բայց շուտով պարզ դարձավ, որ Խոսրով քեռուս պես ոչնչից էնքան չէր նեղվում, որքան խոսելուց: Կարող էր, եթե պետք լիներ, բայց ճիշտն ասած, ուղղակի ասելիք չկար:

Մայրս տղամարդկանց ծխախոտ ու սուրճ հրամցրեց ու ինձ նշան արեց, որ թողնեմ գնամ:

Խոսել կուզեն, ասաց:

Խոսե՛՛, հարցրի:

Կուզեն մենակ մնալ:

Ճաշասենյակի սեղանին նստեցի ու սկսեցի անցյալ տարվա լրագիրը թերթել, որն անգիր էի արել, մանավանդ նկարները. դոնդողը՝ շա՛տ տպավորիչ, մեքենաները՝ շուրջը պերճաշուք մարդիկ, մութը ցրող լապտերներ, ախորժելի բացված սեղաններ, զուգված երիտասարդներ ու սրանց նման այլևայլ պատկերներ:

Երևի լրագիրն աղմուկով էի թերթել:

Կամաց, ա՛յ տղա, բղավեց Խոսրով քեռիս:

Շրջվեցի ու արաբի՝ ծնկից փոշին թափ տալը տեսա:

Երկուսով մի ժամի չափ հյուրասենյակում նստեցին, հետո արաբը խոր հոգոց հանեց ու հեռացավ:

Ես հյուրասենյակ գնացի ու նրա տեղը նստեցի:

Անունն ի՞նչ է, հարցրի:

Կամաց, ասաց Խոսրով քեռիս:

Լավ, անունն ի՞նչ է, նորից հարցրի:

Խոսրով քեռիս էնքան բարկացած էր, որ չգիտեր՝ ինչ աներ: Մորս անունը բղավեց, կարծես մեկը մեզ մորթել էր ուզում:

Մարիա՛մ, գոռաց: Մարիա՛մ:

Մայրս իսկույն հյուրասենյակ եկավ:

Ի՞նչ, հարցրեց:

Սրան դուրս տար, ի՞նչ կլինի, ասաց Խոսրով քեռիս:
Ինչու՞, ի՞նչ է եղել:

Արաբի անունն է ուզում իմանալ:

Լավ, ի՞նչ կա որ: Երեխա է: Հետաքրքրվում է: Ասա:

Պարզ է, տնքաց Խոսրով քեռիս: Դու՛ էլ: Հարազատ քույրս: Հարազատ խեղճուկրակ քույրս:

Վերջը արաբի անունն ի՞նչ էր:

Չեմ ասելու: Հերի՞ք է: Չեմ ասելու:

Նա վեր կացավ ու տնից գնաց:

Էդ մարդու անունն ինքն էլ չգիտի, բացատրեց մայրս:
Ի՞նչ ես զուր տեղը բարկացնում:

Երեք օրից, որ Խոսրով քեռիս ու արաբը մեր տուն եկան, ես հյուրասենյակում էի:

Խոսրով քեռիս հենց միանգամից ինձ մոտեցավ ու ասաց՝ Խալիլ է անունը: Դե դու՛րս գնա:

Ես դուրս եկա ու բակում սկսեցի սպասել, որ զարմիկներիցս մեկնումեկը մեր տուն գա: Տասը լրպե սպասեցի, ոչ ոք չեկավ, ես էլ զարմիկ Մուրադենց տուն գնացի ու մի ժամ մնացի: Վիճում էինք, թե հինգ տարուց մեզնից ով ավելի ուժեղ կլինի: Երեք անգամ կռվեցինք, երեք անգամ էլ պարտվեցի, չնայած մի անգամ քիչ էր մնում հաղթելի:

Որ տուն հասա, տղամարդիկ արդեն գնացել էին: Հետնաբակից ուղիղ հյուրասենյակ վազեցի, բայց էնտեղ չէին: Սենյակում մենակ նրանց ու իրենց քաշած ծխախոտի հոտն էր մնացել:

Ինչի՞ց էին խոսում, հարցրի մայրիկիս:

Չեմ լսել:

Բայց խոսում էին, չէ՞:

Չգիտեմ: Բան չէին ասում:

Մարդ կա, թե ասելիք ունի՝ խոսքով է ասում, ասաց մայրիկս, մարդ էլ կա՝ խոսքով չի ասում:

Թվայն Կրկ 5 1915-ին ծառայել էր

Բայց առանց ասելու խոսել կլինի՞:

Կլինի: Միշտ էլ առանց խոսքի խոսում ենք:

Էդ դեպքում բառերից ի՞նչ օգուտ:

Մեծ մասամբ՝ ոչ մի: Մեծ մասամբ օգուտն էն է, որ կարենաս իրական ասելիքդ կամ մտքիդ գաղտնիքը չասել:

Իրենք է՞լ են խոսում:

Կասեի՞ հա՛: Նստում, սուրճ են խմում ու ծխում: Բերանները չեն բացում, բայց շարունակ խոսում են: Իրար լավ են հասկանում. բերան բացելու կարիք չունեն: Իրարից գաղտնիք չունեն:

Բայց հաստա՞տ գիտեն՞ ինչ են ասում:

Հաստա՛տ:

Ի՞նչ, հարցրի:

Քեզ ո՞նց պատմեմ, ասաց մայրս, եթե բառեր չեն ասել: Բայց իրենք գիտեն:

Խոսքով քեռիս ու արաբն ամբողջ տարի մերթ-մերթ մեր տուն էին գալիս ու հյուրասենյակում նստում: Մեկ-մեկ՝ մի ժամ, մեկ-մեկ՝ երկու:

Անգամներից մեկը Խոսքով քեռիս հանկարծ բղավեց՝ *քեզ ասում եմ՝ քանի տեղ մի՛ դիր*, թեև արաբը ոչ մի բան չէր ասել:

Բայց մեծ մասամբ ոչ մի խոսք չէին ասում, մինչև հեռանալու պահը գար: Էն ժամանակ Խոսքով քեռիս կամացուկ կասեր՝ խեղճուկրա՛կ որբուկներ, իսկ արաբը ծնկից անտեսանելի փոշու հատիկը թափ կտար:

Մի օր էլ, երբ Խոսքով քեռիս մեր տուն մենակ եկավ, հասկացա, որ կլինե՞ր մի քանի ամիս՝ արաբը մեզ հյուր չէր եկել:

Արաբն ու՞ր է, ասի:

Ի՞նչ արաբ, հարցրեց Խոսքով քեռիս:

Խեղճուկրակ փոքրամարմին արաբը, որ քեզ հետ
մեր տուն էր գալիս: Ու՞ր է:

Մարիան, գոռաց Խոսրով քեռիս: Սարսափած կանգ-
նած էր:

Վայ-վայ՛, մտածեցի: Հիմա՞ ինչ եմ արել:

Մարիան, Մարիան:

Մայրս հյուրասենյակ եկավ:

Ի՞նչ պատահեց, ասաց:

Խնդրում եմ, ասաց Խոսրով քեռիս: Տղա՛դ է: Դու էլ
փոքր քույրս ես: Ի՞նչ կլինի, ասա, թող գնա: Հոգով-
սրտով սիրում եմ դրան: Ամերիկացի՛ է, էստեղ է ծնվել:
Կասկած չունեն՛ մի օր անուն կհանի: Բայց ի՞նչ կլինի,
ասա՛ թող գնա:

Ինչու՞, ի՞նչ պատահեց:

Ինչ պատահեց՞: Խոսում է, հարցե՛ր է տալիս: Ես
սիրում եմ էս տղային:

Արան, ասաց մայրս:

Ես էլ էի մնացել կանգնած, ու թե Խոսրով քեռիս
բարկացած էր վրաս, ես է՛լ ավելի բարկացած էի:

Արաբն ու՞ր է, գոռացի:

Խոսրով քեռիս, հուսահատ, ձեռքն իմ կողմն արեց,
որ մայրս տեսնի: Ըհը՛, կարծես ուզեր ասել, տղա՛դ, իմ
քրոջորդի՛ն: Իմ միսն ու արյունը: Տեսար, չէ՞: Բոլորս
խեղճուկրակ որբուկներ ենք, *իրենից* բացի:

Արան, ասաց մայրս:

Բա ի՞նչ անեմ, որ առանց խոսքի խոսք չեմ հասկա-
նում: *Արաբն ու՞ր է:*

Խոսրով քեռիս առանց մի բառ ասելու թողեց գնաց:

Մահացել է, ասաց մայրս:

Քեզ ե՞րբ է ասել:

Չի ասել:

Բա ո՞նց իմացար:

Զգիտեմ: Մենակ գիտեմ, որ մահացել է:

Խոսքով քեռիս երկար ժամանակ մեր տուն չէր գալիս: Մտքովս անցավ, որ երևի էլ *երբեք* չգա: Հետո մի օր եկավ: Գլխարկը գլխին՝ հյուրասենյակում կանգնեց ու ասաց՝ արաբը մահացավ: Օտար երկրում որբացած մեռավ՝ հայրենիքից վեց հազար մղոն հեռու: Ուզում էր տուն գնալ, նոր մեռնել: Ուզում էր տղաներին տեսնել: Ուզում էր էլի հետները խոսել: Ուզում էր նրանց հոտն առնել: Շունչը զգալ: Փո՛ղ չունեք: Մենակ նրանց մասին էր մտածում: Հիմա թող, գնա: Սիրում եմ քեզ:

Ես դեռ հարցեր էի ուզում տալ, մանավանդ արաբի տղաների մասին. քանի՞սն էին, ինչքա՞ն ժամանակ նրանց չէր տեսել ու նման բաներ, բայց հետո որոշեցի, որ ավելի լավ է Մուրադ զարմիկիս մոտ գնամ, տեսնեմ, թե *ես անգամ* կկարենա՞մ մեջքը գետնով տալ: Ու առանց մի խոսք ասելու թողեցի գնացի, ինչը հավանաբար Խոսքով քեռուս սրտով էր: Երևի մտածեց, որ էնքան էլ անհույս չեմ:

ԽՈՍՔ ԹԵՐԱՀԱՎԱՏՆԵՐԻՆ

Ռինոյից ավտորուսով կամ անապատը կտրող որևէ այլ միջոցով Սուլթ Լեյք Սիթի գնալիս, չոր տապից բացի, ուրիշ բան չես տեսնի, մանավանդ օգոստոս ամսին: Անապատը չորս կողմը տարածված ավազ է, տեսակ-տեսակ կակտուսներ ու արև: Ավազը մեկ-մեկ սպիտակ է, մեկ-մեկ գորշ, իսկ մայրամուտից առաջ գույնը սպիտակից կամ գորշից դեղնավուն է դառնում, հետո սևանում: Հետո էլ գիշեր է գալիս. գիշերն անապատը ամենից լավն է: Երբ անապատն ու գիշերը մեկ են դառնում, վերածվում են լռության:

Սա հիշողությանդ մեջ կմնա:

Հիշողության, որ աշխարհի անշշուկ խորհուրդներով է լեցուն:

Էս բոլորը գիտեմ, որովհետև մի անգամ՝ Նյու Յորքի ճանապարհին, ավտորուսով Ռինոյից Սուլթ Լեյք Սիթի եմ գնացել:

Գիքո հորեղբայրս ասել էր, որ Նյու Յորք գնամ: Ասել էր՝ էս փոքր քաղաքում մի՛ մնա: Նյու Յորք գնա: Քեզ բան եմ ասում, Արա՛մ, էստեղ մնալը խենթություն է, այո՛ւ:

Էս էր պատճառը, որ Ռինոյից ավտորուսով Սուլթ Լեյք Սիթի գնացի:

Սրա նման տեղ երբևէ ոչ տեսած, ոչ նույնիսկ պատկերացրած կայի: Անծայր ու չոր, ոչնչով լեցուն ամայություն էր: Օր ու գիշեր աչքերս բաց նայում էի: Չէի ուզում

էսպիսի տեղանքով անցնել առանց հնարավոր ամեն ինչ պարզելու:

Ավտորուսը Ռինոյից կեսգիշերը մի փոքր անց էր մեկնել: Ռինոն Ամերիկայի էն քաղաքներից է, որ մարդկանց ախտերից է սնվում: Միակ ապրուստը դրամախաղն ու պոռնկությունն են:

Բնականաբար պայծառ լուսավորություն ունի:

Հիշում եմ, մի խաղատուն մտա ու շեմից սրահի հեռու ծայրում փոքերի սեղանին թուղթ բաժանողի քթից տնկված երեք սև մազը պարզ տեսա: Էդքան լուսավոր էր:

Հետո ավտորուսը Ռինոյից մեկնեց ու անապատ գլորվեց: Ահռելի, սար ու ձորի տարբերություն էր՝ մեկ Ռինոյի վառ լույսերն ու խաղատները, մեկ անապատի մութ գիշերը: Մինչև առավոտ էս վառ լույսերն ու անապատն էի համեմատում ու էդպես էլ չկարողացա տպավորությունս նկարագրող գոնե երեք բառից կազմված մի կարճ նախադասություն գտնել:

Առավոտյան մենակ հորանջելս էր գալիս: Երբ ավտորուսը կանգնեց, դուրս եկա ու մի լավ շուրջս նայեցի: Ի՞նչ ասեմ, միայն հող ու երկինք էր, մեկ էլ ծագող արևը: Երեք բառ էլ չգտա, թե տեսածս նկարագրեմ: Ոչինչ էր: Հենց ոչինչ: Ոչ մի բան: Ոչ փողոց, ոչ տներ, ոչ անկյուններ, ոչ բակեր, ոչ դռներ, ոչ լուսամուտներ, ոչ նշաններ, ոչի՛նչ:

Գիքո հորեղբայրս ասել էր, որ հանկարծ մեր քաղաքի պես փոքր քաղաքում չմնամ, ու հիմա հազիվ էի համբերում, թե երբ ենք անապատից դուրս գալու, որ մեծ քաղաք հասնենք, ու գլուխս էլի սկսի աշխատել: Մտքովս անցավ, թե Գիքո հորեղբորս չէր խանգարի, որ ինքն էլ մեր փոքրիկ քաղաքից գա ու անապատով անցնի: Մտածեցի, որ եթե օր ու գիշեր անապատում՝

չարագույժ լռության մեջ անցկացնի, էլ ամեն ինչին էդքան հեշտ չի հավատա: Հորեղբայրս ինձ պես շատ ու խելացի գրքեր չէր կարդացել, քանի որ ավելի դանդաղ ու դժվար էր կարդում: Բայց ինչ կարդացել էր՝ ուշադիր էր կարդացել ու հատորներով անգիր էր արել Եվրոպայում սրանից մինչև երկու հարյուր տարի առաջ ապրած գրողների երկերը: Իր կոտրած անգլերենին ազատություն տալով, սիրում էր հայիոյել. մեկ էլ կսկեր մարդկանց «ոչխար» ասել ու պնդել, որ այ՛, ինքը ոչխար չի: Ես հորեղբորիցս պակաս խելք չունեի, թեև կոտրած անգլերեն չէի խոսում: Գիքո հորեղբայրս ասել էր՝ Էս քաղաքը թող, Նյու Յորք գնա:

Հիմա մտածում էի, որ Գիքո հորեղբորս չէր խանգարի Էս անապատը գալ, որ տեսնի, թե *ինքն* ինչ կզգա: Մտածում էի, որ Էսպիսի դատարկության մեջ մտածելս էլ չի գալիս: Ինձ հե՛ջ խելոք չէի զգում: Հետոն էլ միայնակ էի զգում: Դրա համար էլ, չնայած քաղաքավարի գրույցի փորձ չունեի, փորձեցի ավտոբուսի միակ օրիորդ ուղևորի հետ զրույցի բռնվել:

Էս տեղն անուն ունի՞, հարցրի օրիորդին:

Ամենաքիչը երեսունհինգն անց էր ու շատ տգեղ:

Ո՞ր տեղը:

Էս ամբողջ տարածությունը:

Զգիտեմ, ասաց օրիորդը:

Մեր զրույցը սրանից էն կողմ չանցավ, գոնե մինչև հաջորդ կեսօր, երբ օրիորդը հարցրեց, թե ժամը քանիսն է, ես էլ պատասխանեցի, որ չգիտեմ:

Իսկի շաքաթվա օրը չգիտեի: Կամաց-կամաց սկսում էի պարզել, որ մենակ էն գիտեի, որ ոչինչ չգիտեմ, ու միակ ուզածս էն էր, որ հնարավորինս շուտ Սուլթ Լեյք Սիթի հասնեմ ու նորից սկսեմ փողոցներ ու տարբեր տեղեր ու գնացող-եկող մարդկանց

տեսնել ու, մեկ էլ տեսար, գրքերից սովորածս ահռելի պաշարը, որ էս անապատում բանի պետք չէր, նորից հետ գա:

Ի՞նչ կլինի, մենակ թե նորից քաղաք հասնեմ, մտածում էի, ու նորից մյուսների պես խելքս տեղը գա: Կամ մյուսներից շատ: Մենակ թե էս ամայությունից դուրս պրծնեմ. կտեսնեք, թե աջ ու ձախ ի՞նչ սրամիտ մտքեր կսկսեմ շաղ տալ:

Պարզվեց՝ սխալվում էի: Սուրբ Լեյք Սիթի հասնելով՝ ինձ է՛լ ավելի կորցրի: Ոչ մի կերպ հիսուն սենթով վարձու սենյակ չգտա, ոչ էլ ռեստորան, որ տասնհինգ սենթով կարգին կերակրեր: Հալից ընկել էի, քաղցած էի, քունս տանում էր, փողոցի մարդիկ ու շենքերը ջղերիս ազդում էին, ու երանի էի տալիս, թե տանը մնացած լինեի:

Մի հին հյուրանոցում մի դուլարով փոքրիկ սենյակ վարձեցի: Պարզվեց, որ սենյակում ուրվականներ կային: Ամենասարսափելի սենյակն էր, ուր երբևէ փորձել էի ապրել, բայց էն օրերին շատ համառ էի ու մնացի, մինչև աշխարհի ստեղծումից ի վեր գոյություն ունեցող բոլոր չարքերը սկսեցին աչքիս երևալ, ու ականջիս գիտնականների պնդումով երբեք գոյություն չունեցած ամեն տեսակի զարհուրելի ձայներ լավեցին: Վախից փայտացել էի: Երկու ժամ սենյակի կենտրոնի ճոճաթռից չջարժվեցի, որովհետև համոզված էի, որ մի բան ինձ կճանկի ու նախքան դռնից կամ պատուհանից ճողոպրել հասցնելը կխեղդի: Սենյակը չարքերով էր լցված: Ինքս էլ չգիտեմ, թե ոնց ողջ մնացի, բայց մնացի:

Սուրբ Լեյք Սիթիի փողոցներով քայլեցի ու մի ռեստորան գտա, ուր քառորդ դուլարով կարելի էր համբուրգեր գնել:

Ուտելուց հետո նույն փոքրիկ հյուրանոցի նույն փոքրիկ սենյակը գնացի ու առանց հանվելու, առանց անգամ կոշիկներս ու գլխարկս հանելու անկողին մտա: Ուզում էի խժոժության, հրդեհի, երկրաշարժի, հեղեղի, ժանտախտի կամ այլ արհավիրքի դեպքում ճողոպրելու պատրաստ լինել: Լույսը հանգցնելուց առաջ մահճակալից վեր թռչելու ու դռանը հասնելու մի քանի փորձ արեցի: Սովորեցի մի ցատկով դռանը հասնել:

Առավոտ հինգին արթնացա, որ ինն անց կեսին քաղաքից մեկնող ավտոբուսը բաց չթողնեմ:

Ինն անց տասնհինգին ավտոբուսի կայանի առաջ կանգնած՝ հինգ սենթանոց սիգար էի ծխում ու փորձում ջահել անհավատիս նախկին կեցվածքը հետ բերել, որ նորից ինձ երջանիկ զգամ: Մեկ էլ բանվորական վերնահագուստով, հիսունին մոտ մի շատ երկարահասակ ու թախծոտ տեսքով մարդ մոտեցավ, ձեռքս փոքրիկ գրքույկ դրեց ու հարցրեց՝ հավատո՞ւմ ես, տղա՛ս:

Առաջին անգամ էի սրա նման թախծոտ մարդ տեսնում: Հասակը՝ վեց ոտնաչափ երկու-երեք մատնաչափ, քաշը հազիվ մի հիսունհինգ կիլո, չսափրված ու խոր հավատացյալ: Ինձ թվաց, թե հիմա պիտի փող մուրա, որովհետև ավելի շատ քաղցած շրջմուլիկի էր նման, քան բարեպաշտի, բայց ուղղակի կրոնական գրքույկը ձեռքս դրեց ու հարցրեց, թե հավատո՞ւմ եմ: Գրքույկի վերնագիրը «Խոսք թերահավատներին» էր, և մարդը ճիշտ հասցեով էր եկել: Չգիտեի: Էդ պահին պատկերացում չունեի: Ինքս ինձ կորցրել էի: Աշխարհ տեսած մարդու կեցվածքով սիգարը բերանս տարա ու ասացի՝ չէ, չեմ կարծում, թե հավատում եմ, բայց համակիր եմ:

Եղբայր, ասաց բարեպաշտը, Բրայան Յանգի ավետարանով կարող եմ հոգիդ փրկել:

Տասնհինգ թուպեից մեկնում եմ:

Ոչի՛նչ: Մի անգամ մեկին չորս թուպեում եմ փրկել:

Ի՞նչ պիտի անեմ:

Ոչ մի բան էլ չպիտի անես, տղա՛ս: Որ իմանաս, թե հոգու փրկությունը ուզածդ մարդուն ի՛նչ մոտ է: Ուզա՛ծդ մարդուն: Ինքս էլ եմ ժամանակին պորտաբույծի մեկը եղել: Պճնվող, խմող, ծխող, թուղթ ու զառ խաղացող, ձի սիրող ու ման եկող: Էս ամենը եղել եմ: Մի գիշերվա մեջ փոխվեցի:

Ո՞նց:

Բախտս չբերեց, քունս փախավ: Սկսեցի մտածել ու հասկացա, որ ճշմարտությանը դեմ գնալն իմն չէ:

Ո՞ր ճշմարտությանը:

Աստծու *տուրք* խոսքին: Ոչ մեկն էլ հոգու խորքում ճշմարտությանը դեմ չէ: Էդ բոլոր հիմարություններն էլ անում են, որովհետև չգիտեն՝ ուզածներն ինչ է:

Լավ, ուզածներն ի՞նչ է:

Ճշմարտությունը: Ամեն խաղամոլ, ամեն կնամոլ, բանկ թալանող, հարբեցող, աշխարհը ոտնատակ տվող ուզում է ճշմարտությունը գտնել: Ու՞ր ես գնում:

Ուզում եմ Եյու Յորք գնալ:

Չէ, էնտեղ ճշմարտություն չես գտնի: Էս վերջին երեսուն տարում վեց անգամ եղել եմ էնտեղ: Ուզում ես՝ աշխարհը ոտնատակ տուր, մեկ է՝ բան չես գտնի, որովհետև եղպես բան չեն գտնում: Ուղղակի պետք է վերաբերմունքդ փոխես:

Պիտի որ դժվար չլինի:

Ավելի հեշտ բան չկա:

Համաձայն եմ: Կորցնելու բան չունեմ: Ո՞նց եմ վերաբերմունքս փոխելու:

Ուղղակի, ասաց բարեպաշտը, պիտի պատասխանենք փնտրելի թողնես ու *հավատաս*:

Հավատա՞մ: *Ինչի՞ն:*

Ո՞նց ինչին: Ամեն ինչի՞ն: Ինչ մտքովդ անցնի. ձախին, աջին, հյուսիսին, արևելքին, հարավին, արևմուտքին, վերելքին, վայրէջքին, չորս կողմին, ներսին, դրսին, տեսանելի-անտեսանելիին, լավին ու վատին, ոչ մեկին ու երկուսին: Գաղտնիքն էս է: Հիսուն տարի տևեց, մինչև հասկացա:

Էդքան բա՞ն:

Էդքան բան, տղա՛ս:

Է, լավ: *Հավատում եմ:*

Տղա՛ս, ասաց բարեպաշտը, հոգիդ փրկված է: Հիմա կուզես՝ Նյու Յորք գնա, կուզես՝ ուրիշ տեղ, ամեն ինչ լավ է լինելու:

Երանի:

Ա՛յ կտեսնես:

Հսկա ավտոբուսը մայթեզրին մոտեցավ, ու ես բարձրացա: Երկարահասակ նիհար բարեպաշտը, հպարտորեն ժպտալով, լուսամուտին մոտեցավ:

Փրկածս հիսունյոթերորդ հոգին ես, ասաց:

Դե, բարով մնաս: Խորհրդիդ համար շնորհակալ եմ:

Ես էլ եմ շնորհակալ: Չմոռանա: Ուղղակի հավատա:

Չեմ մոռանա: Կհավատամ:

Ամեն ինչին, ասաց:

Վարորդը շարժիչը միացրեց:

Ինչ լինի, ասացի:

Ավտոբուսը ծխի քուլա հազաց ու կամաց մեկնեց:

Կարծում էի, թե սոլթեյքսիթցի բարեպաշտին խաբելու եմ ու իմ նախկին՝ կարդացած ու անհավատ կեցվածքը հետ բերեմ, բայց չարաչար սխալվում էի,

որովհետև ինձնից անկախ՝ հոգիս *հենց էլ* փրկվել էր:
Մեկնելուց տասը թույն չանցած՝ ամեն ինչին հավա-
տում էի, ինչպես բարեպաշտն էր ասել՝ աջին ու ձախին:
Էն օրվանից մինչև օրս:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Գեղեցիկ սպիտակ ձիու ամառը.....	3
Մեր՝ Հանֆորդ գնալու պատմությունը.....	12
Նռնենիները.....	21
Մեր ապագա պոետներից մեկը՝ կասեի.....	34
Հիսուն յարդ վազքը.....	38
Իսկական հնաճ սիրավեպ սիրային քառյակներով ու մյուս բաներով	48
Իմ զարմիկ հռետոր Տիգրանը.....	58
Երիցական երգչախմբի երգիչները	66
Կրկեսը	79
Երեք լողորդներն ու կրթված նպարավաճառը	88
Շոգեքարշ 38 անունով օջիբվան.....	100
Աշխարհ տեսած մարդու խորհուրդները ճամփորդող ամերիկացուն	111
Խեղճուկրակ արաբը.....	114
Խոսք թերահավատներին	123

Ռիլյամ Սարոյան
ԱՆՈՒՆՍ ԱՐԱՄ Է

William Saroyan
MY NAME IS ARAM

Թարգմանիչ՝ Նունե Թորոսյան

Խմբագիր՝	Զավեն Բոյաջյան
Հրատ. խմբագիր՝	Արքմենիկ Նիկողոսյան
Տեխն. խմբագիր՝	Արարատ Թովմասյան
Էջադրող՝	Նարինե Հովհաննիսյան
Սրբագրիչ՝	Անժելա Ավագյան
Կազմը՝	Վիտալի Ասրիևի

Շապիկի դիմերեսին օգտագործված է
Սարոյանի հեղինակած նկարը

թվայնացրել է 1915.ինֆօ Նյոթ

Անտարես

«Անտարես» հրատարակչատուն
ՀՀ, Երևան-0009, Մաշտոցի պ. 50ա/1
Հեռ.՝ (+374 10) 58 10 59, 58 76 69
antares@antares.am
www.antares.am